

A Dunánál

321289

IFIP

2005

Nemzeti évfordulóink 2005

...inté aki bostan
...vétem a határ
...eső mélyre le

2005

321289

**Nemzeti
évfordulóink
2005**

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Budapest, 2004

A szerkesztőbizottság tagjai:

Beke László, az MTA Művészettörténeti Intézetének igazgatója,
Gazda István, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója,
Szász Zoltán, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa,
Szőrényi László, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója,
Zettner Tamás, a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Országos Szövetsége elnöke

Főszerkesztő: Estók János

A képeket válogatta: Basics Beatrix

A képeket a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka és Fotótára,
a Dobó István Vármúzeum, a KÖH Fotótár, a Magyar Távirati Iroda,
a Magyar Tudományos Akadémia, a Petőfi Irodalmi Múzeum,
a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum bocsátotta rendelkezésre.

Borítókép: József Attila – Mészöly felvétele, 1928. PIM

© NKÖM Nemzeti Évfordulók Titkársága

Kiadja a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Felelős kiadó: Dér Dezső

Telefonszám: +36 1 413 25 70

Faxszám: +36 1 413 28 17

E-mail cím: net.hirlevel@nkom.gov.hu

Korrektor: Eperjessy László

Grafikai munkák: Renkó Marcsi, WOW Graphic

Nyomdai munkák: Nonpareille Plus Kiadó és Nyomdaipari Kft.

Megjelent: 58,5 (B/5) ív terjedelemben

HU ISSN 1785-6167

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Előszó

Kedves Barátaim,

Nagy Lajos jegyezte le a következő anekdotát: József Attila valakivel a tenger színéről vitakozott. „Attila azt állította, hogy zöld, a másik meg, hogy kék. Hosszúra nyúlt a vita, mind a ketten kitartóan érveltek nézetük mellett. Idéztek a költők műveiből. Az ellenfélnek sikeresebbek voltak az idézetei. József Attila egyszer csak elgondolkozott, és ezt mondta: »Igazad van. A tenger csakugyan kék.« De nyomban hozzáfűzte: »Csakhogy nem úgy kék, ahogy te gondold.«”

32 év állandó ellentmondás, lázadás, vita a költőtársakkal, és élete utolsó éveiben küzdelem saját megbomlott személyiségével, harc az egész világgal. Ez (is) volt József Attila. És „mellesleg” volt még lángelme, a magyar irodalom legjobb hagyományainak méltó folytatója, világirodalmi géniusz, akit a kortárs értekezők, Halász Gábor, Bálint György a fájdalom zsenijének vagy az értelem vértanújának láttak.

2005. január 7-én, Attila napján indul útnak a József Attila emlékévé. Ő épp százéves lenne, ki tudja, talán még élne is, ha nem menekül olyan fiatalon az öngyilkosságba. A következő hónapokban sokat beszélünk majd róla, kiállításokat rendezünk, szavalóversenyeket szervezünk, zenei és képzőművészeti pályázatokkal emlékezünk rá. Sőt, még olyan, eddig ismeretlen eredeti szövegek, főleg prózai, vallomások írások is megjelenhetnek nyomtatásban, amelyek eddig lappantak szellemi hagyatékában. Sokan biztos üstökösnek látják majd, aki végül saját harminchat fokos lázában égett el, fiatalon, fájdalmasan rövid idő alatt. Én mégis úgy gondolom, József Attila nem csak ennyit üzen nekünk.

A róla készült képeken összehúzott szemöldökével mindig komornak látszik. Kevesen tudják róla, hogy valójában jó kedélyű ember volt, szerette a viccet, a finom ételeket, és ki nem hagyott volna egy jó parti sakkot a Japán kávéházban. Időnként nyomorúságból kitörve, majd oda újra visszazuhanva élt, pályája zenitjére érve nyelveket beszélő, európai értelmiségivé képezte magát.

Erre, ilyen rövid idő alatt, amennyi neki adatott, csak egy zseni képes. Aki – bármily nehéz elhinni róla – jól bírta, sőt elvárta az értő kritikát. Aki szomjazta a sikert, az elismerést, és nem kapta meg. Aki minden barátjával vitakozott, de nem tudott nélkülük élni. Nehéz ember volt, aki naponta próbára tette barátai tűrőképességét, de egyidejűleg szerethető és szeretetre méltó is. Aki minden lázadása, különcsége ellenére jól tudta, hogy az ember önmagában, egyedül semmit sem ér, csak másokkal együtt nyer értelmet a létezése. Amikor 2005-ben, egy éven keresztül rá emlékezünk, jussanak eszünkbe a szavai, amelyek most találóbbrak, mint valaha: „Hiába fűrösztöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat.”

Dr. Hiller István
kulturális miniszter

Kiemelt évfordulók

József Attila – Berény Róbert (1887–1953), 1930 körül. Olaj, vászon. MNMTKCS

József Attila

(Budapest, 1905. április 11.–Balatonszárszó, 1937. december 3.)

József Attila – Ismeretlen felvétele. PIM

József Attila – Mészöly felvétele, 1928. PIM

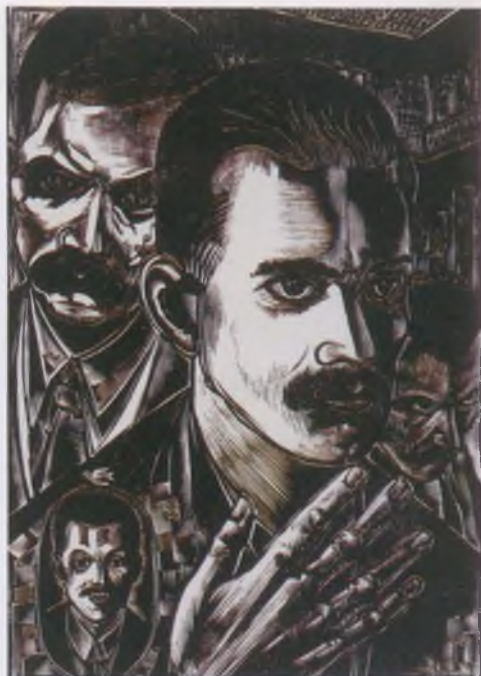
Akár meg is fordíthatnánk a két dátumot: József Attila akkor született meg országosan elismert költőként, amikor Balatonszárszón kiállították róla a hivatalos halotti bizonyítványt. A kor- és pályatársak többsége csak a bulvárszenzációként tálalt halálhír után döbbsent rá, milyen kivételes életművet alkotott ez a mindaddig csak „jó költő”-ként számon tartott, zavarba ejtően sokféle hangon megszólaló – ezért gyakran félreértett –, posztumusz fölfedezett zseni, akinek életútját kisgyermekkorától váratlan veszteségek, lelki traumák, különös fordulatok szegélyezték –, s aki egyéni szenvedéseiből egyetemes érvényű költészetet teremtett.

A feleségét és három gyermekét 1908 nyarán hűtlenül elhagyó apa, József Áron szappanfőző munkás alakja a „világhiányt” – a rejtőzködő és teremtményei iránt közönyös Istent – megtestesítő motívumként élt tovább fia lírájában. A családfenntartás gondjaiba beleroppant, 1919 karácsonyán rákban meghalt Mama (Pócze Borbála) pedig – az anya–magzat kapcsolat modellje alapján – az individualizációs folyamatot, az egyén és a világ viszonyát metaforizálta az „elvelyüléstől” a „kiválásig”, a gyermeklétől a felnőtté válásig.

A pályakezdő József Attila merőben másképp viszonyult hajdani nélkülözéseire, mint élete második felében. Kortársai 1929–30-ig „nevető költőként” jellemezték a „csodagyerekeknek tartott árvát”, akinek tizenhét éves korában jelent meg első kötete, *Szépség koldusa* címmel, Juhász Gyula prófétikus előszavával; aki anyja halála után – Jolán nővére előnyösnek látszó házassága révén – polgári környezetben és színvonalon nevelkedhetett: a makói gimnáziumi évek után előbb a szegedi, majd a bécsi egyetemen, később a párizsi Sorbonne-on tanult, és szinte kérkedett „gazdag szenvedéseivel” *Nem én kiáltok* (1924) és *Nincsen apám, se anyám* (1929) című kötetei verseiben.

József Attila – Ismeretlen felvétele, 1936. PIM

József Attila – Buday György (1907–1990) fametszete, MNMTKCS

Az „ucca és a föld fia” az egyetemi kurzusok és a szívós önfejlesztés hatására igazi intellektuális költő lett: kivételes verbális képességét, kreativitását és kifinomult fogalmi gondolkodását minden létező stílusban érvényesítette, miközben az ősi lírai tradíciókat a modern törekvésekkel szintetizálta. Egyszerre volt „magyar, de európai”, aki az avantgárd irányzatok, a „tisza költészet”, az antik versformák, népdalok, regösénekek, a *Kalevala*, sőt magyar nóták ritmus-, rím- és dallamképletét követve is hitelesen fejezte ki magát.

„Botrányai” már kora ifjúságától kezdve „híressé” tették. Tizenkilenc éves volt, amikor istenkáromlási pert indított ellene az ügyészség *Lázadó Krisztus* című verse miatt; Horger Antal, a szegedi egyetem konzervatív felfogású nyelvészprofesszora pedig – *Tiszta szívvel* című verse szellemiségét kifogásolva – eltanácsolta a tanári pályáról. 1930 januárjában Babits Mihály verseskötetét durván kipellengérező „tárgyi kritikai tanulmányt” tett közzé *A Toll* című polgári radikális folyóiratban – s ezzel önsorsrontó módon maga nehezítette meg költői érvényesülését, hiszen Babits nemcsak a *Nyugat* főszerkesztője, hanem a Baumgarten Alapítvány főkurátora is volt.

Égész életében mecénásokra szorult, mégsem tudott – s nem is akart – megalázkodóan beilleszkedni a magántulajdon szentségét hirdető és a tömegeket kizsákmányoló, erkölcstelen társadalomba. Kudarcait – különösen a nagypolgári neveltetésű, kiváló intellektuális partnernek ígérkező Vágó Mártával tervezett házasság meghiúsulását – már 1929-ben, úgynevezett népies korszakában, a Bartha Miklós Társaság tagjaként aktív közéleti tevékenységgel, az *Előrs* című lapnál pedig vitriolos kritikák írásával feledtette.

1930-ban csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz: szemináriumokat vezetett, Karl Marx közgazdasági tétéleivel forradalmasította a hagyományos proletárlírárt, vállalta az illegalitással járó veszélyeket. (*Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötete példányait 1931 tavaszán az ügyészség elköbottatta, *Lebukott* című verséért pedig bíróság elé idézték.) Élettársat is a mozgalomból választott. Szántó Judit munkásnő-szavalóművész – a moszkvai emigrációban élő Hidas Antal proletárköltő elvált felesége – otthon teremtett számára, de szellemileg nem tudta inspirálni.

Ekkortájt kezdte meg első pszichoanalitikus kezelését dr. Rapaport Samunál, aki vele stilizált tanulmányköteteit, így a költő egyszerre mélyült el a lélekelemzés szakirodalmában és önnön tudattalanjában. Líráját és fogalmi gondolkodását a fizikai és a szellemi világ rejtett összefüggéseinek kutatása, az ellentétekből gyúrt új minőség létrehozásának a vágya hatotta át. A „mindenséggel mérte magát”, miközben a világhiány betöltésére hivatott művészetről, ihletről és intuícioról, a szemlélhetetlen világegészt láthatóvá tevő műalkotásról elmélkedett (*Költészetbölcséleti írások, Irodalom és szocializmus*).

Prózai művei – például a *Hegel, Marx, Freud* című, befejezetlen tanulmánya és töredékes gondolat kísérlétei – arról tanúskodnak, hogy az „adott világ varázsainak mérnöke” a mélylélektani gondolkodást is az igazságos társadalomért vívott osztályharc szolgálatába kívánta állítani.

Eredeti gondolatait és intellektuális törekvéseit idegenkedve fogadták az illegális mozgalomban. Érthető, ha a méltatlan támadások után a csalódott költő lírája is áthangolódott. *Külvárosi éj* (1932) című kötetében már nem tömeget buzdító, agitatív versek sorakoztak, hanem a *Mondd, mit értelek... A város peremén*, a *Holt vidék* elégikus, meditatív, kérdező, önmegszólító költeményei, melyeket *A Toll*, a kolozsvári *Korunk* és a *Népszava* közölt először.

Lírai kedélyváltásához a pszichoanalitikus látásmód adott szemléleti mintát. A tudata mélyén lappangó szorongásokat – a vizuális-tartalmi sűrítmenynek tekinthető álomszimbólumok mintájára – fogalmi-képi metaforák nyelvén fejezte ki (*Ritkás erdő alatt, Óda, Téli éjszaka, Eszmélet, Kései sirató, Iszonyat*). Saját válogatásában megjelent verseskötete, a *Medvetánc* (1934) már pontosan tükrözi az univerzum mértékegységéhez igazodó, kozmikus érvényű költészet eszményeit.

Az „analízis-függővé” vált költőben egyre kínzóbban éledtek újra a korai megrázkódítások tetszhalott emlékei. Ócsödi lelencélményei: a szeretetet adó és visszavonó anya iránti ambivalens érzelmek, a nevétől-személyiségétől való megfosztás traumája, a gyerekkori verések és a falubeli kölykök csúfolása – melyeket akkor élt át, amikor a cselédmunkára kényszerülő Mama 1910–12 között állami gondozásba adta két kisebb gyermekét – olyan versek, prózai művek, mélylélektani följegyzések formájában támadtak pszichodrámaszerűen új életre a műltfaggató költő emlékezetében, mint az *Egy kisgyerek sír* (1933), a *Kései sirató* (1934), az *Iszonyat* (1934), a *Levegőt!* (1935), a *Szabad-ötletek jegyzéke, két ülésben* (1936) vagy a *Curriculum vitae* (1937).

1936 elejétől az általa elnevezett *Szép Szó* című polgári liberális folyóiratot együtt szerkesztette Ignó Pállal. Végre költészetét értő és méltányoló baráti körben dolgozhatott, ám labilis idegrendszere ekkorra már elvesztette teherbírását.

Indulatáttételes szerelemre gyúlt új terapeutája, a kezelés során anyját mintázó pszichoanalitikusnő, Gyömrői Edit iránt. Az 1936 karácsonyán teljes visszhangtalanságba fulladt *Nagyon fáj* című kötet versei ennek a rajongásból gyűlölködésbe forduló, zaklatott érzelmi kapcsolatnak állítanak lírai emléket. A képzelet és a valóság világát egyre inkább összemósó költő 1937 elején idegösszeroppanással a Siesta szanatóriumba került.

Alig volt túl az érzelmi energiáit fölemészítő Edit-szerelmen, első látásra beleszeretett a gyógy-pedagógusnak készülő Kozmutza Flórába, aki Rorschach-tesztet készíttetett vele. József Attila

József Attila – Arató Tibor felvétele, 1931. PIM

József Attila – Ismeretlen felvétele, 1935 körül. PIM

József Attila – Ismeretlen felvétele, 1935. PIM

feleségül kérte, s antik mintákat követő, himnikus versekkel udvarolt neki – de a Flóra-ciklus már a reménytelenség bizonyosságával volt terhes. A tévképzeteibe belebonyolódó, kóros kisebbréndűségi érzéstől szenvedő költő júliusban újra szanatóriumba került – de ott is alkotott: az utolsó percig bizonyítva, hogy nem „őrült”, nem skizofrén, noha a korabeli orvostudomány szintjén erre a diagnózisra alapozták a kezelését. A *Költőnk és Kora*, a szublimáció tudatosításának formai asszociációk alapján született mesterkölteménye, már az Anyához, a „nagy Ūrhöz” készülő lélek rezignált önvallomása volt.

Az *Íme, hát megleltem hazámat...* kezdetű „sírversét” három nappal halála előtt írta, hogy „munkaképességét” bizonyítsa Flóra előtt, aki a balatonszárszói családi panzióban is meglátogatta, ahol november 4-től – orvosi tanácsra – nővérei ápolták tovább depresszióba süllyedt fivérüket. December 3-án a beteg váratlanul olyan bizakodó és tetterre kész lett, mint régen; délután levelet írt – mint utóbb kiderült: szeretteitől búcsúzott –, este sétára indult, s a szárszói állomáson halálra gázolta egy tehervonat.

„Komor föltámadása”, a haláláért felelőssé tehető „bűnbakok” keresése és életművének politikai kisajátítása több stációban folytatódott. Háromszor exhumálták földi maradványait és hantolták el újra Budapesten, a Kerepesi úti temetőben. 1994. május 17-e óta nyugszik a Mamával és elhalt családtagjaival közös sírban.

Gát utcai szülőháza és a szárszói panzió – földi és szellemi világrajövetelének helyszíne – ma emlékmúzeum, s évtizedek óta az ő tiszteletére ünnepeljük április 11-én a költészet napját. Születésének centenáriumi esztendejét, 2005-öt pedig az UNESCO József Attila-évnek nyilvánította.

Valachi Anna,
Kaposvári Egyetem

A Dunánál

144

I.

A rakdópont ~~át~~ ^{első} kövén ültem,
néstem, hogy' ünik el a dinnyesálg
sálig hallottam soromba merültem,
hogy fesség a felsőn, ~~és~~ hallgat a mély,
sbbintha siveumból folyt volna tava,
~~egy~~ ravass, bölcs és nagy volt a suna.

Mint az ismét, ha dolgozik az ember,
reszel, kalapál, vályogoz vet, és
úgy pattant, úgy forült, úgy szegedett el
minden hullám és minden 'mordulás:
s mint édesanyám, ringatott, mesélt
s mosota a város minden szennyesét.

és elkezdett az első csepekedni,

József Attila *A Dunánál* című versének kézirata (részlet), PIM

Ajánlott irodalom: József Attila összes tanulmánya és cikke. Szerk. Horváth Iván és Tverdota György. Gépeskönyv. <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja> 2.0 verzió: 2001; Szabolcsi Miklós: *Fiatallételek indulója. József Attila pályakezdése*. Bp., 1963.; Szabolcsi Miklós: *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*. Bp., 1977.; *Kortársak József Attiláról*. I–III. Szerk. Bokor László. Sajtó alá rend.: Tverdota György. Bp., 1987.; „Miért fáj ma is”. *Az ismeretlen József Attila*. Szerk. Horváth Iván és Tverdota György. Bp., 1992.; Szabolcsi Miklós: „Kemény a menny”. *József Attila élete és pályája 1927–1930*. Bp., 1992.; Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*. Bp., 1998.; Tverdota György: *A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése*. Bp., 1998.; *Testet öltött érv. Az érkező József Attila*. Szerk. Tverdota György és Veres András. Bp., 2003.

Csokonai Vitéz Mihály

(Debrecen, 1773. november 17.–Debrecen, 1805. január 28.)

Csokonai Vitéz Mihály – Friedrich John
(1769–1843) pontozó modorú rézmetszete, 1816.
MNMTKCS

korabeli elmélkedő költészet kiemelkedő teljesítményét jelentik. A *Diétai Magyar Múzsza* időkorszakának alkalmi költészete után több jelentős költeménye született (*A békekötésre*, *Újlesztendei gondolatok*, *Marosvásárhelyi gondolatok*, *A tibanyi ekhóhoz* és *A Magánossághoz*). 1798–1799-ben megírta komikus eposzát, a *Dorottyát*, Csurgón pedig diákjaival előadatta e célra készített két darabját, a *Culturát* és a *Karnyónét*.

Debrecenbe visszatérve újra hozzálátott művei kiadásához, összeállította a *Lilla* és az *Anakreoni Dalok* ciklusait, amelyek összegzik költészetét. Ezek csak halála után jelentek meg. Törökországban maradt honfoglalási eposza, az *Arpád*. Filozofikus ihletének utolsó kiemelkedő alkotása a Rhédeyné temetésén elmondott *Halotti versek*.

Csokonai életműve a felvilágosodás kori irodalom legnagyobb teljesítményei közé tartozik: sokszínűségében megtestesíti a kor hagyományegyesítő karakterét, legjelentősebb darabjaiban pedig az európai élvonalba tartozó költészetet képvisel.

Debreczeni Attila,
Debreceni Egyetem

Ajánlott irodalom: Julow Viktor: *Csokonai Vitéz Mihály*. Bp., 1975. (és 1991.); Debreczeni Attila: *Csokonai, az újrakezdések költője*. Debrecen, 1993. (és 1997., 1998.); Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp., 1994. (és 1996., 1999., 2003.)

Divald Károly

(Selmecbánya, 1830. november. 10.–Eperjes, 1897. november 7.)

Divald Károly a magyar fényképezés történetében a táj- és városfelvételek egyik kezdeményezőjeként és művelőjeként vált ismertté. Az 1848–49-es szabadságharcban honvédtisztként harcolt. 1955-ben Bécsben szerzett mesterdiplomát gyógyszerészetből és kémiából. 1858-ban Bártfán házasodott meg és alapított gyógyszerertárat.

Kedvtelésből kezdett el fényképezni. Első portréfelvételeit egy bártfai udvar fészereiben készítette, de foglalkoztatta a természet, a magashegység fotózása is. 1871-ben korszerű műtermet nyitott, és nem sokkal ezután feladta addig gyakorolt gyógyszerészi foglalkozását.

Kezdetben nedves kollodium-eljárással dolgozott, 1877-től egy müncheni tanulmányút eredményeképpen a fénynyomással is kísérletezett. 1878-ban (drezdai tanulmányutat követően) Eperjesen felállította az első magyar fotótipiai intézetet, melynek központját később Budapestre tette át.

A kiadó első nyilvános sikerét *A képzőművészet remekei* című díszes kiállítású album hozta meg. *A képek a Magas Tátrából* című sorozatával pedig Divald a topográfiai fotográfia – egy időben a műfaj európai és amerikai kibontakozásával – első magyarországi képviselője lett. A szabadban való fényképezés nagy apparátust (a legnagyobb képformátumot és a legnagyobb részletgazdagságot adó üvegtáblákat) igényelt, ezért Divald 15-20 tagból álló segítő csapattal dolgozott expedíciói során. Első, szakmai sikert hozó munkája 1873-ban a Kárpátok vándorútjainak föltérképezése és a Magas-Tátra kartográfiai és tudományos fölmérése volt. Az 1880-as években részt vett a Dobsinai- és az Aggteleki-cseppkőbarlang fölfedezésében is. Divald Károly művészi ösztönrel készített tájkép-fotográfiai ma is forrásértékű dokumentumok.

Divald Károly – Őnarckép,
1860-as évek. KÖH Fotótár

Aknai Katalin,
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: *Felvidéki emberek és tájak a Divald-család fényképein.* Szerk. Kolta Magdolna. Kecskemét, 1992.; Cs. Plank I.–Kolta M.–Vannai N.: *Divald Károly fényképész és vegyész üvegműcsarnokából Eperjesen.* Bp., 1993.

Dobó István

(1505 előtt–1572. június közepe)

Dobó István vörösmárvány síremléke (részlet),
Szelényi Károly felvétele. Dobó István Vármúzeum

A család Ung vármegyei birtokáról, Ruszkáról nyerte előnevét, apja, Dobó Domokos a köznemesség ismert tagja volt. Mohács idejére a család jelentős birtokokkal rendelkezett, a gyermek Istvánt megtanították írni-olvasni, latinul, de katonai tudományokra is oktatták a kor szokásai szerint valamelyik főúri udvarban.

Dobó a Mohács után harcokban I. Ferdinánd király párhíve volt, de első komolyabb megbízatását csak 1544-ben kapta, amikor is az egri püspökség adószedője lett. 1548-tól az egri vár prefektusi és az egri püspöki birtokok udvarbírói tisztségét vette át. Dobónak a vár katonai igazgatása, erősítése, illetve a püspöki tizedek behajtása is feladata volt. A jövedelmekből nagyarányú várerődítési munkálatokat kezdett, amelyek célja az volt, hogy a várat akkoriban korszerű, új-olasz bástyás rendszerű védművekkel erősítse meg. Ezek közül ma is látható a Dobó-bástya, a Tömlöc-bástya.

1550-ben feleségül vette Sulyok Sárát, a házasság révén rokoni kapcsolatba került a Balassa és a Bocskai családdal. A nevéhez fűződő legemlékezetesebb esemény Eger várának megvédelmezése volt 1552-ben. Temesvár és Szolnok vára már elesett, és a fenyegető-

en közeledő hatalmas túlerőben lévő oszmán hadakat csak a Dobó várkapitánysága alatti Eger várának mintegy kétezer főnyi védőserege tudta megállítani. Ezt követően Dobó István a Ferdinánd által megszerzett Erdély vajdája lett (1553–56). Dobónak és leszármazottainak még ebben az évben bárói rangot adományozott az uralkodó, így a család bekerült a főrangúak körébe. Az Erdélybe 1556 őszén visszatérő Szapolyaiak és híveik Dobót és családját fogságba vetették. Szamosújvár várából egy kötélhágcsón leereszkedve szökött meg 1557 novemberében. Később családjá is kiszabadult.

Az 1550-es évek végén Dobó újabb birtokadományokra tett szert, köztük Léva vára és uradalma volt a legjelentősebb, ahová hamarosan rezidenciáját is áttette. Véglegst zálogbirtokként szerezte meg, Göncöt és Telkibányát pedig megvásárolta, és ezzel bekerült a leggazdagabb magyarországi főurak közé.

1562-ben bányavárosi főkapitánnyá nevezte ki I. Ferdinánd. Feladata a bányavidék városainak és várainak megvédelmezése volt. A Habsburg-hű főúr kapcsolata a bécsi udvarral I. Ferdinánd király halála után megromlott. Ebben közrejátszott egy, a Magyar Kamara által ellene folytatott birtokper, valamint több más főúrral együtt abba a gyanúba keveredett, hogy át akarna térni az erdélyi uralkodó, Szapolyai János Zsigmond pártjára. A vád soha nem bizonyosodott be. Dobó élete végéig rendületlenül tagadta azt, és élettörténetén végigtekintve valóban nehezen képzelhető el, hogy Habsburg-ellenes összeesküvésben vett volna részt. Pozsony várában tartották fogva mintegy két évig. 1572 áprilisában szabadult ki, miután hitlevélben fogadott ismételt hűséget az udvarnak. Hazatért szerednyei birtokára, ahol azonban hamarosan elhunyt. Holttestét Ruszka templomában helyezték örök nyugalomra.

Oborni Teréz,
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Kenyeres István: Dobó István. In *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből.* 2. kiadás. Szerk. Rácz Árpád. Bp., 2002.; Hóvári János: *A hűtlen Dobó.* Bp., 1987.; Sugár István: *Az egri vár és viadala.* Bp., 1971.

Farkas Gyula

(Pusztasárossd, 1847. március 28.–Pestszentlőrinc, 1930. december 27.)

Farkas Gyula 1876-ban szerzett kémia–fizika szakos tanári oklevelet, ezt követően Székesfehérváron, majd Pápán tanított, 1874-től Batthyány Géza gróf gyermekeinek házi tanítója volt. 1881-ben megszerezte a magántanári képesítést a budapesti Tudományegyetemen a komplex függvénytan témakörében. Kezdetben itt, majd 1887-től 1915-ig Kolozsvárott tanított. 1888-ban az egyetem Meny-nyisegtani Fizikai Tanszékének professzora lett. Négy alkalommal a dékáni posztot is betöltötte, az 1907–1908-as tanévben pedig rektor volt.

A matematikában Farkas Gyula a vektoranalízis, a komplex függvénytan és az iterációs függvények tanának egyik első magyarországi kutatója. A lineáris egyenlőtlenségek vizsgálatában végzett matematikai kutatásaival nemzetközi elismertségre tett szert. A matematikában nevét tétel is őrzi, amely időközben a lineáris programozás egyik alaptétele lett.

Farkas Gyula az elméleti fizika egyik első magyarországi meghonosítója volt, s nemzetközileg jegyzik eredményeit a termodinamika axiomatikus megalapozása területén. Nevét viseli a Farkas–Minkowski-tétel. A fizikán belül értékes kutatási eredményeket ért el a virtuális mozgások vizsgálatában és a mechanika általános egyensúlyi elveinek kutatásában. 1895-ben adta közre magyarul és németül *A Carnot–Clausius féle tétel egyszerűsített levezetése* című tanulmányát, amelyben kimondta a reverzibilis termodinamika második főtételét, az adiabatikus elérhetetlenség elvét. Ezt nevezi ma a szakirodalom Farkas–Caratheodory-elvnek. Foglalkozott a fizika variációs elveivel is, és elsőként publikált Einstein relativitáselméletéről.

Egyetemi kortársai is kiváló tudósok voltak, köztük említjük Fejér Lipót, Riesz Frigyes és Haar Alfréd nevét.

A kolozsvári Tudományegyetem főépülete.
Archív fotó.

Bíró Gábor–Gazda István,
Gábor Dénes Főiskola, Magyar Tudománytörténeti Intézet

Ajánlott irodalom: Ortway Rudolf: *Farkas Gyula r. t. emlékezete*. Bp., 1933. (Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd); Filep László: Farkas Gyula élete és munkássága. *Matematikai Lapok*, 1977–81.; Martinás Katalin: Farkas Gyula. *Fizikai Szemle*, 1992.

Fejér Lipót

(Pécs, 1880. február 9.–Budapest, 1959. október 15.)

Fejér Lipót – Fotográfia, 1940-es évek.

Fejér Lipót Pécssett érettségizett, majd a budapesti Műegyetemre iratkozott be, ahonnan átment a Tudományegyetemre. Az 1899–1900. tanévet a berlini egyetemen töltötte. Professzorai közül különösen H. A. Schwarz volt rá irányító hatással. Felhívta figyelmét a Fourier-sorokra, amely területen Fejér kiemelkedő eredményeket ért el. Első nemzetközi sikerét még egyetemista korában a Fourier-sorok új összegzési eljárásáról szóló, a francia akadémia lapjában, a *Comptes Rendus*-ben 1900-ban megjelent dolgozatával aratta. E tárgykört továbbfejlesztve 1902-es doktori értekezésében megteremtette a trigonometrikus sorok elméletének modern alapjait. Az 1902–1903. tanév téli szemeszterén Göttingenben D. Hilbert és H. Minkowski, a nyárin Párizsban E. Picard és J. Hadamard előadásait hallgatta, és ő maga is előadásokat tartott saját kutatási eredményeiről. Az 1905-ben Bolyai-díjjal kitüntetett, nagy tekintélyű H. Poincaré befolyására 1911-ben nyilvános rendes tanárrá nevezték ki Kolozsvárot, és még ugyanebben az évben, Eötvös Loránd ajánlatára, a budapesti Tudományegyetemen kapott katedrát.

Legnagyobb hatású felfedezése, a Fourier-sorok összegezhetőségére vonatkozó, róla elnevezett Fejér-tétel újszerű vizsgálatokat tett lehetővé e szakterületen, és új lendületet adott a divergens sorok elméletének is. Az *interpolációról* című tanulmányát 1918-ban az Akadémia nagyjutalommal díjazta. Az interpoláció-elméletben általánosította a Legendre-féle polinomokat, bevezette a lépcsőparabola fogalmát, és arra értékes tételeket mutatott ki. 1921-ben Riesz Frigyessel együtt kidolgozta a konform leképezések alaptételének legrövidebb bizonyítását. Fontos működési területe volt a konstruktív függvényelmélet is. Igen sokat tett Bolyai János érdemeinek hazai és külföldi elismertetéséért. Már kolozsvári éveiben Ady Endrétől Zalai Béláig kiváló írók, művészek, tudósok sora tartozott kiterjedt baráti társaságához.

1908-ban az MTA levelező, 1930-ban rendes, 1946-ban tiszteletbeli tagjává választotta. 1948-ban megkapta a Kossuth-díj első fokozatát, 1950-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem tiszteletbeli doktorává avatta. Számos külföldi egyetem ajánlott fel neki egyetemi katedrát, de ő mindig itthon maradt. Kiváló kutató matematikusokat és tanárok több generációját nevelte föl. Körülötte és Riesz Frigyes körül alakult ki a magyar matematikai iskola, amelynek rangját olyan világhírű tanítványok sora mutatja, mint például Pólya György, Riesz Marcell, Szegő Gábor, majd Neumann János, Erdős Pál, Kalmár László és Turán Pál. Utóbbi Fejér Lipót *Összegyűjtött munkáinak* két kötetét (német kiadás: *Gesammelte Arbeiten*) 1970-re rendezte sajtó alá.

Sain Márton–Sain Ildikó,
MTA Matematikai Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Turán Pál: Fejér Lipót matematikai munkássága. *Matematikai Lapok*, 1949–50.; Fejér Lipót dolgozatai. *Uo.*; Turán Pál: Fejér Lipót. *Uo.* 1960.; Szegő Gábor: Emlékezés Fejér Lipótra. *Uo.*; Tandori Károly: Fejér Lipót élete és munkássága. *Uo.* 1977–81.; Sain Márton: Fejér Lipót. In *Magyar tudóslexikon*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.

Festetics György gróf

(Ság, 1755. január 1.–Keszthely, 1819. április 2.)

A magyar aulikus családok gyermekeihez hasonlóan a Theresianumban tanult, hogy idővel magas beosztású állami hivatalnokként szolgálja a Habsburgokat. A hivatalnoki pálya azonban nem vonzotta, inkább katonai pályára lépett. Festetics 1790-ben a Graeven-huszárezred alezredeseként – Laczkovics János kapitánnyal – folyamodványt nyújtott be az országgyűléshez. Azt kérték, hogy béke idején a magyar ezredek Magyarországon állomásozzanak, továbbá hozzanak létre magyar katonatiszt-képző iskolát. A beadvány szerint csak a katonai szolgálat hasznára válnék, ha „a közönséges szolgálat rende és parantsolás magyar nyelven folytatattnék”. Az írásra válaszul Festeticset letartóztatták, majd egy németalföldi ezredhez, azután Milánóba helyezték át. 1791-ben nyugdíjazását kérte, és Keszthelyre, a Festetics-birtokok központjába vonult vissza.

Festetics korszerű, belterjes gazdálkodás megteremtésére törekedett. Ebben uradalmainak jószágigazgatója, a kor kiemelkedő tudású elméleti és gyakorlati mezőgazdasági szakembere, Nagyváthy János volt a segítségére. A jól képzett hazai szakemberek hiánya miatt 1797-ben alapította meg a Georgikont, Európa első felsőfokú agrár-oktatási intézményét, amelyet József nádor nyitott meg ünnepélyes külsőségek között 1801-ben.

A nyolc intézetből álló Georgikonban a gazdatisztképzés mellett leendő uradalmi ügyvédek, erdészeket és mérnököket is oktattak. A középfokú oktatásban részesültek a vincellérek, a ménes-mesterek és a geodéták. A vadászoknak, a lovászoknak, a béreseknek és a gazdaasszonyoknak a legfontosabb szakmai alapismereteket tanították meg. Az elméleti oktatáshoz gyakorlati képzés kapcsolódott: a mintegy 400 hektáros tangazdaságban rendszeresen trágyáztak, vetésforgót alkalmaztak, törzslapon tartották nyilván a nyugati fajtájú szarvasmarhákat, gépeket és eszközöket használtak. Példát mutattak a belterjes gazdálkodásról.

Festetics György 1817-ben indította meg a Helikon-ünnepségeket, ahol a hallgatók adtak számot tudásukról a nyilvánosság előtt. Az irodalmi előadásokkal színesített és a tangazdaság megtekintésével jelentős eseménnyé bővült ünnepségeknek országos visszhangjuk támadt. Festetics érdeme a keszthelyi kastély továbbépítése és benne a Helikon könyvtár létrehozása, a keszthelyi gimnázium fejlesztése, Hévíz gyógyfürdővé tétele, a fenékpusztai ménes fenntartása.

Pintér János,
Magyar Nemzeti Múzeum

Festetics György – V. G. Kininger
és Ehrenreich Sándor Ádám pontozó modorú
rézmetszete, 1830-as évek. MNMTKCS

Földi János

(Nagyszalonta, 1755. december 21.–Hajdúhadház, 1801. április 6.)

Debrecen, a református kollégium.
Rézmetszet, 19. század eleje.

A debreceni református kollégiumban, majd a pesti egyetem orvosi karán tanult. 1781-ben nyert kinevezést Kiskunhalasra, ahol a reformátusok iskolájának rektora lett. 1788-tól Szatmáron volt városi orvos, majd 1791-ben került Hajdúhadházra, s lett a teljes hajdúkerület orvosa. Felesége Weszprémi Julianna volt, a híres debreceni főorvos és lexikon-szerző leánya.

Földi a debreceni irodalmi körhöz tartozott, barátja volt Csokonai Vitéz Mihály és Fazekas Mihály is. Ő írta az első magyar nyelvű állatrendszertant, s kéziratban maradt magyar nyelvtana alapján állították össze a híres *Debreceni Grammatikát*. Elkészítette a magyar fűvészkönyv tervezetét, amely a *Magyar Hirmondó* bécsi kiadásában jelent meg 1793-ban, *Rövid Kritika és Rajzolat a Magyar Fűvésztudományról* címmel. Ennek függeléke 289 magyar növénynevet sorol fel. E munkájáért a jénai természetvizsgáló társaság a tagjai sorába választotta. Ennek nyomán készült el később, Diószegi és Fazekas munkájának eredményeként – már jóval Földi halála után – a *Magyar Fűvészkönyv*.

Botanikai művét követte a *Természet története Linné systemája szerint. Első tsmó. Az Állatok országa* (Pozsony, 1801). Ez 1118 új magyar állatnevet tartalmaz, például békéreg, cerkóf, czinke, czompó, futrinka, galandféreg, levelibéka, ponty, természet, teknősbéka, végbékkukac stb. A rinocérosz nála szarvorrú, megjegyzésre érdemes, hogy Tánicsics Mihály 1842-es kiadású *Lényismeretében* még ez a változat található. Az obszcén jellegű népi szavakat szalonképessé szelidíti, így lesz a szaricsóka szalatóka. Ismerteti az állatok származását, hasznát, kárát, tulajdonságait, néha tanácsokat, recepteket ad.

Kiváló nyelvész és nyelvújító volt, költeményei, fordításai is csak később váltak a magyar irodalom szerves részévé. Ha elgondoljuk, hogy Földi János mindezt falusi orvosként, zilált körülmények között és beteg, ziháló tüdővel kényszerült végezni, elcsodálkozhatunk teljesítményén. Csokonai a *Doktor Földi sirhalma felett* című megható költeményében búcsúzott tőle.

Szállási Árpád,
Debreceni Egyetem

Ajánlott irodalom: Vargha Balázs–Julow Viktor–V. Gimes Ágnes: *Verseghy Ferenc, Földi János, Fazekas Mihály válogatott művei*. Bp., 1989. (Magyar remekírók); *Földi János-émlékkönyv*. Szerk. Nagy Sándor. Debrecen, 1978. (Források és adatok Hajdú-Bihar megye művelődéstörténetéhez 1.); Szállási Árpád: *Magyar írók orvosai és a magyar orvosírók*. Piliscsaba, 1998.

Goldmark Károly

(Keszthely, 1830. május. 18.–Bécs, 1915. január 2.)

Kevés Magyarországon született zeneszerzőnek adatott meg a világhír a 20. század előtt. Liszt Ferenc mellett ez egyedül Goldmark Károlynak sikerült. A keszthelyi zsidó kántor fia lényegében elméleti tanulmányok nélkül, autodidakta módon és zenekarban ülve sajátította el a zeneszerzés szakmai fortélyait.

Első jelentős sikerét az 1865-ben komponált *Sakuntala-nyitányával* aratta. Világhírét a *Sába királynője* című operájával alapozta meg, amelyet még életében a világ harminc operaházában, kilenc nyelven adtak elő, és egészen az 1970-es évekig állandóan játszottak. További öt operájával is sikert aratott, de ezek nem maradtak tartósan a színpadon. Két szimfóniája, a-moll hegedűversenye, nyitányai és egyes kamaraművei repertoárdarabjai voltak minden hegedűsnek és zenekarnak. Műveit a legnagyobb karmesterek: Gustav Mahler, Bruno Walter, Arturo Toscanini, Thomas Beecham vezényelték. Mára úgy tűnik, művei eltűntek a repertoárból, s ha nagy ritkán előveszik őket, általában akkor sem Magyarországon. Az utóbbi évtizedekben Itzak Perlman, Ruggiero Ricci, Leonard Bernstein, Jesus Lopez-Cobos és mások tartották előadásra, megörökítésre érdemesnek művészetét.

Zenéje stílus és forma tekintetében szerencsés és egyéni ötvözete mindannak, amit az európai romantikus zene előtte és működése idején megteremtett. A pátosz és a forró lírai hangvétel, valamint a konvenciókhoz való kötődés és a kísérletező kedv kontrasztja jellemzi. Emellett kitűnő zenei humort, hangszínteremtő fantáziáját és kiapadhatatlan dallaminvencióját is megcsillogtatja, ami kései műveiben (*Téli rege* opera, *Georginák* zongoradarab-sorozat, *Desz-dúr zongoraötös*) sajátos nosztalgiával párosul. Kifejezetten magyaros művei nem tartoznak az életmű kiemelkedő darabjai közé. A verbunkos motívumok sokkal nagyobb erővel hatnak például egyes kamaraműveiben, zongoradarabjaiban (*1. Szvit* és *Szonáta hegedűre és zongorára*, *Sturm und Drang* zongoradarabok). Színpadi gondolkodásmódja irodalmi ihletésű hangszere művein (*Sappho-*, *Prometheus-*, *Penthesilea-nyitány*, *Zrinyi*) is jól tükröződik, de vonzotta a zsánerjelenetek megformálása is, például a *Falusi lakodalom-szimfónia*.

Goldmark a Monarchia egyik legnépszerűbb komponistája volt, de nem tartozott a késő romantikus zene egyik táborához sem: jó barátságban állt Brahmszal, miközben egyike volt a bécsi Wagner Társaság alapítóinak, és zenekritikusként Bécsben először ő tört lándzsát Wagner mellett. Zenetörténeti jelentőségéhez hozzájárul, hogy Sibelius tanára volt, és az ifjú Schönberget is pártfogolta. Halála után a Monarchiával együtt széthullott az a kultúra is, amelynek nyelvét Goldmark zenéje a legmagasabb szinten beszélte. Műveinek népszerűsége megmaradt a két világháború között is, de „bizonytalan hovatartozása” és a bartóki nemzedék elsöprő fölénye, új értékrendje elhomályosította életművének értékeit. Korunkra vár, hogy ezeket újra felfedezzük a magunk számára.

Goldmark Károly – Kossak felvétele, 1910 körül.
MNM Fotótár

Alföldy Gábor,
Műemlékek Állami Gondnoksága

Ajánlott irodalom: Goldmark Károly: *Emlékek életemből*. Bp., 1980.; Káldor Márton–Várnai Péter: *Goldmark élete és művészete*. Bp., 1956.; Klempa Károly: *Goldmark az ember*. Keszthely, 1930.; Alföldy Gábor: *Goldmark Károly vázlatkönyvei. Magyar Zene*, XXXVI. (1995) 3–4.

Gyarmathi Sámuel

(Kolozsvár, 1751. július 15.–Kolozsvár, 1830. március 4.)

Gyarmathi Sámuel – Gémes Péter (1951–) rézkarca, 1984. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum

Gyarmathi Sámuel sokoldalú nyelvész, orvos, természettudós volt, akit levelező tagjává választott a göttingeni tudóstársaság, s tagja volt a természetbúvárok jénai társaságának is. A bécsi orvosegyetemen szerzett diplomát 1782-ben, majd különböző német intézményekben fordult meg tanulmányútja során. Göttingenben Schlözer előadásait hallgatta, s ekkor kezdett el foglalkozni a nyelvhasználat kérdéseivel. Őt tekintjük e szakma megalapítójának. Magyarországra visszatérve először Pozsonyban élt, ahol Ráday Gedeon két fiának volt a nevelője, s ezekben az években több írása is megjelent a *Magyar Hírmondóban*.

Erdélybe visszatérve a Radák-, majd a Bethlen-családnál lett udvari orvos. 1787-ben pedig Hunyad vármegye főorvosává nevezték ki. Első nyelvészeti munkáját Görög Demeter és Kerekes Sámuel pályázatára írta 1789-ben, s bár jutalmat nem nyert, ám nyelvtanát kinyomtatták az erdélyi rendek. 1795-ben mint Bethlen Elek gróf mentora és útítársa újra külföldi útra indult. Két évet töltöttek Göttingenben, ahol megtanulta az orosz, svéd, dán és angol nyelvet. 1800 és 1810 között a zilahi református kollégiumban tanított.

Az összehasonlító nyelvtudomány terén úttörő jelentőségű művével nagy hatással volt Révai Miklósról. Műve 1799-ben jelent meg Göttingenben latinul, címe magyar fordításban: *Affinitas. A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel, továbbá a tatár és a szláv nyelveknek a magyarral összehasonlított szójegyzékei*. E munka magyar nyelven csak 1999-ben jelent meg Budapesten, Szij Enikő szerkesztésében. Gyarmathi – Sajnovics János kutatásain túlmenően – nemcsak a lapp nyelvet vetette össze a magyarral, hanem a finnugor nyelvek közül jó néhánynak a rokonságát is igyekezett igazolni a magyarral.

Sokoldalú tudós volt, s nemcsak anyanyelvének ápolásával foglalkozott, hanem elsők között végzett hőlégballon-kísérleteket, igyekezett Erdélyben meghonosítani a sárga krumplit, dolgozott pesti és budai színházaknál is, 1794-ben magyar grammatikát írt *Okoskodva tanító magyar nyelvemlő* címmel, s elismert orvosdoktor is volt. Írt gyermekkönyveket is, például Amerika felfedezéséről 1793-ban, a következő évben Robinsorról. Cikke jelent meg Kőrösi Csoma Sándorról. 1816-ban adta közre Bécsben *Vocabulariumát*, amelyben magyar szavakhoz hasonló hangú idegen szavakat szótárazott. Érdekeséggé vált megemlítenünk, hogy az 1799-es munkája 1983-ban angol fordításban is megjelent az Amerikai Egyesült Államokban.

Gyarmathi Sámuel igaz európai tudós volt, és mint Szij Enikő írja: „aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a magyarországi tudomány képviselői élvezték az ország földrajzi helyzetének előnyeit: minden egyforma közel volt, a Nyugat és a Kelet között náluk még szerencsésen ötvöződött a hazai és a nemzetközi, a világ kerek volt és nyitott”.

A. Szála Erzsébet,
Nyugat-Magyarországi Egyetem

Ajánlott irodalom: Gyarmathi Sámuel: *Affinitas*. Bp., 1999.; Gyarmathi-emlékülés. *Nyelvtudományi Közlemények*, 2000.; Pataki Jenő: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Piliscsaba, 2004.

Hajós Alfréd

(Budapest, 1878. február 1.–Budapest, 1955. november 12.)

Hajós Alfréd [Guttman Arnold] a Markó utcai fő-reáliskola elvégzése után a budapesti Műegyetemen folytatta tanulmányait, és 1899-ben szerzett építész-mérnöki oklevelet. Még egyetemi hallgatóként vett részt az 1896-ban az április 6. és 16. között Athénban megrendezett első újkori olimpián, ahol mind a 100 m-es, mind az 1200 m-es gyorsúszásban olimpiai bajnok lett. Friss diplomásként Alpár Ignác, majd Lechner Ödön irodájában szerzett tapasztalatokat. Emellett aktívan sportolt: 1897-ben szerepelt a Magyarországon játszott első hivatalos labdarúgó-mérkőzésen, 1901-ben és 1902-ben a bajnoksapat tagja volt, illetve 1902-ben a magyar válogatott első hivatalos mérkőzésén is játszott. 1904-ben Villányi Jánossal közös építészirodát nyitott, s ekkortól már csak sportvezetőként vett részt a magyar sportéletben.

Számos tervpályázaton szerepelt sikerrel: 1909-ben elnyerte a budapesti Magyar Református Egyház székházára kiírt (Abonyi u. 21.) pályázat I. díját, és megbízták annak kivitelével is. Villányival közös munkájuk a debreceni Arany Bika Szálló (1910). Megbízást kaptak a szombathelyi Magyar Általános Hitelbank és a budapesti Magyar Mezőgazdák Székháza épületeire 1911-ben, majd a Hermina úton felépítendő Vakokat Gyámolító Országos Egyesület székházára 1912-ben. Tervei alapján épült fel az Újpesti Torna Egylet labdarúgóstadionja 1922-ben a Megyeri úton. 1924-ben a párizsi olimpia művészeti versenyén az építészeti kategóriában Lauber Dezsővel készített *Ideális Stadion* tervével ezüstérmert nyert. Az általa tervezett sportlétesítmények közül legnagyobb alkotása a budapesti Margitszigeten 1930-ban megnyitott Nemzeti Sportuszoda. További sportlétesítményei a győri, a miskolci, a szegedi és az újpesti uszoda, a pütkösfürdői strand, a pécsi stadion, a balassagyarmati, a kaposvári, a miskolci és a pápai sporttelep. 1946-ban Weichinger Károllyal tervezte a hajdúszoboszlói gyógyfürdőt. Budapest 1945-ös ostroma után számos középület, így a Vajdahunyadvár és a Tözsdepalota helyreállítási munkáját vezette.

Hajóst fél évszázados építésztervezői pályafutásáért műegyetemi aranydiplomával jutalmazták 1949-ben. 1953-ban a Sportérdemérem arany fokozatával és a NOB Olimpiai Diplomájával tüntették ki. 1966-ban a Hall of Fame (Úszósport Hírességei Csarnoka) tagjává választották. 1955-ben jelent meg *Így lettem olimpiai bajnok* című önéletrása. Budapesti, Báthory u. 5. sz. alatti lakásában (a lakóház tervei alapján épült 1905-ben) létrehozták hazánk első sportmúzeumát, amely alapjául szolgált az 1977-ben végleges helyén kialakított Testnevelési és Sportmúzeum törzsállományának. 1976-tól nevét viseli a Nemzeti Sportuszoda.

Hajós Alfréd – Barabásné Földiák Ibi felvétele, 1929 körül. MNM Fotótár

Kiss Csongor,

Magyar Tudomány- és Technikatörténeti Műhely

Ajánlott irodalom: Mújdricza Péter: Hajós Alfréd. In *Magyar tudóslexikon*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.; Hencsei Pál: Műegyetemi olimpikonok. *BME Egyetemtörténeti Füzetek*, 2000.

Iharos Sándor

(Budapest, 1930. március 10.–Budapest, 1996. január 24.)

Iharos Sándor – MTI felvétel.

Iharos Sándor atléta, közép- és hosszútávfutó, az Iglói Mihály által kialakított világhírű magyar közép-
távfutó-iskola legismertebb személyisége a BEAC
(1948–1950), majd a Budapesti Honvéd versenyzője
(1950–1964) volt. Visszavonulása után, 1962-ben
atléta szakedzői oklevelet szerzett, majd 1964-től
1970-ig a Központi Sportiskola vezetőedzőjeként
tevékenykedett. Tanítványai közül Csipán Borbála
háromszor, Orosz Irén kilenc alkalommal nyert egyé-
ni országos magyar bajnokságot. A sportember emlé-
két a Budapesti Honvéd Iharos-stadionja és az Iharos
Sándor Közalapítvány őrzi.

Az 1955-ös esztendő volt a magyar atlétika és Iha-
ros Sándor legeredményesebb éve. A világhírű ma-
gyar futó 1955-ben 1500 m-től 3 mérföldig valameny-
nyi távon világcsúcsot ért el (1500 m: 3:40.8; 3000 m:
7:55.6; 5000 m: 13:50.8 és 13:40.6; 2 mérföld 8:33.4;
3 mérföld: 13:14.2), és „a hiányzó” távok világcsúcsa-
it egy évvel később pótolta (6 mérföld: 27:43.8;
10 000 m: 28:42.8)!

Ő volt „az atléta”, az aranycsapat játékosai mellett
a korszak emblematikus figurája. Népszerűsége

csúcán járt. A korra jellemző módon, a 29. sz. Munkaerő Tartalékok Hivatala 1955-ben Iharos
Sándor SK-nak nevezte át magát. Iharos valamennyi közép- és hosszútávon, összesen 31-szeres
magyar bajnok volt (1953–1964). Az olimpiákon és világversenyekeken azonban nem kísérte szeren-
cse pályafutását. Két Európa-bajnoki 6. hely (1954: 1500 m; 1958: 5000 m) mellett Helsinkiben
(1952) 1500 m-en döntőbe sem került, Rómában (1960) 5000 m-en 10., 10 000 m-en 11. lett.
A melbourne-i olimpián – ahol ő lehetett volna a legesélyesebb – részt sem vett.

2005-ben lesz éppen ötven esztendeje annak, hogy Iharost a világ legjobb sportolójává válasz-
tották 1955. évi teljesítményéért a magyarok közül elsőként és mindmáig egyedülként. (A díjat
egy amerikai pékség, a Helms Bakery Company alapította World Trophy néven 1949-ben.)
A trófeát az a sportoló vehette át, aki az adott évben, olimpiai sportágban a legjobb teljesítményt
nyújtotta. Évente hat régióban osztották ki a díjat. Iharos Sándor a Helms-díjnak is hívott, már-
ványoszlopon nyugvó, arany földgömböt 1956 augusztusában a Népstadionban, hatvanezer néző
jelenlétében vehette át.

Kozák Péter,

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Kaffka Margit

(Nagykároly, 1880. június 10.–Budapest, 1918. december 1.)

Kaffka Margit korán árván maradt, hatéves korától zárdában nevelkedett. Szatmáron szerzett tanító-női oklevelet. Az irgalmasnővérek zárdájában, majd a polgári leányiskolában tanított Miskolcon. 1907-ben férjével és fiával Budapestre költözött. Újpesten, később Angyalföldön tanított. 1910-ben elvált első férjétől. Párizsba és Rómába utazott. 1914-ben férjhez ment Bauer Ervin orvos-biológushoz, Balázs Béla öcséséhez. 1915–1918 között Temesvárott élt. Spanyolországban halt meg, kisfiával szinte egy napon.

Kaffka Margit – Buday György (1907–1990) fametszete. MNMTKCS

Írásaiban – személyes emlékeire támaszkodva – főként két témát vizsgált: a nő sorsát a századforduló világában és a dzsentri pusztulásának folyamatát. Irodalmi munkásságát versírással kezdte. Pesszimista hangulatú és a társalgási nyelv elemeit költeményeibe emelő műveiben „a csúf, közömbös, hétköznapi lét” eseményeit, a mindennapok érzésvilágát új hangulatú képekben jelenítette meg. A századelő „fullasztó békéje”, látszólagos harmóniája mögötti, illúziók nélkül maradt világot rajzolta meg. Bibliai témájú verseiben – nem titkolt lázadással – a misztikus történetek mögötti emberi viszonyokat, az emberi esendőséget igyekezett megmutatni. 1903-tól főleg prózai műveket, novellákat írt, melyekben a külső történések helyét mindinkább a lélektani rejtelmek, a belső történések – monológokra foglalt – leírása vette át. Művészi kiteljesülését a *Nyugat* megindulása és szellemi légköre segítette. Elsősorban Ady Endre költészetéhez vonzódott, és irodalompolitikai elgondolásai, véleményük a mozgalom belső vitáiról is hasonlóak voltak.

Az 1910-es években prózában és versben is a lélekábrázolás, a belső világ bemutatásának a kérdései foglalkoztatták. Az 1911-ben megjelent *Színek és években* a széthulló dzsentrivilágban élő Pórtelky Magda kilátástalan, kicsinyes és kitorési lehetőséget nem kínáló életén keresztül a századvég egész magyar társadalmának rajzát adta. Az 1914-es *Allomások* című regényben megidéződik a századelő magyar szellemi életének teljes körképe. A regény két művész főhőse, a festő Rosztoky Éva és a költő, Szövény Tekla már a férfiakéval egyenrangú alkotó életet képes teremteni. Az esszéisztikus dokumentumregény jellemző képet fest a *Nyugat* hőseiről. A világháború éveiben született *Hangyaboly* élményanyaga jóval korábbi, kamaszlány kori élményeiből táplálkozott: a lázadó Király Erzsébet zárdái környezetben vívja belső és külső küzdelmeit érzelmi életének szabadságáért. A regényben Kaffka Margit az egyén és a rákényszerített közösség összefüggéseit, harcait eleveníti meg.

Császtvay Tünde,
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Schöpflin Aladár: Kaffka Margit. *Nyugat*, 1912.; Tóth Árpád: Kaffka Margit új regényeiről. *Nyugat*, 1917.; Dénes Tibor: *Kaffka Margit*. Pécs–Budapest, 1932.; Németh László: Kaffka Margit. *Tanú*, 1933.; Rónay György: *A regény és az élet*. 1947.; Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1967.; Rolla Margit: *A fiatal Kaffka Margit*. Bp., 1980.; Földes Anna: *Kaffka Margit. Pályakép*. Bp., 1987.; Fülöp László: *Kaffka Margit*. 1987.; Bodnár György: *A „mese” lélekvándorlása*. Bp., 1988.

Kalmár László

(Edde-Alsóbogátpuszta, 1905. március 27.–Mátraháza, 1976. augusztus 2.)

Kalmár László – Reizsmann Mariann felvétele,
1970 körül. MNM Fotótár

Kalmár László matematikus, egyetemi tanár, a számítástudomány és számítástechnika felsőfokú oktatásának egyik hazai úttörője és programozó matematikusképzésünk megszervezője. Középiskolás korában Dávid Lajostól, a híres Bolyai-kutatótól kapott indíttatást a matematikusi pályára. A budapesti Tudományegyetemen 1927-ben Fejér Lipótnál matematika–fizika szakos tanári vizsgát, és még ugyanabban az évben Kürschák Józsefnél bölcsészdoktori szigorlatot tett matematikából. Ortway Rudolf, az elméleti fizika professzora meghívta Szegedre tanársegédjének. 1930-tól ugyancsak a szegedi egyetem nemzetközi hírű matematikai intézetében Haar Alfréd és Riesz Frigyes „közös” adjunktusa, 1932-től „aritmetika és analízis” tárgykörből magántanár. 1947-ben nyilvános rendes egyetemi tanárrá nevezték ki. 1949-ben az MTA levelező, 1961-ben rendes tagjává választotta.

Érdeklődését a húszas évek végén a matematikai logika és a halmazelmélet központi problémái vonták magukra. Németországi tapasztalatai, Göttingenben D. Hilbert hatása és az ekkoriban német egyetemeken

működő Neumann János munkássága irányították figyelmét erre a területre. Első tudományos közleménye *Az interpolációról* címen a *Mathematikai és Fizikai Lapok*ban jelent meg 1926-ban. Kiterjedt munkát végzett Gödel, Church, Gentzen, Post és mások tételeinek elemzésében, mind a tételek érvényességi körének minél szélesebbre való kiterjesztése, mind bizonyításuknak minél egyszerűbbé és célratoróbbá fogalmazása terén. Számos cikkben járult hozzá a matematikai logika eldöntés-elméletének kiépítéséhez. 1928-ban Neumann János alapvető játékelméleti tanulmányával párhuzamosan jelent meg ugyanezen tárgykörrel dolgozata *Zur Theorie der Abstrakten Spiele* címmel.

Az 1950-es évek közepétől a számítástudomány, a számítástechnika és a kibernetika kérdései álltak tevékenységének központjában. Dolgozatokat írt a matematikai formulanyelv és a számítógépek belső nyelve egymáshoz való közelítésének kérdéseiről és a matematikai nyelvészet tárgyköréből. Muszka Dániellel 1958–60-ban megépítette az ún. szegedi vagy Kalmár-féle logikai gépet. 1971-től az általa létrehozott számítógéptudományi tanszéken tanszékvezető egyetemi tanár. Élete utolsó szakaszában a matematikai nyelvészet mellett a matematika biológiai, biokémiai és orvosi alkalmazásával foglalkozott. A matematikai analízis bevezetésének szentelt kétkötetes posztumusz tankönyvét jegyzetei alapján munkatársai állították össze.

Ádám András–Nagy Ferenc,
MTA Matematikai Kutatóintézet,
Magyar Tudomány- és Technikatörténeti Műhely

Ajánlott irodalom: Kalmár László: *Bevezetés a matematikai analízisbe*, 1–2. köt. Bp., 1982.; Kalmár László: *Integrállevél. Matematikai írások*. Bp., 1986.; Péter Rózsa: Kalmár László matematikai munkássága. *Mathematikai Lapok*, 1955.; Ádám András és Dömösi Pál: Kalmár László. In *Műszaki Nagyjaink*. VI. Bp., 1986.; Ádám András: Kalmár László. In *Magyar tudóslexikon*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.

Káplány Géza

(Erzsébetváros, 1880. február 4.–Budapest, 1952. május 19.)

Szegedi és budapesti középiskolai tanulmányai után elvégezte a Ludovika Akadémiát (1898), majd tényleges szolgálatot teljesített 1907-ig. Ekkor kilépett a Monarchia hadseregéből, amelyről *A ma militarizmusa* címen leleplező könyvet írt. Csatlakozott a Jászi Oszkár vezette polgári radikális értelmiséghez, előadásokat tartott a Társadalomtudományi Társaságban és dolgozatai jelentek meg a *Huszedik Században*. A budapesti Tudományegyetemet elvégezve, 1944-ben bölcsészettudományi doktorrá avatták.

Könyvtárosi pályafutását 1913-ban a Kereskedelmi Múzeum könyvtárában kezdte. 1923-ban kinevezték az ország akkori egyetlen állami ipari kutatóintézetének, a Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet könyvtárának vezetőjévé, melyet 1949-ig vezetett. Irányításával a Technológiai Könyvtár (a későbbi Országos Műszaki Könyvtár, majd OMIKK elődje) a legjobban keresett műszaki szakkönyvtár lett. Hazánkban az elsők között bevezette a decimális rendszert. 1931-ben megindította az első magyar kurrens műszaki szakbibliográfiát, a *Műszaki Bibliográfiai Közleményeket*. Részt vett vidéki műszaki szakkönyvtárak felállításában; a Technológiai Könyvtár fiókjait rendezte be Marosvásárhelyen és Kolozsvárott. A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületében a könyvtárosi szakosztályt vezette. Tapasztalatait a *Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése* című (1943) kétkötetes munkájában foglalta össze. Hazánkban elsőként publikálta az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) rövidített magyar kiadását.

Nevéhez fűződik a műszaki dokumentáció nemzetközi eredményeinek megismertetése a hazai szakemberekkel. A kérdés legjobb ismerőjeként vezette a magyar küldöttséget az 1937. évi párizsi dokumentációs világkongresszuson és egyéb nemzetközi összejöveteleken. Külföldi dokumentációs intézményekkel kapcsolatot teremtve a Technológiai Könyvtárban megkezdte egy műszaki forrás- és adattudakozó központ szervezését, és javaslatára a Magyar Racionalizálási Bizottságon belül előkészítő szakbizottság alakult ipari dokumentációs központ felállítására (1938). Élete utolsó éveiben az 1949-ben létrehozott Műszaki Dokumentációs Központ munkájában még részt vett.

Káplány Géza – Ismeretlen felvétele, 1909. Magántulajdon.

Móra László–Nagy Ferenc,
MTA Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottság,
Magyar Tudomány- és Technikatörténeti Műhely

Ajánlott irodalom: Tombor Tibor: Káplány Géza. *Könyvtáros*, 1958.; Móra László: Káplány Géza. *Könyvtáros*, 1980.; Móra László: *Az OMIKK története. (1883–1949)*. Bp., 1980.

Kisfaludy Károly

(Tét, 1788. február 5.–Pest, 1830. november 21.)

Kisfaludy Károly – Olaj, vászon,
1920-as évek. MNMTKCS

A Dunántúlon birtokos családból származó Kisfaludy Károly születése az anya életébe került, és ez meg is határozta apjával való ellenséges viszonyát. A befejezetlen gimnáziumi tanulmányok után katonának állt, de 1811-ben (hadnagyi rangban) kilépett. 1812–13-ban Bécsben festészeti stúdiumokat folytatott; 1815-ben vándorpiktorként Itáliát is felkereste. 1817-től Pesten élt, de nem sikerült elnyernie a Nemzeti Múzeum képtári órének állását. Ezután ismét festőként dolgozott, majd egyre inkább tollából élt. 1821-től szerkesztőként, 1824-től tulajdonosként jegyezte az *Aurora* zsebkönyvet. 1828-ban ismerkedett meg Széchenyi Istvánnal, aki *Jelenkor* címen tervezett politikai hírlapjának és művészeti melléklapjának, a *Társalkodónak* szerkesztését kívánta rábízni. A fiatalkori nélkülözések hatására egészsége egyre jobban megrendült. Az Akadémia négy nappal halála előtt választotta tagjává.

Ígazi romantikus személyiség és művész volt: öntörvényű, maga faragta ember, aki több művészeti ágban (festészet, színművészet, irodalom) és az irodalom mindhárom műfajcsoportjában kipróbálta erejét.

1805-től írt verseket, 1808-tól drámákat. Első sikerét azonban csak 1819-ben aratta, amikor a székesfehérvári színtársulat Pesten bemutatta „vitézi játék”-ait, amelyeknek hangos hazafiságát néhány év múlva már maga is epigrammákban gúnyolta. Meghódította a tragédia műfaját (*Stibor vajda*, 1819.; *Irene*, 1820.), maradandóbb értékűnek mégis vígjátékai bizonyultak (*A kérők*, 1817.; *Csalódások*, 1828.). A hazai novellisztika egyik kezdeményezőjeként egyaránt alkotott történelmi elbeszélést (*Tihamér*, *A vérpohár*) és kortárs témájú élet- és jellemképeket (*Tollagi Jónás*, *Sulyosdi Simon*). Népszerű lírikus volt. *Mobács* című elégiájának (1824) szállóigévé lett sorai a magyar romantika történelemszemléletének jelszavává váltak: „Él magyar, áll Buda még! a múlt csak példa legyen most...” Az *Aurora*-ban közölte „népdalait”, amelyek közül a legsikerültebbek valóban folklorizálódtak: *Szülőföldem szép határa, sárga levél, sárga levél*. Maga az irodalmi zsebkönyv fontos szerepet játszott abban, hogy Pest-Buda az ország kulturális fővárosává legyen. Csak Mátéról kezdett drámáját, a magyar hőstragédiája ígéretes kísérletét, már nem tudta befejezni.

Halála után barátai, az ún. romantikus triász tagjai (Bajza József, Toldy-Schedel Ferenc, Vörösmarty Mihály) folytatták törekvéseit, ők alapították meg emlékére 1836-ban a Kisfaludy Társaságot is.

Kerényi Ferenc,
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Horváth János: *Kisfaludy Károly és iróbarátai*. Bp., 1955.; Fenyő István: *Az Aurora*. Bp., 1955.; Lipták Gábor: *A két Kisfaludy*. Veszprém, 1969.; Z. Szabó László: *A Kisfaludyak és kortársaik Győr és Tét vonzáskörében*. Győr, 1994.

Arthur Koestler, Köszler Artúr

(Budapest, 1905. szeptember 5.–London, Nagy-Britannia, 1983. március 3.)

A magyar apa és osztrák anya fiaként Budapesten született Koestler Artúr előbb német nyelven lett ismert újságíró, később angol nyelven tett szert világhírré regényíróként és esszéistaként. Bár fiatalon elkerült Magyarországról, élete végéig hangsúlyozta magyarságát. Kapcsolata a magyar kultúrával soha nem szakadt meg. Barátjával, Németh Andorral együtt színdarabokat és bűnügyi elbeszéléseket írtak. Németh Andor révén került személyes kapcsolatba Karinthy Friggyessel és József Attilával. Utóbbiról ő írta a legmegrendítőbb nekrológot. Az 1956-os forradalom után mentőakciókat szervezett, s tekintélye teljes súlyával küzdött a bebörtönzött magyar írók, köztük Déry Tibor életéért.

Koestler először a húszas évek elején Bécsben, a cionista egyetemi mozgalomban talált őt befogadó közösségre, s ennek hatására kivándorolt Palesztinába. Az itt eltöltött három év teljes kiábrándulással végződött. A Nobel-díjas Luis de Broglie-val készített interjúja a német Ullstein lapkonszern *Vossische Zeitung* című lapjának tudományos rovatszerkesztői székébe segítette Koestlert. A rohamos náci térnyeréssel szemben ellensúlyt keresve belépett a német kommunista pártba. 1932–33-ban beutazta a Szovjetuniót, itt írt művét (*Fehér éjszakák és vörös nappalok*, 1934.) utóbb megtagadta. Politikai újságíróként a legnagyobb sikere a spanyol polgárháborúhoz fűződik: bejutott Franco főhadiszállására, és bizonyítékokat szerzett az addig titkolt német támogatásról. Paradox módon a Franco börtönében folytatott önvizsgálat tette lehetővé, hogy leszámoljon kommunista illúzióival. A sztálini perekről kapott személyes beszámolók ismeretében 1938-ban kilépett a kommunista pártból, majd a német–szovjet paktum megkötése után nyíltan szembefordult a Szovjetunióval. 1940-ben publikálta Angliában a *Sötétség délben* című regényét (magyarul 1988): e könyv ismertette meg a világgal elsőként azt a lélektani csapdahelyzetet, melynek révén a sztálini titkosrendőrségnek sikerült elérnie, hogy a bolsevista mozgalom hajdani hősei nyilvános bírósági tárgyalásokon valljanak be el nem követett bűnöket.

Koestler szépirói életműve döntően önéletrajzi ihletésű. Kétkötetes önéletrajza a műfaj 20. századi klasszikus darabja (*Nyilvessző a végtelenbe*, 1952, *A láthatatlan írás*, 1954; magyarul 1996, 1997). Az ötvenes évektől érdeklődése egyre inkább a természet- és társadalomtudományok nagy vitákat kiváltó kérdéseire irányult, élete végén a paratudomány lehetőségei felé tájékozódott. E könyvei közül az *Alvajárók* (1959; 1996) az ókori és újkori kozmológiai gondolkodás alakulását áttekintő tudománytörténeti alapmű, *A tizenharmadik törzs* (1976; 1990) pedig a kelet-európai zsidóság kazár eredete mellett érvelő kultúrtörténeti tanulmány.

Arthur Koestler – Forgács Károly felvétele, 1960 körül. MNM Fotótár

Veres András,
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Vezér Erzsébet: Az ismeretlen kilőtt nyíl nyomában. Arthur Koestler útja. *Nagyvilág*, 1984.; Ignotus Pál interjúja Koestler Artúrral (közreadja Vezér Erzsébet), *Kritika*, 1988.; *Koestler emlékkönyv*. Összeállította: Hidegkúti Béla, Bp., 1992.; Schweitzer Gábor utószava *A tizenharmadik törzs* c. könyvben, Bp., 1990.; Hraby József utószava *A jógi és a komisszár* c. kötetben, Bp., 1994.; Csányi Vilmos előszava az *Alvajárók* c. könyvben, Bp., 1996.

Madarász Viktor

(Csetnek, 1830. december 14.–Budapest, 1917. január 10.)

Madarász Viktor – Önarckép.
Olaj, vászon, 1910. MNMTKCS

Madarász Viktor honvéd, majd hadnagy volt az 1848–49. évi magyar szabadságharcban. Ez az ifjúkori élménye végigkísérte egész életén. Művészetét mindvégig a nemzeti függetlenség eszméjének szentelte, a magyar történelem hősi és tragikus emlékeit idézte a nemzeti szellem ébrentartására. A szabadságharc leverése után egy ideig bujdosott, majd jogot tanult, amit azonban a festőpályára cserélt.

A bécsi akadémián a történeti-festészeti szakosztály hallgatója volt 1853–55 között. Ekkor festette első történeti tárgyú képét (*Kuruc és Labanc*). Ezután Waldmüller szabadabb szellemű magániskolájába került. E korszak termése *A bujdosó álma* című, Thököly Imrét ábrázoló műve. 1856-tól Párizsban L. Cogniet műtermében tanult, ahol az akadémikus-romantikus szemléletű történelmi festészet képviselői közül különösen Delaroche művészete hatott rá. Itt alkotta meg 1859-ben élete fő műveit: a *Hunyadi László siratása*, a *Zách Felicián* és a *Zrínyi Ilona Munkács várában* című történelmi jeleneteit. 1864-ben festette a *Zrínyi és Frangepán* és 1868-ban a *Dobozi* című képeit. 1867-ben Dózsa-portróját és a következő esztendőben

Dózsa népe című kompozícióját alkotta meg. Drámai erejű történelmi festményeit Párizsban aranyéremmel tüntették ki.

1870-ben hazajött Pest-Budára, ám a francia művészethez kapcsolódó, erőteljes művei nem nyerték meg a bécsi szokványhoz szokott kritika tetszését. Bethlen Gábor tudósi körében című pályaművét visszautasították. Egy 1873-ban történt újabb méltánytalanság után visszavonult a festésztől, és apjától örökölt üzletével foglalkozott. Miután vállalkozása tönkrement, 1903-ban újra festeni kezdett, főként portrékat és néhány, a korábbiakhoz képest erőteljesebb történelmi kompozíciót alkotott. Madarász Viktort történelmi festményei a romantikus-akadémikus történelmi festészet egyik legjobb hazai képviselőjévé avatták. 1952-ben a Fővárosi Képtárban rendeztek műveiből emlékkiállítását.

Aknai Katalin,
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Lyka Károly: *Madarász Viktor élete és művei*. Bp., é. n.; Radocsay Dénes: *Madarász Viktor*. Bp., 1941.; Erdei Sándor: *Madarász Viktor. Szabadművészet*, 1952. 5.; Székely Zoltán: *Madarász Viktor*. Bp., 1954.; Bakó Zsuzsanna: *Történelmünk festője. Műzsák*, 1980. 4.; *A historizmus művészete Magyarországon*. (Művészettörténeti tanulmányok) Szerk. Zádor Anna. Bp., 1993.

Mikó Imre gróf

(Zabola, 1805. szeptember 4.–Kolozsvár, 1876. szeptember 16.)

Hídvégi Mikó Imre gróf a háromszéki Zabolán született. Apja székely nagybirtokos volt. Iskoláit a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban végezte, amely éppen az ő diáksága idején élte aranykorát. 1843-tól a kolozsvári magyar nemzeti színház választmányi elnöke és a nagyenyedi kollégium főgondnoka volt. Ugyanettől az évtől lett a tagja az erdélyi országgyűlésnek. 1847-től pedig az erdélyi kincstár főkincstárnoka volt. Mikó nem csatlakozott sem a konzervatív, sem a liberális mozgalomhoz, őt a mérsékelt haladás eszméi vonzották inkább.

1848 nehéz döntés elé állította: szeretett volna hasznos szolgálatot tenni a magyarságnak és 1848 októberében el is vállalta az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés elnöki tisztét, de a fegyveres harcban már nem vett részt. 1848 őszén Bécsbe sietett, hogy kérje az uralkodó közbenjárását az Erdélyben dúló polgárháború megfékezésében. Mikót azonban őrizetbe vették, s csak 1849 őszén térhetett vissza Erdélybe.

Az 1850-es években azt tartotta elsődleges feladatának, hogy a magyarságot kimozdítsa letargikus állapotából. Előbb a bezárt iskolák megnyitását kezdeményezte, majd 1854-ben újjászervezte az Erdélyi Gazdasági Egyesületet, amelynek élete végéig elnöke volt. Mikó 1856-ban programot tett közzé egy erdélyi akadémiai jellegű tudományos intézmény megalapítása érdekében, és 1859-ben már megtarthatta alakuló nagygyűlését az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Megalapítását támogatta a Magyar Tudományos Akadémia, amely testvérintézményének tekintette az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. A Múzeum-Egyesületet azóta is „Erdély kis magyar tudományos akadémiaja”-ként emlegetik. (A legkiválóbb tudósokat tömörítő intézmény 2002-ben Magyar Örökség díjban részesült.)

Mecenásként is kitűnt: iskolákat, egyházakat segített, s az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek adományozta 10 holdas kolozsvári kertjét és nyári villáját. 1860-ban a Gubernium elnöke, 1867–71 között közmunka- és közlekedésügyi miniszter volt. Közreműködött az 1867-es kiegyezés ügyén, és a kolozsvári Tudományegyetem megalapításában (1872). Az MTA tagja s több évig a Magyar Történelmi Társulat elnöke volt. Baráti kapcsolatokat igyekezett kiépíteni a szász és a román értelmiségiekkel. Az erdélyi román irodalmi társaság (ASTRA) tiszteleti tagjává választotta.

Mikó Imre gróf a magyar nemzeti kultúra fejlesztésében betöltött szerepe által rászolgált arra, hogy Erdély Széchenyi-jének nevezzük és a magyar hagyományrendszerben az őt megillető helyet elfoglalja.

Mikó Imre – Barabás Miklós (1818–1898).
Olaj, vászon, 1874. MNMTKCS

Egyed Ákos,
Erdélyi Múzeum-Egyesület

Ajánlott irodalom: Mikó Imre: *Erdélyi történeti adatok*. 1–4. Kolozsvár, 1855–1862.; Uő: *Irányeszmék*. Pest, 1861.; Jancsó Elemér: *Gr. Erdély Széchenyije*. Kolozsvár, 1942.; Uő: *Gr. Mikó I. a művelődéspolitikus; Erdély története*. III. Szerk. Köpeczi Béla. Bp., 1986.; Egyed Ákos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudománypolitikája Mikó Imre elnöksége idején. Debreceni Szemle*, 2003.

Orlai Petrich Soma

(Mezőberény, 1822. október 22.–Budapest, 1880. június 6.)

Orlai Petrich Soma – Marastoni József (1834–1895)
litográfiaja, 1861. MNMTKCS

Orlai Petrich Soma portré-, táj- és történeti festő. Petőfi Sándorhoz fűződő baráti és rokoni kapcsolata révén az irodalomtörténet is gyakran említi nevét. 1840-től 1844-ig a pápai kollégiumban jogi tanulmányokba kezdett. Petőfi és Jókai Mór neve is ekkoriban fonódott össze az „alma mater”-rel. Orlait irodalmi ambíciók feszítették, Jókai festő szeretett volna lenni, Petőfi pedig színész. Hármójuk együttműködéséből született a *Tavaszi* című évkönyv is. Tudatos művészi képzésben 1846-tól részesült, amikor is előbb Marastoni Jakab, majd 1847-től Bécsben F. Waldmüller iskolájának növendéke lett.

1848-ban a márciusi forradalom és a szabadságharc hatására megszakította tanulmányait: jelentkezett a honvédseregbe. Guyon Richard tábornok csapatában harcolt. Súlyos sebesülése után, 1849-ben Mezőberénybe ment, itt látogatta meg őt Petőfi és családja. Orlai ekkor készítette Petőfi Sándorról az utolsó portrét. 1848-as élményeit litográfiasorozatban rögzítette, és *Petőfi Debrecenben* című képével is a forradalomnak állított emléket. 1850-ben Münchenben W. Kaulbachnál, majd 1853-ban újra Bécsben, K. Rahnál folytatta tanulmányait. Bécsben festette első „történetiként” számontartott festményét, a *Szent István és a gyilkos* című képet.

Egy évtizeddel Székely Bertalan előtt, 1851-ben festette meg *II. Lajos holttestének megtalálása* című képét, amelyet a *Perényiné remeti a mohácsi lovtakat* című festményével együtt a leverett szabadságharc allegóriájaként értelmeznek. Később Debrecenbe ment, ahol főként arcképfestésből élt és több kiállítást rendezett. Ezután rövid ideig Bécsben tartózkodott, majd hazatérte után számos portrét, életképet és történeti kompozíciót alkotott (*Zách Felicián, Vak Béla, Martinuzzi meggyilkoltatása, Czillei és Hunyadi, Ónodi gyűlés* stb.). Illusztrációkat készített Petőfi *Bolond Istók* című elbeszélő költeményéhez 1854-ben. A festésen kívül irodalmi és kritikai tevékenységet is folytató. Egyik legszebb műve, az érzékeny lélekábrázolású *Anyám* című portréja a 19. századi arcképek remekei közé tartozik.

Aknai Katalin,
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Tehel Péter: *Orlai Petrich Soma. Adalékok a magyar történeti festészet megalapítójának életéhez.* Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, 1951. Bp., 1952.; Szij Béla: *Orlai Petrich Soma.* A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, 1974. 2.; Keserü Katalin: *Orlai Petrich Soma (1822–1880).* Bp., 1984.

Petényi Salamon János

(Ábelfalva, 1799. július 30.–Pest, 1855. október 5.)

Ábelfalván (ma: Abelová, Szlovákia) született, a falu evangélikus lelkésze hetedik gyermekeként. Kora gyermekkorától kezdve érdeklődött az állatok, különösen a madarak iránt. Alsófokú tanulmányait Losoncon, Besztercebányán és Selmecbányán végezte, majd Pozsonyban tanult. Apja tanácsára evangélikus lelkésznek készült, teológiai tanulmányokat folytatott Bécsben. 1826–33 között Cinkotán volt lelkész, majd lemondott állásáról, és Pestre költözött. 1843-tól haláláig a Nemzeti Múzeum Természetiek Tárában dolgozott. Munkásságának megbecsüléseként több külföldi és hazai tudományos társaság választotta tagjai sorába, 1846-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett.

Kezdetben a történelmi Magyarország madárvilágát tervezte felkutatni, és magyar nyelvű monográfiában megírni. Rengeteget utazott, bejárta a Bánságot. Tanulmányozta a Fertő madár- és halfaunáját. 1840-ben felkereste a Balatont, ahol a térség madarait és a tó halait vizsgálta, 1844-ben pedig bejárta Erdélyt is. Madártani kutatásainak eredményeiről 1843-ban Besztercebányán a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók harmadik vándorgyűlésén *Értekezés a madártan születése, serdülése és növekedése felől Magyarországon* címmel számolt be. Madártani kutatásai mellett más hazai gerinces állatcsoportok (elsősorban halak és emlősök) tudományos feldolgozásával is foglalkozott. 1845-ben, Kolozsvárt megjelent tanulmányában felemelte szavát az állatok védelmében és az állatkínzások ellen.

Elete utolsó évtizedében állattani kutatásainak eredményei és korát megelőző fejlődéstani–származástani gondolkodásmódja vezette az őslénytani kutatások területére. 1847-ben Kubinyi Ferenc társaságában a beremendi Szőlőhegy karszthasadákaiban végzett ásatásokat. A leletmentés eredményeit 1851-ben ismertette a Magyarhoni Földtani Társaság szakülésén. 1854-ben a Bihar-hegység barlangjait kereste föl, ahol számos, a denevérekre vonatkozó megfigyeléseket tett.

A rendkívül szerteágazó tudományos munkát végző Petényi egyúttal kiváló muzeológus is volt. Hitvallását a muzeológusi munkáról és feladatokról a mai napig érvényes módon a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847-ben, Sopronban tartott VIII. nagygyűlésén mondta el *A gyűjtőkről és a gyűjteményekről* című, 1863-ban nyomtatásban is megjelent előadásában.

Születésének bicentenáriumára összefoglaló kötet jelent meg róla, amely legértékesebb írásait és műveinek jegyzékét is tartalmazza.

Petényi Salamon János – Rohn Alajos
és Grund Vilmos litográfiája, 1860. MNMTKCS

Mészáros Ferenc,
Magyar Természettudományi Múzeum

Ajánlott irodalom: *Petényi Salamon János emlékezete születésének 200. évfordulóján.* Szerk. Mészáros Ferenc. Bp., 2000.

Pollack Mihály

(Bécs, 1773. augusztus 30.–Pest, 1855. január 5.)

Pollack Mihály – Than Mór (1828–1899).
Olaj, vászon, 1880-as évek. MNMFKCS

Pollack Mihály építész, a magyarországi klasszicista építészet kimagasló mestere. A bécsi akadémián J. Hetzendorf von Hohenberg tanítványa volt. 1793-ban vagy 1794-ben Milánóba ment féltestvéréhez, Leopold Pollack építészhez. Megismerkedett a lombardiai klasszicizmus jelentősebb alkotásaival. 1798-ban érkezett Pestre. Első munkája a Deák téri evangélikus templom építésének befejezése (1799–1808) volt. Részt vett a pécsi székesegyház helyreállításában (1805), ő vezette 1808-tól 1812-ig a pesti Német Színház építését. Az 1808-ban megalakult Szépitő Bizottság vezető tagjaként nagy szerepe volt a pesti építkezések irányításában. 1810 és 1830 között számos pesti polgárházat és palotát tervezett (Horváth-ház, illetve Pálffy-ház: Kossuth Lajos u. 3.; Wurm-ház: Dorottya u. 6. stb.). Ezek adtak lehetőséget művészete stiláris kibontakozásához. Az 1817-ben épült Almásy- (később Zichy-) palota (Szép u. 6.) hangsúlyos középrésze még barokkos vonás. A volt Festetics-palota (Zrínyi u. 10.) már tisztán klasszicista épület.

Palotaterveinek jellegzetessége a gazdag, hatásos bejárati térkialakítás. Magas fokú téralkotó művészete

elsősorban középületeiben bontakozott ki, melyekben az épület funkciójának és művészi megjelenésének tökéletes egységét valósította meg (az egykori pesti Vigadó, 1829–1832; a Ludoviceum, 1828–1836 stb.). Több megyeháza terve származik tőle. Legjelentősebb közülük a szekszárdi (1828–1836); nyugodt ritmusával, méltóságteljes hatásával a kor vidéki épületeinek egyik legjobbjára. A számos neki tulajdonított kastélyépítkezés közül legfontosabbak az alsúti és a dégi.

Főműve a Magyar Nemzeti Múzeum épülete (1837–1846), az európai klasszicizmus remeke. Homlokzatán a vízszintes és függőleges elemek egyensúlya, a világosan áttekinthető belső terek ünnepélyes monumentalitása az épülettípus eszméjének harmonikus kifejezése.

Aknai Katalin,
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Rejtő Jenő [Reich Jenő, P. Howard, G. Lavery]

(Budapest, 1905. február 17.–Jevdokovo, Szovjetunió, 1943. január 1.)

Rejtő [Reich] Jenő ifjúkorában boksztolt, majd Rákosi Szidi színiiskolájának elvégzése után, 19 évesen ment el először csavarogni Párizsba és Berlinbe. Hazatérve lapalapítással próbálkozott, ekkor írta első kabarétréfáit, operettjeit. 1927-ben újabb vándorútra kelt: Hamburgban dokkmunkás, illatszerárus, Svédországban heringhalász volt, egy vándorcirkusszal körbeutazta Franciaországot. Bizonytalan, hogy eljutott-e légiótörténeteinek színhelyére, Afrikába, s hogy belépett-e az idegenlégióba. A megélt kalandok és nélkülözések érlelték íróvá, ekkor tett szert a társadalmi alulnézetből, a csavargók és szerencsevadászok nézőpontjából láttató optikára. Úti élményeit utóbb papírra vetette; a töredékesen fennmaradt kéziratra *Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem baldokoltam* címmel látott napvilágot 1997-ben.

Írói pályáját kabarétréfákkal kezdte, Salamon Ernő Teréz körüti Színpadának és a Komédia Orfeumnak lett háziszzerzője. Sikereket ért el operettlibrettistaként is (*Gengszteridill*, 1932.; *Egy görbe éjszaka*, 1934.; *Aki mer, az nyer*, 1936.; *Úrilány szobát keres*, 1937.). Igazán népszerűvé a Nova Könyvkiadó fölkérésére írt, P. Howard, illetve G. Lavery álnéven publikált „légiós” és cowboyregényeivel vált (például *Csontbrigád*, 1938.; *A láthatatlan légió*, 1939.; *A szőke ciklon*, 1939.; *Pizskos Fred, a kapitány*, 1940.; *A három testőr Afrikában*, 1940.). A légióban játszódó regényei egyszerre aknázzák ki és idegenítik el a ponyva hatásvadász eszközeit, mesterien bonyolítva a kalandszerű építkezést. Mindehhez járultak pompás szójátékai, különleges, abszurd humora. Nyelvi leleményei közül nem egy vált utóbb szállóigévé. Egyik méltatója írta róla: „a Rejtő-regényeknek mindig lehet tudni a végét, de egy Rejtő-mondatnak soha”.

Az 1930-as években a Japán kávéház művésztársaságának bohém alakja volt, aki az éppen készülő regényének kéziratlapjaival fizetett. A zsidóellenes törvények idején megkísérelte tisztázni a maga világnézetét (*Az utolsó szó jogán* címmel csak 1967-ben jelent meg). Munkaszolgálatra kényszerítették, 1943 újévének napján fagyott halálra a Szovjetunióban.

Az ötvenes években egyáltalán nem adták ki műveit, a hatvanas években viszont a Magvető Kiadó Albatrosz-sorozatának köteteiként száz-százötvenezer példányban jelentek meg. Korábban kiadatlan szövegeit is publikálták, köztük a detektívtörténet kellékeit túlzásig fokozó *Vesztetgár a Grand Hotelben* című remekművet. Rejtő Jenő a hetvenes években már a legismertebb öt magyar szerző közé tartozott.

Rejtő Jenő – Ismeretlen felvétele, 1931 körül.
MNM Fotótár

Veres András,
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Rejtő Jenő: *Az utolsó szó jogán*. Hegedűs Géza előszavával. Bp., 1967.; Boross Péter: *Velük voltam*. Bp., 1969.; Hámosi Tibor: *Pizskos Fred és a többiek... Történetek Rejtő Jenő életéből*. Bp., 1982.; Tokaji András: *Ál-labirintus – ál-beavatás (Pizskos Fred, a kapitány)*. In *Az elrejtett érték*. Bp., 1989.; Rejtő Jenő: *Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem baldokoltam*. Varga Katalin utószavával. Szeged, 1997.

Reviczky Gyula

(Vitkóc, 1855. április 9.–Budapest, 1889. július 11.)

Reviczky Gyula – Klösz György felvétele,
1886 körül. MNM Fotótár

Anyja szlovák cselédlány, apja régi nemesi családból származó, földbirtokait elherdáló testőrtiszt. Törvénytelen származásáról csak felnőtt korában szerzett tudomást. Középkorait a pozsonyi katolikus főgimnáziumban végezte. 1873–74 táján németül kezdett verselni. 1874-ben érkezett a fővárosba, de egyetemi tanulmányokra nem volt pénze, így rövid életű lapoknál szerkesztősködött, majd házitánító lett. 1878-ban a *Pesti Napló*, 1878–82 közt a *Hon* belső munkatársa volt. Hosszú nélkülözés és nyomorgás után 1884-ben Aradra ment az *Aradi Hírlap* szerkesztőjének, 1885-ben pedig a kassai német nyelvű lap, a *Pannónia* redakciójában dolgozott. 1886-ban a budapesti *Függetlenség*, a *Szemle*, 1887-től haláláig a *Pesti Hírlap* munkatársa.

Zsongító verseiben, melyeknek szinte nincs konkrét tárgyuk, saját hangulatait, gomolygó érzéseit, lélekrezdülésének változásait és szomorúságát meséli el. Azzal, ahogy lírai hangulatú, dallamos verseiben szellemi nyugtalanságáról, filozófiai tanok eszmei feldolgozásáról és kiforrásáról mesélt, ahogyan a vallásos témákat modernizálta, szimbolista képekkel mitikus látomássá fokozta, a magyar gondolati líra egy új

próbálkozását teremtette meg. Korai verseit nagyon tudatosan ciklusokba rendezte. Mivel körülbelül tíz éven keresztül sikertelenül próbálkozott első verseskötetének kiadásával, verseit rendszeresen átírta, formálgatta, s csak kisebb, tisztavirágéletű újságokban tudta közölni. Heine és Lenau nyomán a dal felfrissített változatában – kivonulva a reménytelen világból – leginkább boldogtalan szerelméről, vágyakozásáról, álmairól, szenvedéseiről és kiábrándultságáról mesélt.

Szerelemábrázolásában újdonságot jelentett az elvágyódó melankolikus hang és a perdita-téma feldolgozása, de még inkább az élete végén, Jászai Marihoz írott szerelmes verseinek azon sorai, melyekben az igazi érzékiség, az elemésztő, a pusztító és megsemmisítő szerelem hangja már Ady Léda-verseit idézik. A halál, a betegség megjelenítése, sőt elsőként szépnek való ábrázolása is az ő nevéhez fűződik. Az életével sok ponton érintkező *Apai örökség* című regénye és a *Selyembogár* című elbeszélése a nagy orosz regényírók (Tolsztoj, Turgenyev) hatását mutatja. Regénye a dezillúziós epika egyik utolsó terméke, amelyben realiztikus ábrázolással adja az önmagát feleslegesnek tartó, illúzióit vesztett hős lélekrajzát. Filozófiai gondolkodásának a szenvedés és a részvét, világlátásának a belátó humor a meghatározó fogalma. A humor azonban nem a „komikus” értelmében jelentkezik nála, hanem a megértő jóság és részvét, a szenvedve megszerzett megváltás szintézisével azonos. Élete utolsó éveiben rendkívül kimunkált színházi kritikákat írt. Ő Baudelaire első magyar fordítója. Az „eszmények, ábrándok, csöndes betegjének” halálára Komjáthy Jenő, Reviczky legjobb barátja írt búcsúztató verset.

Császtrvay Tünde,
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Vende Margit: *Reviczky Gyula pesszimizmusa*. Bp., 1905.; Paulovics István: *Reviczky Gyula*. Bp., 1910.; Vajthó László: *Reviczky Gyula*. 1939.; Komlós Aladár: *Reviczky Gyula*. Bp., 1955.; Komlós Aladár: *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Bp., 1959.; Széles Klára: *Reviczky poétikája és az új magyar líra*. Bp., 1976.; Németh G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Bp., 1971.; Bori Imre: *A magyar irodalom modern irányjai*. Bp., 1985.

Rosti Pál

(Pest, 1830. november 29.–Dunapentele, 1874. december 7.)

Rosti Pál a reformkor egyik ismert nemesi családja sarjaként látta meg a napvilágot. Édesapja, Rosti Albert Békés vármegye alispánja volt. A család rokoni kapcsolatban állt Eötvös Józseffel, Eötvös Loránddal, és Trefort Ágostonnal, akik nagy szerepet játszottak Rosti szellemi horizontjának kiszélesítésében.

Az 1848–49-es szabadságharcban a Károlyi-huszárezred katonájaként küzdött. Világos után emigrálni kényszerült. Münchenben természettudományokkal, elsősorban kémiai tanulmányokkal foglalkozott. Párizsban megtanulta az akkoriban még ritkaság számba menő fényképezés technikáját, majd földrajzi és néprajzi stúdiumokat folytatott. 1856. augusztus 4-én hajóval utazott az „Újvilág”-ba: bejárta az Amerikai Egyesült Államokat, Kanadát, Mexikót, Venezuelát, Kubát és az Antillák számos szigetét. Tapasztalatairól, élményeiről gyönyörűen illusztrált *Úti emlékezetek Amerikából* című könyvében számolt be. Műve előszavában így írt: „Nézetem szerint a földismeret terjesztésére alig van hathatósabb eszköz, mintha jellemző, hű rajzok által a különböző éghajlatok egyes tájairól, városairól, építményekről, növényekről s a t. világos képeket nyújtunk. Vándorlásom egyik fő feladatául tekintém e szerint az ily nemű képeknek a fényrajz útján való előállítását.”

Rosti Pál – Székely Bertalan (1835–1910).
Olaj, vászon, 1862–64. Szelényi Károly felvétele.
MNMTKCS

Rosti célkitűzéseit maradéktalanul megvalósította. Útja során, melyet előtte a jeles német természettudós, Alexander von Humboldt járt végig, páratlan értékű földrajzi dokumentációt készített. Figyelme kiterjedt Mexikó és Venezuela természeti kincseire, a növényvilág ritkaságaira, a sziklaformákra, szurdokokra, a mexikói Puebla Plato vulkánjaira, az Orizaba-völgy indiánjainak életére. Érdekes leírást adott közre a Popocatepetl vulkánjáról, melyet sikerült megmásznia. A vulkáni jelenségekről közölt leírásai ma is forrásértékűek. Megfigyeléseinek, szakszerű geológiai, botanikai, néprajzi leírásainak eredményei kiemelkedő tudományos értékeket tartalmaznak.

Fényképei alapján Klette Gusztáv készített gyönyörű metszeteket, melyek művészi illusztrációként szolgáltak az *Úti emlékezetek Amerikából* című munkához. A kötetet a legszebb díszkönyvek között tartották számon, és szerzőjét az Akadémia levelező tagjává választotta. A könyv spanyol fordításban is megjelent Witmann Tibor előszavával Venezuelában, 1968-ban.

Rosti Pál életének legnagyobb eseménye az amerikai utazás volt, mely eredményeit tekintve messze túlmutatott az emigránsok megpróbáltatásokban bővelkedő utazásain. A korabeli *Szépirodalmi Figyelő* így méltatta Rosti Pál útleírásait: „Egy célszerűleg művelt, a honszeretet igaz melegével áthatott fiatal tudós áll előttünk, merész vállalatának mindig nemes feladatú tudományszomja szab irányt. Gyűjt, s jegyez széltében, nemcsak saját, de mások ismereteinek gazdagítása végett.”

Kubassek János,
Magyar Földrajzi Múzeum

Ajánlott irodalom: Rosti Pál: *Úti emlékezetek Amerikából*. Pest, 1861.; Székely Kinga: Rosti Pál. In *Magyar utazók lexikona*. Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.

Szekfű Gyula

(Székesfehérvár, 1883. május 23.–Budapest, 1955. június 28.)

Szekfű Gyula – MAFIRT felvétel, 1945.
MNM Fotótár

Szekfű Gyula a 20. századi magyar történettudomány és szellemi élet egyik legjelentősebb és legvitatottabb személyisége. A pályája kezdetén, de kiváltképpen a két világháború közötti időszakban írott nagy hatású műveit, szellemtörténeti szemléletmódját vagy éppenséggel történetpolitikai gondolkodásának alapállását (Habsburg-pártiság, erős vonzódása a nyugati kultúrához a Kelet-Európa-koncepcióval szemben, szoros kapcsolata a fennálló hatalommal) széles körben vitatták, ellentmondásosan értékelték.

Bécsben írta meg *A száműzött Rákóczi* című művét (1913), melyben a függetlenségpárti történetírók és politikusok nacionalista szemléletét vette kritikai górcső alá. *A magyar állam életrajza* című monográfiájában (1918) a magyarság legjelentősebb teljesítményeként értékelte az önálló magyar állam, a nemzeti szuverenitás megteremtését. Az 1918–19. évi forradalmak hatására írta legnagyobb hatású művét, a *Három nemzedéket*, melyben arra a kérdésre kereste a választ: mi vezetett a magyarság trianoni katasztrófájához? Szerinte a tragédia fő kiváltó oka a liberalizmus kritikátlan és nem a magyar politikai, társadalmi

és gazdasági viszonyoknak megfelelő átvételében keresendő. Fontos állomás Szekfű életművében a Hóman Bálinttal közösen írt szintézis, a *Magyar történet* (1927–34). Az 1930-as években a magyarság és a nemzetiségek közötti kapcsolat vizsgálata felé fordult (*Állam és nemzet*). A *Mi a magyar?* című kötetben (1939) írott tanulmányában a magyar nép három fő jellemvonását – nevelő céllal – a vitézségben, a szabadságszeretetben és a politikai szervezőképességben jelölte meg. A *Valahol utat vesztettünk* cikksorozatában (1943–44) ismét a magyarság 19. és 20. századi tragédiáját vizsgálta.

1945 után politikai szerepvállalásával gerjesztett vitát. Az új nemzetközi realitások elfogadtatásának szándékával írta *Forradalom után* című művét (1947). Utolsó történeti munkája, *Az öreg Kossuth* (1952) volt a hatyúdala. Szekfű óriási életművének feldolgozása még várat magára.

Soós István,
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Pethő Sándor: *Szekfű Gyula történetírása*. Bp., 1933.; Németh László: *Szekfű Gyula*. Bp., 1940.; Dénes Iván Zoltán: *A „realitás illúziója”. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Bp., 1976.; Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*. Bp., 1980.; Erős Vilmos: Szekfű és Mályusz vitája a középkori magyar nemzetiségi politikáról. In *Történelmi Tanulmányok*. Debrecen, 1995.

id. Szinnyei József

(Komárom, 1830. március 18.–Budapest, 1913. augusztus 9.)

Idősebb Szinnyei József neves könyvtartudós, kiváló bibliográfus volt. 1899-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, és tiszteletbeli tagja volt a Petőfi Társaságnak.

A pesti Tudományegyetemen, majd a győri jogakadémián tanult, az 1848–49. évi magyar szabadságharcban főhadnagyi rangban vett részt. Később Komáromban, majd Pozsonyban dolgozott ügyvédbojtárként, azután Pesten lett banki alkalmazott. 1872-ben került a pesti Tudományegyetem Könyvtárába, amelynek 1875 és 1888 között első őrje volt. 1876-ban adta közre a gyűjtemény kézikönyvtárának címjegyzékét. 1884-ben kezdte meg egy országos hírlapgyűjtemény szervezését, amelyet új munkahelyén, a Nemzeti Könyvtárban meg is valósított. E gyűjteményt vezette igazgatóóri rangban 1901-ig, majd osztályvezetőként dolgozott.

Életrajzát naplójegyzetek formájában írta meg, amelyből többkötetnyi napvilágot látott, azonban hatvankötetnyi, kézzel írt naplója máig kiadatlan. Komáromi korszakára visszaemlékezve írta meg a komáromi magyar színház történetét. A hírlapok összegyűjtésével párhuzamosan azok repertóriumát is elkezdte elkészíteni. A tudományos igényű írásokból háromkötetnyi anyaga jelent meg nyomtatásban (1874–1885), a többi kéziratban maradt. Hírlapfeltáró munkásságához kötődően tanulmányorozatban írta meg a magyar sajtó történetét, majd évente összegezte az új periodikákra vonatkozó adatokat. Elsőként foglalkozott a Magyarországon megjelent matematikai és természettudományi kiadványok bibliográfiai feltárásával.

Legismertebb és legtöbbet forgatott munkája a *Magyar írók élete és munkái* című, amely 1891 és 1914 között jelent meg. A tizennégy vaskos kötetben Szinnyei arra vállalkozott, hogy a 19. század végéig élt valamennyi jelentős író, szakíró rövid biográfiáját és műveinek, cikkeinek jegyzékét egy egységes életrajzi lexikonban közreadja. Egymaga készítette el mintegy 30 ezer személy bio-bibliográfiáját. Emellett munkatársa volt a *Pallas Nagy Lexikon*ának, a főrangú családok genealógiáját összefoglaló 1888-as kézikönyvnek, és több száz értékes szakcikke is megjelent. Az egyik legszorgalmasabb magyar szakírónak tartották, aki nem véletlenül érdemelte ki a „gőzhangya” becenevet. Teljes életművét első alkalommal a Nemzeti Könyvtár bicentenáriumi tiszteletére jelentették meg.

Szinnyei József – Túry Gyula (1866–1932) festménye után készült fénynyomat. MNMTKCS

Hidvégi Violetta,
Budapest Főváros Levéltára

Ajánlott irodalom: *Id. Szinnyei József komáromi históriái.* Szerk. Hidvégi Violetta. Tatabánya, 1997.; *Id. Szinnyei József emlékezete.* Szerk. Gazda István. Piliscsaba, 2002.

Teleki József gróf

(Pest, 1790. október 24.–Pest, 1855. február 15.)

Teleki József – Barabás Miklós (1810–1896). Olaj, vízszon, 1836. Szelényi Károly felvétele. MTA

Teleki József nagy múltú Teleki-családnak a magyarság egyik sorsfordító korszakában született, kiemelkedő képviselője. Erdélyország fővárosában, Kolozsvárott járt középiskolába. 1806-ban Pesten jogi tanulmányokat folytatott, majd itt kezdte hivatali pályáját. 1812-ben a jogászképzésben is kiváló göttingai egyetemre ment tanulni. Ezt követően hosszú utazást tett Nyugat-Európában. 1815-ben hazatérve folytatta hivatali pályáját. 1842-től Erdély főkormányzója volt. Főrendként a reformkor összes magyarországi és erdélyi országgyűlésén részt vett. 1848. április 11-én királyi jóváhagyás nélkül, összehívta azon erdélyi országgyűlést, amely május 29-én kimondta az uniót Magyarországgal. 1848 után visszavonult a politikától, és a már ifjú korában megkezdett tudományos tevékenységnek szentelte életét.

Tudományos pályáját, amely egybeesett a nyelvújítás korával, a nemzeti nyelv és történelem tanulmányozásával kezdte. Ehhez az első indítást atyjától, Teleki Lászlótól kapta. 1819-ben, amikor a Marczibányi-jutalom kezelője a „nyelvújítás” és a „magyar szótár tervét” tűzték ki tudományos tárgyalásra, mindkét jutalmat Teleki művei nyerték el. Már első munkáját

mindenre kiterjedő tárgyismeret, elfogulatlan vizsgálat és szabatos ítéletalkotás jellemezte. Teleki a honi nyelvölcsélet kimagasló művelője volt, és pályaműve határkövet alkotta a nyelvújítási harcnak.

Nyelvészeti munkáival egyidejűleg történeti dolgozatai jelentek meg a *Tudományos Gyűjteményben* és az *Aurórában*, előbbinek szerkesztésében is részt vett. Később ideje nagy részét a *Hunyadiak kora Magyarországon* című történelmi összefoglalásának elkészítésére fordította, s lett a Hunyadiak korának kiváló történetírója.

Teleki József lett a Magyar Tudományos Akadémia egyik alapítója, 1828-tól a tudós társaság alaptervének elkészítésére kinevezett választmány elnöke, majd 1830. november 17-én megválasztott első elnöke. Ezt a magas tisztséget negyedszázadon át, haláláig töltötte be. Nevéhez fűződik az Akadémiai Könyvtár megalapítása is: az 1825–27. évi országgyűlésen 30 000 kötetes családi könyvtárát és 5000 forint tőkét ajánlott fel erre a célra. 1832-ben, majd 1850-ben további jelentős gyűjteménnyel gyarapította a könyvtárat.

1854-ben kelt végrendeletében 24 000 forintnyi alapítványt tett az Akadémiai Könyvtár gyarapítására, és a történelmi osztály rendelkezésre bocsátotta a Hunyadiak koráról szóló nagymonográfiájának 30 000 forintra becsült jövedelmét. Mindezen felül 12 000 forintot hagyományozott avégből, hogy ennek kamatjából évenként 100 arany adassék a legjobb szindarab – esztendőnként felváltva szomorújáték, illetve vígjáték – írójának. E Teleki József gróf nevét hirdető díj ma is él.

Nagy Ferenc,

Magyar Tudomány- és Technikatörténeti Műhely

Ajánlott irodalom: Balázs János: Teleki József nyelvölcséleti elvei. In *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvmodell*. Bp., 1980.; F. Csanak Dóra: *Két korszak batárán. Teleki József a hagyományörző és felvilágosult gondolkodó*. Bp., 1983.; F. Csanak Dóra: A Telekiek gyűjteménye. In *Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Szerk. Fekete Gézané. Bp., 2001.

Thököly Imre

(Késmárk, 1657. szeptember 25.–Nikomédia, Törökország, 1705. szeptember 13.)

A Thököly-család felemelkedése a 16. század második felében élt ősük, Thököly Sebestyén névéhez köthető, aki marha- és borkereskedőként nagy vagyonra tett szert. Thököly Imre a dédunokája volt Sebestyénnek, de a család az ő születésére már bárói rangnak örvendhetett, és rokonságba került a legjelesebb korabeli famíliákkal. Imre apja, István 1654-ben megkapta a királytól a grófi rangot, így bekerült az örökös főrendek közé, és megszerezte Késmárk várát és uradalmát is. Imrének 1670-ben, a Wesselényi-mozgalomban részt vevő apja halála után, a Habsburg-megtorlás elől Erdélybe kellett menekülnie.

Az Erdélybe menekült „bujdosók”, vagy ahogyan hamarosan nevezni kezdték őket, a kurucok az 1670-es évek végén már az ifjú Thökölyt tekintették vezérüknek, akit Apafi Mihály fejedelem is támogatott. Thököly Imre ekkor indult pályájának megítélése máig meglehetősen ellentmondásos, hiszen miközben a Habsburg és az Oszmán Birodalom között hányódó Magyarország helyzetének rendezését tűzte zászlajára, politikai lépéseivel saját hatalmi céljait valósította meg. Kezdetben az oszmánok oldalán állt, az ő segítségükkel

kívánta helyreállítani a nemzeti királyságot, sőt az egész ország területét oszmán befolyás alá kívánta vonni. 1682-ben feleségül vette Zrínyi Ilonát, aki I. Rákóczi Ferenc özvegye volt. Pályafutásának csúcspontjára is 1682-ben ért el: a kurucokkal uralma alá hajtott 13 felső-magyarországi vármegyét, és ezekből oszmán támogatással létrehozta saját fejedelemségét, amelyet Közép-Magyarországnak, törökül „Orta Macar”-nak neveztek. Bízva a győzhetetlennek hitt oszmán hadak támogatásában, megpróbálta Bécsben is elfogadtatni hatalmát, de Bécs nem fogadta el uralmát, csak hitegette. A császári felszabadító hadak térnyerésével egyidejűleg Thököly egyre nehezebb helyzetbe került. Azt híresztelték, hogy a lengyel királyhoz, Sobieski Jánoshoz akar menekülni. Maguk a törökök is bűnösnek találták több katonai vereségben, és 1685-ben a váradi pasa fogságba vetette. Ezt követően kurukai sorra adták fel a kezükben lévő erősségeket, és tértek át a császár hűségére. A török rabságból 1686-ban kiszabadult, de komolyabb haderőt már nem sikerült maga mellé gyűjtenie. Apafi fejedelem halála után 1690-ben török támogatással sikerült magát rövid időre fejedelemmé választatnia az erdélyi rendek egy részével, azonban nem tudta hatalmában megtartani Erdélyt a feltartóztathatatlanul előrenyomuló császári hadsereggel szemben.

Thökölyt a visszafoglaló háborút lezáró karlócai béke értelmében az Oszmán Birodalomba száműzték, ahol a Márvány-tenger keleti partján lévő Nikomédiában telepedett le. Felesége 1703-ban halt meg. Thököly még megérhette a nevelt fiának, II. Rákóczi Ferencnek vezetésével induló szabadságharc kezdetét, de hamarosan meghalt. Földi maradványait 1906-ban hozták haza, és Késmárkon helyezték végső nyughelyére.

Thököly Imre – Lord Bath Longleat Castle-beli, 17. századi festményének másolata. MNMTKCS

Oborni Teréz,

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Varga J. János: Thököly Imre. In *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből.* 2. kiadás. Szerk. Rácz Árpád. Bp., 2002.; *A Thököly-felkelés és kora.* Szerk. Benczédi László. Bp., 1983

Tisza Kálmán

(Geszt, 1830. december 16.–Budapest, 1902. március 23.)

Tisza Kálmán – Suhajdy György litográfája, 1885.
MNMTKCS

1875. október 20-án nevezte ki az uralkodó Tisza Kálmánt Magyarország miniszterelnökévé, akinek hosszú, tizenöt éves kormányzata idején szilárdult meg az osztrák–magyar kiegyezés 1867-ben megteremtett dualista rendszere. Az ő irányításával épült ki részleteiben is a polgári magyar állam intézménystruktúrája, amely fő vonalaiban 1945-ig fennmaradt.

Apja reformkori liberálisokkal szemben hírhedten erőszakos bihari adminisztrátorként vált ismertté, a fiú azonban 1848-ban a magyar kormány tisztviselője lett, és végig kitartott a szabadságharc mellett. Világos után Berlinben tanult, beutazta Nyugat-Európát. Országos nevet 1859-ben, a protestáns autonómiát sértő császári rendelet elleni harc bihari szervezőjeként szerzett. Nagybátyja, Teleki László gróf révén kapcsolatban állt a Kossuth-emigrációval, s a hazai ellenállási mozgalom egyik óvatos vezére lett. 1861-ben a Deák Ferencnél radikálisabb, ún. Határozati Párt egyik vezére, Teleki öngyilkossága után annak első embere lett. Eltávolodott az emigrációtól, elvetette Kossuth Lajos Duna-konföderáció tervét. Az Ausztriával való kiegyezésre törekedett, de

Deáknál nagyobb önállóságot kívánt elérni Magyarország számára. Az 1865-ben megnyílt országgyűlésen az ún. Balközép vezére volt, s ellenzékiként tagja a kiegyezés előkészítésére kiküldött bizottságoknak. Pártja megosztotta a kiegyezés ellenzőinek táborát, így a politikai elit számára reális alternatívaként nem a kiegyezés elvetése, hanem annak magyar érdekek szerinti javítása maradt. Az 1868-ban elfogadott „bihari pontok” a közös minisztériumok és a delegációk megszüntetését, a külön magyar hadsereg felállítását, a szélesebb gazdasági és diplomáciai önállóságot célozták. 1875 tavaszán végül „szegre akasztotta a bihari pontokat”: pártja egyesült Deák táborával, létrehozta a Szabadelvű Pártot, mely azután harminc évig folyamatosan uralta a parlamentet. A kiegyezés kritikusból annak legfőbb védelmezője lett.

Tisza kormányzata Ausztria és Magyarország együttélésének legnyugodtabb periódusa volt. A nagy reformokat kerülő, sokat vitatott, de alapvetően liberális kormánypolitikája az államapparátus kiépítésével és működtetésével, jogrendjének véglegesítésével, törvényeivel, a magyar nemzetállam építésének, a példátlan gazdasági fejlődés ügyének tett történelmi súlyú szolgálatot.

Szász Zoltán,
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Gratz Gusztáv: *Modern magyar államférfiak. Tisza Kálmán.* Bp., 1902.; Mikszáth Kálmán: *Az én kortársaim.* Bp., 1904.; Hegedüs Lóránt: *Két Andrássy és két Tisza.* Bp., 1937.; Szász Zoltán: A konzervatív liberalizmus kora. In *Magyarország története 1848–1890.* 2. köt. Főszerk. Kovács Endre. Bp., 1979.; Kozári Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere.* Bp., 2003.

Toldy Ferenc

(Buda, 1805. augusztus 10.–Budapest, 1875. december 10.)

„Ő a magyar irodalomtörténet atyja, s vállain fog emelkedni mindenki, ki e térre lép.” Emlékbeszédében Gyulai Pál nem elsőként, de egy azóta is tőle idézett, szállóigévé vált metaforával nevezte Toldy Ferencet szaktudománya alapítójának.

Toldy születésének második centenáriuma kiváló alkalom lehet arra, hogy újra kézbe vegyük műveit. Könyvei újraolvasásával átértelmezhetjük ennek az érdekesen ellentmondásos apa- sőt atyafigurának tudománytörténetileg sajátos szellemi útját, melynek iránya és irányváltásai, megszakíthatatlansága és szakaszai megannyi kérdést vetnek föl. Hogyan vált Franz Schedel és Josepha Thalherr német anyanyelvű fiából, Franz Karl Joseph Schedelből a reformkorban magyar költő, műfordító, szerkesztő és kritikus, végül olyan tudós irodalomtörténész, aki tudománya anyagválogatási elvének újraértelmezésével oroszlanrészt vállalt a magyar irodalomtörténet magyar nyelvű művekre szűkítésében, s többek közt éppen a német nyelvűek kizárásában? Hogyan lett Virág Benedek, Kisfaludy Károly és Horvát István reményteljes pártfogoltjából, majd főként Kazinczy lázadó tanítványából, Vörösmarty és Bajza ifjúkori barátjából az Akadémia titkára, a Kisfaludy-Társaság elnöke, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanára, a magyar írásbeliség múltjának első számú kutatója, kallódó életművek fáradhatatlan összegyűjtője, máig olvasott, iskolai tananyagká vált szövegek nemegyszer első kiadója és méltatója? Miből mivé alakult az ő kezén az irodalomtörténeti nagyelbeszélés, hogyan alakultak ki e reprezentatív tudományos műfaj sajátosságai, nyelvezete, előfeltevései és módszerei? Hogyan hatott ez a sokáig példának tekintett munkásság az irodalomtörténeti feladatértelmezésre, beleértve tudósi munka és politikai feladatvállalás kényes viszonyát? Mit mondanak nekünk ma a régi és az új irodalomtudományról Toldy Ferenc művei?

Nem először nézünk szembe ezekkel a kérdésekkel, hiszen például Kuncz Aladár és Wéber Antal kismonográfiája mellett folyóiratainkban számos tanulmány foglalkozott munkásságával, az utóbbi évtizedekben kritikátörténeti korszakmonográfiák szenteltek neki fejezeteket, s e sorok írója tollából is megjelent az évforduló előestéjén egy Toldy Ferencről szóló könyv. Mindez azonban legföljebb előkészületként segítheti mai szempontú közös számvetésünket „irodalomtörténetünk atyjának” örökségével.

Toldy Ferenc – Barabás Miklós (1810–1898) litográfia, 1845. MNMTKCS

Dávidházi Péter,
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Kuncz Aladár: *Toldy Ferenc*. Bp., 1907.; Wéber Antal: *Toldy Ferenc*. Bp., 1986.; Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Bp., 1994.

Vörösmarty Mihály

(Pusztanyék [ma: Kápolnásnyék], 1800. december 1.–Pest, 1855. november 19.)

Vörösmarty Mihály – Barabás Miklós (1818–1898) acélmetszete, 1844. MNMTKCS

Elszegényedett nemesi családból származott. Jogi tanulmányai mellett a Perczel család három fiát (köztük a leendő honvédtábornokot) tanította. 1826-ban Pestre költözött. Szerkesztői tevékenységéből (*Tudományos Gyűjtemény*, 1827–31) és (1830-tól) akadémikusi fizetéséből élt. 1843-ban feleségül vette Csajághy Laurát, három gyermekük született. 1848-ban népképviselőnek választották. A kormányt Debrecenbe is követte, ahol tagja lett a Radical Pártnak. Világos után bujdosni kényszerült. 1850-ben amnesztiában részesült, és családjával szülőföldjére, Baracsára, majd Nyékre vonult vissza. Testi-lelki betegségei egyre súlyosbodtak. Két nappal halála előtt költözött Pestre, abba a házba, ahol Kisfaludy Károly élt és meghalt.

A magyar romantika meghatározó alkotója volt, aki klasszikus műveltségét és formakultúráját már az 1820-as években egyesíteni tudta a nyelvújítás utáni magyar nyelv lehetőségeivel és saját nyelvteremtő fantáziájával. Nevéhez fűződött a rég várt honfoglalási eposz megírása (*Zalán futása*, 1825.). Egyik meghonosítója volt a balladának, a *Csongor és Tündével* (1830) pedig megalkotta első drámai költeményün-

ket. Az 1830-as évektől pályáját a liberális reformellenzék irodalompolitikai célkitűzései vezérelték. Akadémikusként helyesírási szabályzattal, szótárszerkesztéssel és tankönyvírással segítette a modern irodalmi nyelv normáinak rögzítését. A színészetet és a Nemzeti Színház ügyét színműrással, dramaturgiai tanulmánnyal (*Elméleti töredékek*, 1837.) és színikritikusként támogatta. Az *Athenaeum* társszerkesztőjeként (1837–43) a reformkor legszínvonalasabb folyóiratát hozta létre és működtette.

Nemzeti költőnek a *Szózat* (1836) megírása óta tekintették. A huszonhárom nyelvre lefordított vers Egressy Béni zenéjével (1843) második nemzeti himnuszunkká lett. *Minden Munkái* tíz kötetben 1845–47 között jelentek meg. Lírája 1846 után szinte teljesen elhallgatott, és csak 1848-ban, a vértelen forradalmat üdvözölve szólalt meg újra. 1849 utáni költészete kisszámú verset jelent, ám közöttük remekművek is találhatók, mint a közelmúlt történéseinek lírai összefoglalása, az *Előszó* (1850) vagy a magyar romantika utolsó nagy versének tekinthető *A vén cigány* (1854). Szinte jelképes, hogy ekkor fejezte be Shakespeare *Lear királyának* már posztumusz megjelent fordítását.

Kerényi Ferenc,
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: *Vörösmarty Mihály összes művei* (kritikai kiadás). 1–18. Bp., 1960–2000.; Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Bp., 1985. (első kiadás 1866); *Vörösmarty Mihály 1800–1855*. Szerk. Balassa László–Lukácsy Sándor. Bp., 1955.; Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*, Bp., 1954., 1974.; „Ragyognak tettei...” Szerk. Horváth Károly, Lukácsy Sándor, Szörényi László. Székesfehérvár, 1975.; Rajnai László: *Vörösmarty Mihály*. Székesfehérvár, 1999., 2000.; *Vörösmarty – mai szemmel*. Szerk. Bakonyi István, Péntek Imre. Székesfehérvár, 2000.; *Almodónk, Vörösmarty*. Szerk. Egyed Emese. Kolozsvár, 2001.; *Vörösmarty és a romantika*. Szerk. Takáts József. Pécs–Budapest, 2001. (Színházstudományi Szemle, 33.); *Vörösmarty Mihály: „Mi tilt jobbakká válnotok? Vörösmarty és kora*. Szerk. Lukácsy Sándor. Bp., 2003.

További évfordulók

AGGHÁZY Károly zeneszerző, zongoraművész, zenepedagógus (Pest, 1855. okt. 30.–Bp., 1918. okt. 8.). Bécsben és Budapesten tanult zeneszerzést, Liszt Ferenc tanítványa volt. Berlinben, majd Budapesten (Nemzeti Zenede, Operaház) tanított. Saját műsoraival, illetve Hubay Jenő partnereként rendszeresen koncertezett Nyugat-Európában. Lírikus zenész, műveiben a kései romantika keveredik a korabeli népies műdal-stílus elemeivel. A magyar műdal mestere. Számos zongora- és kamarazenei művet komponált, foglalkozott zeneelmélettel és zenekritikával is. Kiváló zenepedagógusként a tízéves Bartók Béla egyik felfedezője. (CsT)

ALPÁR Ignác építész (Pest, 1855. jan. 17.–Zürich, 1928. ápr. 27.) Budapest több, városképet meghatározó középületének tervezője. Berlinben szerzett oklevelet. Olaszországi tanulmányút után hazatért, és 1882–89 között Steindl Imre, majd Hauszmann Alajos mellett volt tanársegéd a Műgyetemen. Műveit a reneszánsz és barokk elemek eklektikus felhasználása jellemzi, erősen tagolt homlokzataiban a nemes burkolatok alkalmazására törekedett. Tervei szerint épült fel a millenniumi kiállítás történelmi épületcsoportja, népszerű nevén a Vajdahunyadvár (ma Mezőgazdasági Múzeum), 1905-ben az egykori Tőzsde (ma a Magyar Televízió székháza), 1910-ben az Anker Biztosító székháza (Deák tér). (AK)

BADÁR Balázs fazekasmester (Mezőtúr, 1854. márc. 6.–Mezőtúr, 1939. máj. 14.). Művészivé fejlesztette és világhírűvé tette a magyar népies agyagművességet. Az 1870-es évektől készítette sajátos stílusú kerámiáit. A budapesti iparművészeti iskolában Gróh István kezdeményezésére népi fazekasokat, Badárt is, bevontak a kerámiaoktatásba 1911-ben. Ez idő tájt népi kerámiáit a magyaros szecesszió stílusával ötvözte. Több külföldi kiállításon szerepelt és kapott kitüntetést (Brüsszel, Párizs, Antwerpen). 1932-ben művei válogatott anyagát a Stockholmi Múzeum szerezte meg. (AK)

BALÁS Árpád mezőgazdasági szakíró (Oravicabánya, 1840. szept. 1.–Bp., 1905. máj. 3.). A magyarországi agrároktatás jelentős alakja. 1874-től a keszthelyi gazdasági tanintézet, 1884-től a magyaróvári gazdasági akadémia igazgatója volt. 1896-ban jelent meg szerkesztésében a magyarországi mezőgazdasági szakoktatási intézményekről készült összeállítás. 1897-ben ő lett a Magyar Mezőgazdasági Múzeum első igazgatója, melynek – a budapesti millenniumi kiállítás befejeztével – a Vajdahunyadvár ad otthont. (WNA)

BALÁZS János festő, költő (Alsókubin, 1905. nov. 27.–Salgótarján, 1977. márc. 18.). Az elemi iskola két osztályát végezte csupán el, de sokat olvasott és már gyermekkorában írogatott. 1968-ban kezdett festeni. 1971-től hazai és külföldi kiállításai nagy sikert arattak. Közben, saját költségen, verseskötetét is kiadta *Füstölgek* (1973) címmel. A Magyar Televízió filmet készített róla. Önéletrajzi könyve, az *Ecsettel és írónnal* 1977-ben jelent meg. (AK)

BÁN Imre irodalomtörténész (Bp., 1905. dec. 2.–Debrecen, 1990. márc. 19.). 1952-től a debreceni KLTE tanára, majd 1976-tól tanszékvezetője. 1981-ben Toldy Ferenc-emlékéremmel tüntették ki. Sokoldalú és nemzetközi hírű kutatója a középkortól a felvilágosodásig terjedő korszaknak. Egyaránt írt egyház-, művészet-, nyelvtörténeti és könyvészeti tanulmányokat. Jelentős Apáczai-monográfiája (1958). Foglalkozott Magyarországgal és Európa eszméletörténeti kapcsolataival, számos szövegkiadás (Apáczai, Tótfalusi, Zrínyi) gondozója, a hazai Dante-kutatás jelentős képviselője. (AA)

BAROSS Károly agrárgazdasági szakíró, agrárpolitikus (Demén, 1865. febr. 28.–Bp., 1905. jan. 3.). 1889-től az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) titkára volt. Több szaklapot (*Borászati Lapok, Köztelek*) szerkesztett. Az agrárius irányzat támogatójaként szorgalmazta a mezőgazdasági termelés állami támogatását, az agrár hitelszervezetek

kiépítését, a mezőgazdasági szövetkezetek létrehozását. Munkásságának középpontjában a szőlészet és borászat kérdései és a filoxéra elleni védekezés állt. (WNA)

BARTONIEK Géza fizikus, a Báró Eötvös József Collegium első igazgatója (Szarazfalu, 1854. szept. 3.–Bp., 1930. febr. 11.). (Lásd a *Nemzeti Évfordulóink* 2004. c. kötetet!)

BÁTHORY István (ecsed), **irodalompártoló főúr, református író** ([?] 1555.–Ecsed, 1605. júl. 25.). A tizenöt éves háborúban harcolt, majd visszavonult ecse di birtokára. Kapcsolatban állt Balassi Bálinttal, Rimay János pedig titkárként tevékenykedett nála. Báthory prózája és Rimay versei közt megfigyelhető bizonyos stílus kapcsolat. Egy versét a *Balassa kódex*ből ismerjük. A szentháromságról és az imádkozás hasznáról, módjáról írt prózai művet. Irodalmi szempontból sem jelentéktelen végrendelete is ránk maradt. Fő művének meditációit tekinthetjük, melyek töredékesen maradtak fenn. (PB)

BÁTHORY Zsófia fejedelemasszony (Somlyó, 1629. [?]-Munkács, 1680. júl. 14.). (Lásd a *Nemzeti Évfordulóink* 2004. c. kötetet!)

BAUMGARTEN Ferenc Ferdinánd történelemész, író, esztéta (Bp., 1880. nov. 6.–Ótátrafüred, 1927. jan. 18.). Egyetemi tanulmányait a budapesti, a strassburgi és a heidelbergi egyetemen végezte. 1909-től Németországban telepedett le. Történelmi, irodalomtörténelmi, esztétikai tárgyú tanulmányai, esszéi jelentek meg. Legjelentősebb műve, a Conrad Ferdinand Meyerről írt tanulmánykötete 1917-ben készült el. Vagyonát irodalmi alapítvány céljaira hagyta, melynek kezelésével és a Baumgarten-díj odaítélésével Babits Mihályt és Basch Lóránt ügyvédet bízta meg. (HZs)

BETHLEN Gábor erdélyi fejedelem (Marosillye, 1580. [?]-Gyulafehérvár, 1629. nov. 15.). (Lásd a *Nemzeti Évfordulóink* 2004. c. kötetet!)

BITSKEY Aladár [Bitskey II.] úszó, edző (Eger, 1905. okt. 18.–Eger, 1991. márc. 18.). Európa-bajnoki 2. (1927, 1931: 100 m hát), a 200 m-es hátúszás első országos csúcstartója (1924: 2:51.4). Hivatásos katonatisztként szolgált, az 1956-os forradalomban való részvétele miatt börtönbüntetésre ítélték. (KP)

BIHARI Sándor festő (Rézbánya, 1855. máj. 19.–Bp., 1906. márc. 28.). Gyermekéveit Nagyváradon töltötte. 1874-től Pesten retusőr, és esténként Székely Bertalan mintarajziskolai tanfolyamának látogatója volt. 1876-tól Bécsben dolgozott. 1878–79-ben a Képzőművészeti Akadémia rendes növendéke lett. 1883-ban Párizsba utazott. Az ott megismert impresszionizmus és a plein air irányzat nagy hatással volt festészetére. 1890–91-ben Karlovsky Bertalannal Budapesten festőiskolát alapított, és 1900-ban részt vett a szolnoki művésztelep megalapításában. (AK)

BÍRÓ [Blau] Lajos író, újságíró (Bécs, 1880. aug. 22.–London, 1948. szept. 9.). A nagyváradi *Szabadság* c. lap munkatársaként barátkozott össze Ady Endrével, akivel később a *Budapesti Naplónál* is együtt dolgozott. Ebben az időszakban a polgári radikális publicisztika képviselője. Írói pályáját tárcanovellák írásával kezdte, később egyéni hangú, drámai atmoszférájú novellák, regények, drámák jellemezték. Munkássága későbbi szakaszában filmforgatókönyveket írt USA-beli vállalkozások, később a London Film Production számára. (HZs)

BORBÁS Vince botanikus, flórakutató, rendszerező, nyelvész (Ipolylitke, 1844. júl. 29.–Kolozsvár, 1905. júl. 17.). Összegyűjtötte Magyarország nehezen meghatározható növényfajait. A jelentős számú endemizmus felfedezője Pilisszentivánon talált rá a Pilisi lenre (*Linum dolomiticum*). A Pilisi (vagy dolomitlakó) len csak Magyarországon él, a világflóra féltett kincse, mely 1951 óta védett. A magyar növényföldrajz megalapozója. *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete* (1900) című művében fogalmazta meg a magyar növényvilág keletkezésének elméletét. (WNA)

BRADA Ede balettművész (Bécs, 1879. márc. 14.–Bp., 1955. máj. 8.). (Lásd a *Nemzeti Évfordulóink* 2004. c. kötetet!)

BRODSZKY Miklós zeneszerző (Odessza, 1905. ápr. 20.–Hollywood, 1958. [?]). Az 1920–30-as évek népszerű zeneszerzője. Legismertebb operettje a Kardos Andor librettójára írt *Szókik az asszony* című, amelynek hangulatos slágere (*Pardon, pardon szenyora*) a korszak népszerű dala lett. 1938-tól Londonban, 1949-től az USA-ban, Hollywoodban élt. Közel két tucat népszerű angol és amerikai film zeneszerzője, több dalát a neves énekes, Mario Lanza tette világsikerré. (KP)

BUDAI PARMENIUS István humanista költő (Buda, 1555. [?]-Új-Foundland, 1583. aug. 29.). Magyarországon (talán Kolozsvárott) tanult, majd Wittenbergben volt vándor-diák. Több országban járt. 1581-ben Oxfordban töltött hosszabb időt. Egy évvel később két verse jelent meg Londonban. Részt vett Sir Humphrey Gilbert amerikai expedíciójában. A hagyomány szerint ő az első Amerikában járt magyar. Az útról adatokban gazdag leveleket küldött Angliába. Új-Foundland mellett elszendvedett hajótörésben vesztette életét. (PB)

CZÓBEL Minka költő (Anarcs, 1855. jún. 12.–Anarcs, 1947. jan. 17.). A modern szecesz-sziós költészet előfutára, a szimbolizmus egyik úttörője a magyar költészetben, de némileg kötődik a magyar népi-paraszti hagyományokhoz is. Versei általában az álom, a köd, a tükör, a halál, a fehérség megfoghatatlan világába vezetnek, bennük az érzéki tapasztalás metafizikus, mitikus mélységeket nyit. A századforduló filozófiai iskolái nyomán kereste az „anyag-talan szépség” és a „vágytalan boldogság” ideál-világát. Az elsők közt próbálkozott a magyar ritmikus próza megteremtésével. (CsT)

CS. SZABÓ László [Csíkcekefalvi Szabó L.] író, költő, esszéíró, kritikus (Bp., 1905. nov. 11.–Bp., 1984. szept. 28.). A *Nyugat* „esszéíró

nemzedékének” tagjaként indult. 1949-ben emigrációba vonult, az idegenben élő magyar író számkivetettségéről, hontalanságáról írt. Fontos szerepet vállalt a nyugati magyar irodalom összefogásában. Írásainak fontosabb témái az olasz reneszánsz, a klasszikus angol festészet, Shakespeare munkássága, valamint a magyar irodalom öröksége és kortársi eredményei. (HZs)

CSENGERY Antal közgazdász, politikus (Nagyvárad, 1822. jún. 2.–Bp., 1880. júl. 13.), az MTA tagja, másodelnöke. A liberális reformellenzék centralista irányához tartozott. A *Pesti Hírlap* szerkesztője volt (1845–1849). Szemere Bertalan belügyminiszter tanácsosa. Világos után tanított, fordított és gazdasági egyesületekben tevékenykedett. A *Budapesti Szemle* alapítója, szerkesztője (1857–1869). Deák Ferenc bizalmas munkatársaként jelentős szerepe volt a kiegyezésben. Ő kezdeményezte a polgári iskolák létrehozását. Az ún. irodalmi Deák-párt egyik vezetőjeként nagy befolyással bírt az irodalmi és a tudományos életre. (Ej)

CSEPREGHY Ferencz színműíró (Szalka, 1842. aug. 15.–Görbersdorf, 1880. febr. 6.). Asztalosnak tanult, de 1872-től csak színműírással foglalkozott. Rákosi Jenő az 1875-ben megnyílt Népszínház titkárává nevezte ki. 1878-tól súlyosbodó betegsége miatt Görbersdorfba költözött. Legnépszerűbb színművei (*Sárga csikó*, 1877.; *A piros bugyelláris*, 1878.) a népszínművek második hullámának mintadarabjai. Idealizált falusi színpadi helyszínei néprajzi érdekességnek számítottak, magánéleti összeütközésein izgult az egész város, nótabetéteit pedig országszerte szívesen füttyülték. (CsT)

CSERHÁTI Jenő gépészmérnök (Győr, 1855. márc. 5.–Bp., 1910. nov. 17.), műegyetemi tanár. 1877-től az Osztrák Államvasút-társaság mérnöke, 1890-től a vasúti és hajózási főfelügyelőség biztosa, 1893-tól a Fegyver- és Gépgyár Rt. igazgatója, 1895-től a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár Rt. villamos gyárá-

nak cégvezetője, majd igazgatója. Kandó Kálmánnal együtt a magyar vasútvillamosítási munkálatok szervezésének úttörője. Részt vett az olaszországi Valtellina vasút elektromos berendezéseinek a tervezésében. 1906-tól a Műegyetem gépszerkezettani tanszékének nyilvános rendes tanára. (KC₅)

DALLOS József szemorvos (Bp., 1905. jan. 7.–London, 1979. jún. 27.), a kontaktüvegek (kontaktlencsék) tökéletesítője. A budapesti I. sz. Szemklinika laboratóriumában végezte a kontaktüvegek tökéletesítésére irányuló kísérleteit. Kidolgozta a mintára pontosan simuló vékony üveggagylók előállításának módszerét. A kontaktüveg érintkezési felületi tulajdonságainak a tökéletesítésével nagymértékben javította a lencsék viselhetőségét, és kiküszöbölte a fénytörési hibákat. 1937-től Londonban folytatta kísérleteit. Eredményeinek elismeréséül a British Contact Lens Association „Josef Dallos Research” pályadíjat alapított. (KC₅)

DEÉR József történész (Bp., 1905. márc. 4.–Bern, 1972. szept. 26.). A szegedi, a budapesti Műegyetem, majd a budapesti egyetem professzora, akadémikus, 1941–1945 között a Magyar Történettudományi Intézet igazgatója. Elsősorban az államalapítás korának magyar történelmi kérdéseivel foglalkozott. 1948-ban Svájcba emigrált, a berni egyetemen tanított. Ezután a normann és a bizánci történelemről publikált, könyvet írt a Szent Koronáról. A szellem-történeti iskola egyik vezető személyisége. (TI)

DOMANOVSKY Sándor történész (Nagy-szeben, 1877. máj. 27.–Bp., 1955. ápr. 30.), a budapesti egyetem professzora, akadémikus. Pályája kezdetén a középkori magyar krónikáshagyomány kérdéseivel foglalkozott, később gazdaságtörténeti témák felé fordult. A művelődéstörténeti tanszék vezetőjeként tanítványait elsősorban a mezőgazdaság történetének kutatására buzdította. A két világháború közti időszak befolyásos kultúrpolitikus. A *Magyar művelődéstörténet* című négykötetes, reprezentatív kiadvány szerkesztője. (TI)

ENTZ Ferenc orvos, pomológus, ampelológus (Sümege, 1805. dec. 6.–Budafok-Pro-montor, 1877. máj. 9.). A Batthyány-család enyingi gazdaságában folytatott orvosi gyakorlatot. A kertészettel hivatásszerűen nem foglalkozott, mégis e téren alkotott maradandót. A magyarországi kertészeti művelés kialakítása, a gyümölcsfajták neveinek azonosítása, kiválogatása fűződik nevéhez. A kertészet tanítását természettudományi alapokon indította meg; a *Kertészeti Füzetek* című munkája korának alapvető kézikönyve. (WNA)

ERZSÉBET (Łokietek) magyar királyné ([?]1305 k.–Óbuda, 1380. dec. 29.). I. (Łokietek) Ulászló lengyel király és Hedvig kaliszi hercegnő leánya. I. Károly negyedik felesége. 1320. július 6-án kötöttek házasságot. Gyermekeik: Károly, László, Lajos, András és István. Temetkezési helye: az óbudai klarissza kolostor kápolnája. A királyné bőkezű adományokban részesítette az egyházat, aminek köszönhetően föllendült a magyar iparművészet is. Gondoskodott Szent Margit Nyulak [Margit] szigeti sírjáról. Élete során Rómába, Bariba, Aachenbe és Marburgba is elzarándokolt. (E7)

FARKAS Ferenc zeneszerző (Nagyvárad, 1905. dec. 15.–Bp., 2000. okt. 11.). A 20. század egyik legjelentősebb magyar zeneszerzője. A kolozsvári konzervatórium igazgatója (1943–44), majd a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanszékvezető tanára (1949–75). Kossuth-díjas (1950, 1991), Erkel-díjas (1960), Herder-díjas (1979). Szinte valamennyi zenei műfajban maradandót alkotott: operákat, oratóriumokat, kantátákat, kórusműveket egyaránt komponált. Művészetében fontos szerepet játszott a régi magyar zene és a népzene. Legismertebb színpadi művei: *A bűvös szekrény* (1942), *Furfangos diákok* (1949). (KP)

FEDÁK Sári színésznő (Beregszász, 1879. október 26.–Budapest, 1955. május 5.) (Lásd a *Nemzeti Évfordulóink 2004. c.* kötetet!)

FELLNER Jakab építész (Nikolsburg, 1722. júl. 25.–Tata, 1780. dec. 14.). A klasszicizáló késő barokk építészet legkiválóbb hazai mestere. Első jelentős önálló munkája az 1751-ben megkezdett tatai plébániatemplom volt. 1768–74 között a veszprémi püspöki palotát tervezte. 1765-től átvette a Gerl József bécsi építész által tervezett és egyetemnek szánt egri liceum építését. 1773-ban tervezte meg és kezdte el építeni utolsó nagy alkotását, a pápai plébániatemplomot. Jelentős szerepe volt Veszprém, Pápa, Eger és Tata városképének kialakításában. (AK)

FELVINCZI TAKÁTS Zoltán művészettörténész (Nagysomkút, 1880. ápr. 7.–Bp., 1964. dec. 4.), egyetemi tanár. A jogi tanulmányai közben festészeti tanulmányokat folytatott Budapesten, Hollósy Simonnal Münchenben és Nagybányán. 1919-ben föllállította Hopp Ferenc hagyatékából a Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumot. A *Pester Lloyd* és a *Der Cicerone* folyóirat művészeti kritikusa volt. Részt vett a Kőrösi Csoma Társaság és a Magyar Nippon Társaság alapításában. Főbb művei: *Dürer* (1909), *Keleti művészeti kiállítás* (1942), *A Kelet művészete* (1943), *Some premises of Islamic ornamental system* (1944). (AK)

I. FERENC JÓZSEF Ausztria császára, Magyarország királya (Bécs, 1830. aug. 18.–Bécs, 1916. nov. 21.). 1848. december 2-án lépett trónra. Magyarországon azonban csak az 1867. évi kiegyezéssel vált törvényes uralkodóvá, amikor esküt tett a magyar törvényekre és az ország királyává koronázták. Uralkodásának évtizedeiben Magyarország polgári fejlődése látványosan előrehaladt. A „boldog békeidő” biztonsága és prosperitása a köztudatban szemlélyéhez kapcsolódott, ami elhalványította – ha nem is feledtette – trónra kerülésének körülményeit, és az 1850–60-as évek abszolutista hatalmi berendezkedését. (SE)

FEISTMANTEL Rudolf, a selmecbányai Erdészeti Tanintézet erdészettan tanára (Bécs, 1805. [?]-Bécs, 1871. febr. 7.). 1837-ben memorandumot dolgozott ki az osztrák és ma-

gyar állami erdők ésszerű szervezetéről, melyben az erdészeti szaktudást kiemelt fontosságúnak tartotta. Kidolgozta az 1852. évi osztrák erdőtörvényt, amely 1878-ig Magyarországra is érvényes volt. Nevéhez fűződik az Osztrák Birodalmi Erdészeti Egyesület és az ún. Magyar Erdészegylet (Ungarischer Forstverien) megalakulása 1852-ben. (WNA)

FUCHS Jenő kardvívó (Bp., 1882. okt. 29.–Bp., 1955. márc. 14.). 1911-ben a budapesti Tudományegyetemen állam- és jogtudományi doktori oklevelet szerzett. Négyszeres olimpiai bajnok (1908, 1912: egyén és csapat). Visszavonulása után ügyvédi irodát nyitott, majd a Budapesti Áru- és Értéktőzsde titkáraként tevékenykedett. Érdekesség, hogy egyesületen kívül versenyzett, ezért egyetlen magyar bajnoki címet sem szerezhetett! (KP)

GALAMB József gépészmérnök (Makó, 1881. febr. 3.–Detroit, 1955. dec. 4.), a Ford Motor Company vezető konstruktöre. A budapesti Állami Ipartanodában kapott alapképzést. 1905-ben került a Ford Motor Companyhoz, s 1944-ig maradt annak alkalmazottja. Henry Ford mellett nagyrészt ő tervezte az 1908-ra elkészült T-modellt, a világ első, egyszerűen vezethető és szerelhető, olcsó népaútóját. Jelentős újítása volt a sebességváltó bolygó-műves megoldása és az egyszerűsített villamos gyújtásberendezés. Nevéhez fűződik a híres Fordson-traktor prototípusának terve is. (KCs)

GEGŐ Elek (Csíktapolca, 1805. márc. 25.–Pozsony, 1844. okt. 9.). Belépett a ferences rendbe, pappá szentelték. Utóbb összeütközésbe került rendi előljáróival, vélhetően magyar nyelvű és hazafias tartalmú szentbeszédei miatt. Történeti és néprajzi tanulmányokat folytatott, de írt, illetve fordított tankönyvet is. 1835-től az MTA levelező tagja. 1836-ban az Akadémia megbízásából járt Moldvában. Korábbi munkája a témában az *Értekezés a moldvai magyarokról* (1831) volt. Moldvai útja eredményeként jelent meg 1839-ben legismertebb műve, *A' moldvai magyar telepekről* című.

GOLDBERGER Ferenc textilkereskedő, manufaktúraalapító (Óbuda, 1755.–Pest, 1834.). Kezdetben felvidéki kéziszővőktől és kékfestőktől vett vásznakkal kereskedett. 1784-ben a mai Lajos utcában lévő házában kékfestő műhelyt létesített. Kék színű, nyomott mintás árúját sokan kedvelték; valódi indigófestékkel dolgozott, és az általa gyártott karton vagy lenvászon színe nem fakult ki. A manufaktúra vezetését 1810-ben fia, Sámuel vette át, aki azt két évtized alatt a honi vállalatok élvonalában járó „fabricává” fejlesztette. (KCz)

HATVANY Lajos író, kritikus, irodalomtörténész (Bp., 1880. okt. 27.–Bp., 1961. jún. 12.). A freiburgi és a budapesti egyetemen folytatta tanulmányait. Anyagilag támogatta a *Nyugat* indulását, melynek 1911-ig egyik szerkesztője is volt. Az impresszionista kritika és publicisztika képviselőjeként írásai a tehetséges fiatal alkotók elismertetését szolgálták, emellett jelentős pénzadományokkal is segítette többek között Ady Endrét és József Attilát. Petőfi Sándor munkásságát és életrajzát kutató irodalomtörténeszi munkája mellett szépirodalmi művei is figyelemre méltóak. (HZs)

HELLEBRANT Árpád irodalomtörténész, bibliográfus, könyvtáros (Pest, 1855. nov. 18.–Bp., 1925. dec. 5.). A budapesti egyetemen klasszika-filológiát hallgatott, 1878-ban tanári oklevelet szerzett. 1876-tól az MTA könyvtárosa, majd Irodalomtörténeti Bizottságának tagja. Főként bibliográfiai tanulmányokat írt (*Egyetemes Philológiai Közöny* 1885–1919, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1893–1924, *Etnográphia* 1919, *Századok* 1912-től). Szabó Károly halála után folytatta a Régi Magyar Könyvtár 3. kötetének szerkesztését. (AA)

JANCSÓ Benedek történész, pedagógus (Gelence, 1854. nov. 19.–Bp., 1930. jún. 27.). (Lásd a *Nemzeti Évfordulóink* 2004. c. kötetet!)

JELKY András világutazó, emlékiró (Baja, 1730. júl. 30.–Buda, 1783. dec. 6.). Szabolcsgényként vándorolt Nyugat-Európában, de

Németalföldön erőszakkal katonának állították. Viszontagságos út után érkezett meg 1757-ben Makaóba, majd Kantonba. Holland katonai szolgálatba lépett. Batáviában letelepedett, és megnősült. 1760-ban Ceylon szigetére küldték, ahol elfogták a pápuák. Kiszabadulása után visszatért Batáviába. Sikeres ültetvényesként meggazdagodott. 1778-ban, feleségének halála után, hazatért Magyarországra. Németül írt beszámolója kalandos életútjáról óriási népszerűségnek örvendett. (AA)

JUSTUS Pál társadalomtudományi író, politikus, költő, műfordító (Pécs, 1905. ápr. 7.–Temesvár, 1965. dec. 28.). 1945 után meghatározó szerepet töltött be a szociáldemokrata párt szellemi arculatának formálásában. 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, majd 1956-ban rehabilitálták. Első verseskötetében (*Fekete ormok alatt*, 1925.) a hagyományos formák uralkodnak, később Kassák Lajos hatása érződik, költői kiteljesedését az ún. börtönversek (*Végrendelet*, 1981.) jelzik. Fordított Maupassant, a francia egzisztencialisták és Gorkij műveiből, valamint Shakespeare-sonettekét. (HZs)

KÁROLYI Mihály gróf, politikus (Bp., 1875. márc. 4.–Vence, Franciaország, 1955. márc. 19.). 1905-től országgyűlési képviselő, 1914-től a Függetlenségi Párt elnöke. A polgári radikálisokkal és a szocialistákkal együttműködve demokratikus reformokért, a háború alatt a békekötésért harcolt, 1918. október 31-étől miniszterelnök, november 16-tól az őszirózsás forradalom köztársasági elnöke. 1919. március 21. után emigrált. A Horthy-rendszer hazaárulóként elítélte. 1947-től párizsi nagykövet, a Rajk-per kapcsán ismét emigrációba vonult.

KELLER Dezső író, újságíró, konferanسیé (Bp., 1905. dec. 1.–Bp., 1986. szept. 24.). Karikatúráival tűnt föl, majd dalszövegeket írt és különböző kabarékban (Pódium, Kamara Varieté) konferált. Jellegzetes tartásban, a függönybe kapaszkodva előadott ironikus, elgondolkodtató konferálásai és könyvei (*Kedves*

közönség, *Az én kabarém, Fogom a függőnyt*) a pesti polgár világszemléletét fejezték ki. A Vidám Színpad, 1964-től a Thália Színház tagja. Írt operettlibrettót (*Csárdáskirálynő, Luxemburg grófja*), valamint filmforgatókönyveket is (*Férjhez menni tilos*). (SM)

KESERŰ Alajos [Keserű II.] vízilabdázó (Bp., 1905. márc. 8.–Bp., 1965. máj. 3.). Az olimpiai bajnok (1932), az olimpiai 2. helyezett (1928) és a 4-szeres Európa-bajnok (1926, 1927, 1931, 1934) vízilabdacsapat tagja. 73-szoros magyar válogatott (1921–1935). Testvére, Keserű II. Ferenc is olimpiai bajnok vízilabdázó volt. (KP)

KOCSIS Antal ökölvívó (Kispest, 1905. nov. 17.–Titusville, USA, 1994. okt. 25.). Amatőr versenyzőként olimpiai bajnok (1928: légsúly); Európa-bajnok (1928: légsúly), Európa-bajnoki 2. (1927: légsúly); 6-szoros magyar bajnok (1926, 1927, 1928: légsúly; 1929: harmatsúly; 1928, 1930: csapat). 20-szoros válogatott (1925–1929). (KP)

KRUSPÉR István mérnök (Miskolc, 1818. jan. 25.–Bp., 1905. júl. 2.), műegyetemi tanár, akadémikus, a magyar geodézia és metrológia kiemelkedő egyénisége. 1850-től a József Ipartanoda, 1871-től az újonnan felállt Műegyetem tanára. Fő tárgya, a geodézia mellett mechanikát, felsőbb mennyiségtant, mértant, géptant és szerkezetant tanított. Összeállította Pest város felmérésének előírásait. Előkészítette a méter- és kilogramm-rendszert bevezető 1874. évi VIII. törvénycikket. Műszereket szerkesztett a mértékhitelítéshez, kidolgozta a róla elnevezett mérleget. (KCs)

KUGLER Henrik cukrász (Sopron, 1830. júl. 10.–Bp., 1905. febr. 15.). Soproni cukrászcsaládból származott. Pesti cukrászatát a mai József nádor térről a Vörösmarty térre költöztette át 1870-ben. A francia cukrászművészet ízlésvilágát követte. Meghonosította a minyont, amely olyannyira hozzá kötődött, hogy azt sokáig kuglernek nevezték. József Attila is

így említi gyermekkori vágyait sorolva a mázas süteményt *Kedves Jockó!* című versében. Hívására költözött Magyarországra Emil Gerbeaud 1884-ben, aki átvette cukrászatát, és kiteljesítette törekvéseit. (Ej)

KULIN György csillagász (Nagyszalonta, 1905. jan. 28.–Bp., 1989. ápr. 22.). Elsősorban kisbolygó-kutatással és pályaszámítással foglalkozott. Mintegy száz kisbolygót fedezett fel, s naprendszerünkben 12 égitestünknek ő adott nevet. Két, magyar kutatók által felfedezett üstökös róla neveztek el. 1947-ben az Uránia Csillagvizsgáló alapító vezetője volt, ahol országos hírvé optikai és távcsőépítő műhelyt hozott létre. Az amatőr csillagászat hazai meghonosítójaként tisztelik, számos csillagászati ismeretterjesztő könyv kiadója. 1997-ben önálló kötetben foglalták össze tudományos munkásságát. (HV)

LATABÁR Kálmán Árpád színész (Szabadka, 1855. febr. 16.–Bp., 1924. aug. 6.). A híres színészdinasztiá alapítójának, Latabár Endrénének a fia, Paulay Ede keresztfia, Latabár Kálmán és Árpád nagypapja. Már gyermekként fölépített apja kassai társulatában, 1883-tól a Nemzeti Színház tagja, 1899-től a Színiakadémia titkára, 1905-től pedig a Várszínház felügyelője volt. Színházi vonatkozású cikkeket is írt. Általában humoros, komikus figurákat alakított. Főbb szerepei: Liliomfi, Figaró, Keszeg András. (SM)

LEBSTÜEK Mária honvédtiszt, huszárfőhadnagy (Zágráb, 1830. aug. 15.–Újpest, 1892. máj. 30.). Kereskedőcsaládból származott, és Bécsben nevelkedett. A császárvárosban érte az 1848. évi forradalom. Az egyetemi légió tagja lett, majd a magyar honvédseregbe állt. A német légióban, a tiroli vadászok csapatában, végül a Miklós-huszároknál szolgált. Harcolt Branyiszkónál, a kápolnai csatában megsebesült, ott Buda visszafoglalásakor. 1849 júliusában házasodott meg. Világos után az aradi börtönben szülte meg fiát. Elettörténete ihlette Huszka Jenő *Mária főhadnagy* című operettjét. (Ej)

LENDVAY Márton, ifj. színész (Kolozsvár, 1830. szept. 14.–Balatonfüred, 1875. júl. 12.). A reformkor híres színésznének, Lendvay Mártonnak a fia. Önkéntesként részt vett a szabadságharcban, később játszott Kolozsvárott, Nagyváradon, Temesvárott és Debrecenben; 1855-ben a Nemzeti Színház tagja lett. Daliás természetnek és kellemes hangjának köszönhetően többnyire hősszerelmeket alakított, patetikus előadásmódjából azonban hiányzott a valódi átélés és az eredetiség. Főbb szerepei: Rómeó, Othello, Macbeth (Shakespeare), Ferdinánd (Schiller: *Armány és szerelem*). (SM)

LENGYEL Menyhért drámaíró (Balmazújváros, 1880. jan. 12.–Bp., 1974. okt. 23.). Rövid újságírói munkássága után 1907-től a drámaírásnak élt, és az 1909-es számos nyelvre lefordított *Tájfún* világhírűvé tette. 1917-ben Bartók Béla számára megírta *A csodálatos mandarin* című táncjáték szövegkönyvét. Az I. világháború után Budapesten és külföldön is sikert aratott darabjaival, majd 1937-től kedvelt forgatókönyvíró lett Hollywoodban. Tökéletes színpadi technikával megírt lírai darabjait nagy drámai erő és gondolati igényesség jellemzi. (HZs)

LUKÁCS Miklós báró, karmester (Gyula, 1905. febr. 4.–Bp., 1986. nov. 1.). Az Operaház igazgatója (1944, 1966–1978). Kossuth-díjas (1973). Kezdetben német városokban dolgozott, 1941 októberében vezényelt először Magyarországon (Mozart: *Szöktetés a szerájból*). A nyilasuralom idején sok embert és vagyontárgyat megmentett, begipszelt karral járt, hogy ne kelljen vezényelnie. Karmesterként elsősorban Wagner (*Nibelungok gyűrűje*) vezénylésével tűnt ki, de számos magyar opera bemutatóján is közreműködött (Petrovics Emil: *Bán és bűnbödés*, 1969; Durkó Zsolt: *Mózes*, 1977). (KP)

MANNINGER G. Adolf agrárszakember, talajbiológus (Sopron, 1880. jan. 11.–Debrecen, 1954. szept. 15.). (Lásd a *Nemzeti Évfordulóink 2004. c.* kötetet!)

MARTINOVICS Ignác apát, a magyar jakobinus mozgalom vezetője (Pest, 1755. júl. 22.–Buda, 1795. máj. 20.). 1794-ben 150-200 tagot számláló titkos szervezetben egyesítette a nemesi és polgári reformereket és a radikális eszmék híveit. Martinovicsot július 24-én Bécsben letartóztatták, vallomása alapján elfogták a „társaságok” igazgatóit és félszáz tagját. A budai Vérmezőn négy igazgató társával együtt lefejezték. Ellentmondásos, gyenge és ingatag jellemét mind kortársai, mind pedig az utókor igen részrehajló módon, általánosságban negatívan ítélte meg, mindamelllett elismerve rendkívüli műveltségét, már-már polihisztori képességeit és tudását. (SI)

MÁRIA (Habsburg) magyar királyné (Brüszszel, 1505. szept. 17.–Cigales, Spanyolország, 1558. okt. 18.). A mohácsi csatában életét vesztő II. Lajos király felesége, V. Károly spanyol király és I. Ferdinánd magyar király testvére. 1521. december 25-én koronázták meg. Megözvegyülve 1530 decemberében hagyta el Magyarországot. Idősebb bátyja hívására Németalföldre távozott. A spanyolországi Cigalesben érte utol a halál. Az Escorial királyi kápolnájának kriptájában lévő sírkövére ezeket a szavakat vésték: „Maria Hungariae Regina”. (Ej)

MÁRIA TERÉZIA magyar királynő (Bécs, 1717. máj. 13.–Bécs, 1780. nov. 29.). A Habsburg-ház fiúágának kihaltával, a *Pragmatica Sanctio* alapján jutott trónra. Csak hosszú háborúval tudta uralmát külföldön is elfogadtatni. A magyar rendekkel is egyezkedni tudó uralkodónő felvilágosult abszolutista kísérletei (így a jobbágykérdés állami feladattá emelése, az oktatás fejlesztése) a fokozatos modernizálást, a birodalom erősítését szolgálták.

MÁRTON Áron erdélyi püspök (Csíkszentdomokos, 1896. aug. 28.–Gyulafehérvár, 1980. szept. 29.). 1924-ben szentelték pappá, 1932-től püspöki titkár, kolozsvári lelkész, 1938-tól Erdély katolikus püspöke. Ellenezte a háborút, aktívan fellépett a zsidók deportálása ellen,

majd egy jobb békeszerződésért és a magyar kisebbség jogaiért. 1949-ben letartóztatták, és koncepció perben életfogytiglani börtönre ítélték. 1955-ben szabadult, de 1967-ig csak házi őrizetben gyakorolhatta főpásztori jogkörét. Már életében az egész erdélyi magyarság erkölcsi példaképnek tartotta.

MELEGH Béla gépészmérnök (Temesvár, 1855. ápr. 16.–Bp., 1935. júl. 16.). Reáliskolai tanulmányi után a budapesti MÁV Gépgyárban helyezkedett el. Meghatározó szerepe volt az állami gyár mezőgazdasági géposztályának kialakításában. Munkája főként az erőgépként használt gőzlokomobilok és az általuk meghajtott cséplőgépek tervezésére összpontosult. Tanulmányútjai során, különösen a brit gépgyárakban szerzett tapasztalatait a MÁV gépgyári konstrukciók tervezésénél hasznosították. Eredményesen tevékenykedett a bel- és külföldi kiállításokban, és bekapcsolódott a mezőgazdasági gépek szerkezetének és kezelésének oktatásába is. (EJ)

MENDÖL Tibor földrajztudós (Nagyszénás, 1905. máj. 5.–Bp., 1966. aug. 21.), egyetemi tanár, akadémikus, a településföldrajz kiváló művelője. Kiemelten emberföldrajzi és gazdaságföldrajzi kérdésekkel foglalkozott. Bulla Bélával megírták a Kárpát-medence és a Szovjetunió átfogó földrajzát (1945). A településföldrajz terén végzett kutatásaiért nemzetközi elismerésben részesültek. Munkásságában olyan szintetikus felfogáshoz jutott el, amelynek elméleti és módszertani alapjai a településföldrajz tudományának további fejlődését szolgálják. (KCs)

MÉSZÖLY Gedeon nyelvész (Tabajd, 1880. jún. 10.–Bp., 1960. máj. 29.). A szegedi és a kolozsvári egyetem tanára. Finnugrisztikával, nyelvtörténettel, stilisztikával, irodalomtörténeti és néprajzi kérdésekkel egyaránt foglalkozott; a *Halotti Beszédhez* és az *Omagyar Mária-siralomhoz* fűzött magyarázatai a magyar történeti nyelvtudomány legjelentősebb alkotásai közé tartoznak. Sokoldalúságát bizonyítja, hogy kiadta Gvadányi József, Katona József és Ma-

dách Imre műveit, fordított görögből és latinból, valamint lefordította Racine *Phaedráját* és Puskin *Anyeginjét*. (SM)

MIKLÓS Andor újságíró, laptulajdonos (Bp., 1880. jan. 11.–Bp., 1933. dec. 2.). Újságírói munkásságát 1901-ben kezdte a *Magyar Szónál*, majd a *Pesti Napló* közgazdasági rovatát szerkesztette. 1910-ben alapította meg *Az Est* című politikai napilapot, mely az 1920–30-as években a középírétegek egyik legnépszerűbb lapja lett. A vállalat érdekkörébe vonta a *Pesti Napló* és *Magyarország* című lapokat is. A legjobb írókat sikerült szerkesztőségeibe csábítania. Modern sajtócézárként tulajdonosa lett a korszak legnagyobb könyv- és lapkiadójának, az Athenaeum Nyomdai és Irodalmi Intézetnek is. (CsT)

MILKÓ Izidor író (Szabadka, 1855. febr. 1.–Szabadka 1932. ápr. 21.), jogi doktor, földbirtokos. 1884–89 között árvaszéki ülnök Szabadkán, közben több fővárosi napilap és irodalmi újság tárcaírója (*Fővárosi Lapok*, *Pesti Hírlap*, *Hölgyek Lapja*, *Ország-Világ* stb.). A szabadkai kulturális élet szervezője. Főként karcolatokat, elbeszéléseket, útirajzokat adott közre. Írásait kellemes csevegő modor, aforisztikus stílus jellemzi. Visszaemlékezéseiben élénken eleveníti meg író-költő kortársait, és élményteljes beszámolót ad kora irodalmi életéről. (CsT)

NAGYVÁTHY János mezőgazda, szakíró (Miskolc, 1755. jan. 19.–Csurgó, 1819. febr. 13.), az első hazai mezőgazdasági szakkönyv szerzője. A keszthelyi Georgikon létrehozásának egyik szorgalmazója. Gazdaságszervezőként fontosnak tartotta a szakmunkások, majerosok, bésregazdák megfelelő képzését. Híres volt csurgói mintaszerű szőlő- és gyümölcskertje. Nevezetes műve, *A szorgalmatos mezei gazda* című 1791-ben jelent meg. Ismert munkái még a *Magyar practicus termesztő* (1821) és a *Magyar practicus tenyésztő* (1822). (WNÁ)

NEMES Marcell műgyűjtő és műpártoló (Jánoshalma, 1866. [?]–Bp., 1930. okt. 28.). Európai hírnévre tett szert mint El Greco

műveinek gyűjtője és népszerűsítője. 1918-tól Münchenben élt. 1921-ben közel negyven képet ajándékozott a Szépművészeti Múzeumnak, köztük El Greco *Bánbánó Magdolna* című festményét. 1925-ben pedig a múzeumnak adományozta Mátyóki Ádám *II. Rákóczi Ferenc* című portréját. Ösztöndíjat alapított a tehetséges festőnövendékeknek. 1923-ban hazaköltözött Budapestre. Mintegy nyolcvan művel járult hozzá a kecskeméti múzeum megalapításához (1911). (AK)

NYÁRY Pál politikus (Nyáregyháza, 1805. febr. 27.–Pest, 1871. ápr. 21.). Jogvégzettként 1838-tól Pest megye főjegyzője, majd alispánja, Kossuth követé választásának előmozdítója. 1848-ban a Közcsendi Bizottmány elnöke, országgyűlési képviselő, később a Honvédelmi Bizottmány fontos tagja, alelnöke. Bár a Békepárthoz tartozott, 1851-ben elítélték, 1857-ben szabadult. 1861-ben Pest megye alispánja, majd országgyűlési képviselőként a Balközép tagja.

OLTAY Károly mérnök (Bp., 1881. ápr. 8.–Bp., 1955. okt. 18.), a geodézia tanszékvezető egyetemi tanára a Műegyetemen, akadémikus. Eötvös Loránddal részt vett a relatív nehézségi gyorsulás mérésekben, és hozzájárult a hazai gravitációs hálózat fejlesztéséhez is. Alapítója (1925) és szerkesztője a *Geodéziai Közölny*nek. 1927-ben létrehozta a Magyar Geodéziai Intézetet, 1929-ben a Magyar Fotogrammetriai Társaságot. 1932–1949 között a budapesti városmérés szervezője és vezetője. Jelentős geodéziai műszerei az Oltay-féle nagy szintező, a prizmás tahiméter és a normál teodolit. (KC)

PÁLFY Móric geológus (Bágyon, 1871. okt. 21.–Bp., 1930. aug. 16.), az egyik legkiválóbb földtani térképező, akadémikus. A Földtani Intézet főgeológusaként a 20. század első két évtizedében főleg Erdélyben térképezett, és a neogén vulkanizmushoz kapcsolódó érces bányahelyeken végzett bányaföldtani felvételezést. 1914-ben elsőként írta le a verespataki és a Nagybánya környéki ércesedést kísérő, nagy

káliumtartalmú riolitot. Az 1920-as években a Tokaji-hegységben, Telkibányán és környékén végzett kutatómunkát. (KC)

PERLROTT-CSABA Vilmos festőművész (Békéscsaba, 1880. febr. 2.–Bp., 1955. jan. 23.). Képzőművészeti tanulmányait Budapesten kezdte, majd Nagybányán folytatta. 1906-ban párizsi ösztöndíjat kapott, ahol a Julian Akadémiára járt. 1908-tól Matisse szabadiskolájában tanult. 1907-től állította ki képeit a Független Szalonjában és az Őszi Szalonban. Részt vett a kecskeméti művésztelep megalapításában. Korai munkái a nagybányai iskola stílusában készültek, majd El Greco, a fauve-ok és főleg, a kubisták hatottak rá. Tájképein Cézanne, csendéletein néha Braque hatása érződik. Aktos kompozíciói Gauguin hatását mutatják. (AK)

PÓR Bertalan festőművész (Bátaszék, 1880. nov. 4.–Bp., 1964. aug. 29.). Kossuth-díjas (1949, 1951), Munkácsy-díjas (1950). Münchenben és Párizsban tanul, majd az 1910-ben megalakult „Nyolcak” csoportjának tagja lett. A Tanácsköztársaság idején készült híres toborzó plakátja is. 1938-ban Párizsba költözött, ahol már korábban is kiállított (1930, 1931 és 1932). Párizsi periódusában főként szimbolikus értelmű pásztor-, bika-kompozíciói voltak ismertek. 1948-ban hazatért, és a Képzőművészeti Főiskola tanára lett. E korszakának fő művei drámai erejű portréi. Ismertebb művei: *Onarckép* (1901); *Család* (1909); *Hegyi beszéd*; *Vágyódás tiszta szerelemre* (1910). (AK)

RÁDAY Imre színész (Bp., 1905. szept. 4.–Bp., 1983. márc. 12.). Rózsahegy Kálmánnal tanult. Franciás könnyedségének és lírai játékának köszönhetően hősszerelmeseket játszott. Több német filmben is szerepelt (*Der Walzerkönig*, *Am Rande der Welt*). A Belvárosi, a Magyar, majd a Vígszínház, az 50-es évektől pedig a József Attila Színház tagja lett. Sokoldalú jellemábrázoló készség, a groteszk iránti érzék és humor jellemezte alakításait. Főbb szerepei: Völegény (Hunyady Sándor: *Júliusi éjszaka*),

Razumihin (Dosztojevszkij: *Bűn és bűnbódés*), Pali (Hunyady S.: *Lovagias ügy*). (SM)

RÁTH György művészettörténész, műgyűjtő (Szeged, 1828. máj. 6.–Bp., 1905. júl. 7.). Széles körű tevékenységet fejtett ki a magyar képző- és iparművészet föllendítése érdekében. 1881–96 között az Iparművészeti Múzeum vezetője, majd főigazgatója. Értékes régi művészeti könyvtárát az MTA-ra hagyta. Műgyűjteményét özvegye az államnak adományozta, ebből létesült az Iparművészeti Múzeumhoz tartozó Ráth György Múzeum, melynek anyagát 1949 után műfajok szerint szétosztották a budapesti múzeumok között. Szerkesztésében jelent meg *Az iparművészet könyve* (1902–05), melynek *Az érem* című fejezetét írta. (AK)

RÁTZ László matematikus (Sopron, 1863. ápr. 9.–Bp., 1930. szépt. 30.), a budapesti farsori evangélikus gimnázium tanára, 1909–14 között igazgatója. 1896–1914 között szerkesztette az Arany Dániel által megindított *Középiszkolai Matematikai Lapokat*. Beke Manóval és Mikola Sándorral együtt meghatározó szerepet játszott a középiszkolai matematikaoktatás reformjában. Tanára volt több, később világhírűvé lett magyar tudós, köztük Wigner Jenőnek, aki Nobel-díjának átvételekor is külön kiemelte Rátz tanár úr döntő hatását pályájára. (KCs)

REISMANN János fotóművész (Szombathely, 1905. júl. 8.–Bp., 1976. máj. 2.) 1925-ben Franciaországba utazott, majd elvégezte a müncheni film- és fotófőiskolát. 1931-ben Moszkvába ment. Képtudósítója volt a berlini *Arbeiter Illustrierte Zeitung*nak. 1938-ban visszatért Párizsba: a *Regards*, a *Paris Match* és a *Vogue* című lapok munkatársa lett. Szerkesztette a Francia Kommunista Párt *Bulletin d'Information*ját. 1947-ben Magyarországra jött, és a *Szabad Nép* munkatársa lett. 1949-ben a Rajk-perrel kapcsolatban börtönbüntetésre ítélték, 1954-ben rehabilitálták. Fotóalbumaihoz neves írók és költők írtak kísérőszövegeket. (AK)

RIESZ Frigyes matematikus (Győr, 1880. jan. 22.–Bp., 1956. febr. 28.), egyetemi tanár, akadémikus. A funkcionálanalízis, a modern valós függvénytan és a topologikus terek elméletének egyik megalapozója. A szubharmonikus függvények fogalmának általánosításával a potenciálmélet új irányát teremtette meg (Riesz-potenciálok). Hozzájárult az operátorok spektrálméletének olyan mérvű általánosításához, amely lehetővé tette a kvantummechanikai alkalmazást. Haar Alfréddal a szegedi egyetemet világhírű matematikai központtá fejlesztette. (KCs)

SÁNDOR Móric gróf mintabirtokos, mecénás, sportember (Bajna, 1805. máj. 23.–Bécs, 1878. febr. 23.). A napóleoni háborúk katonatiszta, a reformkori közélet ismert alakja. Kiterjedt kapcsolatok fűzték a politikai élet szereplőjéhez. Szerepe volt a Lánchíd terveinek, építésének előkészítésében. Gazdag könyvgyűjteményét a Nemzeti Múzeum könyvtárának ajándékozta. Vakmerő lovasbravúrjai („Ördöglovas”) anekdoták formájában is megmaradtak.

SCHÜTZ Antal piarista szerzetes, egyetemi tanár (Kistószeg, 1880. okt. 26.–Bp., 1953. ápr. 20.). Tanulmányai végeztével teológiai, majd pszichológiai doktorátust szerzett. Tanári pályáját a budapesti piarista gimnáziumban kezdte, majd 1917-től 1944-ig a Pázmány Péter Tudományegyetem Teológiai Karán tanított dogmatikát és filozófiát. A két világháború közötti neotomizmus kiemelkedő alakja, 1925-től az MTA levelező, 1938–1949-ig és 1989-től rendes tagja. Érdeklődése a filozófia, a természettudományok, a pszichológia, a történelem és a pedagógia kérdéseire is kiterjedt. (ZP)

SZABO Vladimir festőművész, grafikus (Balassagyarmat, 1905. dec. 5.–Bp., 1991. dec. 31.). Mesterei: Csók István, Rudnay Gyula, Vaszary János. 1930–34 között római ösztöndíjas. 1959–61 között Franciaországban élt. Életműve nagy részét grafikák alkotják, bár fes-

tóművészetét nem lehet elválasztani rajzos munkásságától. A századforduló szecessziós művészetét elegyítette naiv, realista, szürrealista elemekkel. Kedvenc témáit számos változatban megfestette és rajzolta. Képi előadás-módját aprólékos figyelem, részletező előadás-mód jellemzi. (AK)

SZAPÁRY Gyula gróf politikus (Pest, 1832. nov. 1.–Abbázia, 1905. jan. 20.). Részt vett a kiegyezési tárgyalásokon. 1894-ig országgyűlési képviselő volt, és haláláig felsőházi tag maradt. 1875–89 között az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) elnökeként nagy befolyásra tett szert. Több kormány tagja és 1890–92 között miniszterelnök. Nem értett egyet a Szabadelvű Párton belül a polgári házasság kérdésében kialakított liberális állásponttal, illetve a megerősödő agrárius irányvonallal, ezért lemondott a miniszterelnökségről. A napi politikától visszavonultan élve hunyt el. (E7)

SZASZ Károly költő, műfordító, egyházi író, református püspök (Nagyenyed, 1829. jún. 15.–Bp., 1905. okt. 15.). (Lásd a *Nemzeti Évfordulóink* 2004. c. kötetet!)

SZEGEDI KIS István református püspök, teológus (Szeged, 1505. [?]-Ráckeve, 1572. máj. 2.). Magyarországon tanult, majd peregrinált Krakkóban és Wittenbergben is. Visszatérte után Tasnádon, Gyulán, Cegléden, Makón, Túron, Békésen, Tolnán volt lelkész, illetve tanító. Többéves török fogság után Ráckevére került, ahol haláláig lelkészkedett. A reformáció helvét ágának képviselőjeként a katolikusok és az antitrinitáriusok ellen lépett fel. Művei külföldön (Genfben és Bázelen) több kiadást is megéltek. Négy versét sokáig gyűlekezetekben énekelték. (PB)

SZELE Tibor matematikus (Debrecen, 1918. jún. 21.–Szeged, 1955. ápr. 5.), Kossuth-díjas, egyetemi tanár. A szegedi tudományegyetemen az elméleti fizikai tanszék tanársegédjeként 1942-ben a gráfelméletből készítette doktori értekezését, mellyel katonai szolgálata

miatt csak 1946-ban doktorált. 1946-tól a szegedi Bolyai Intézet munkatársa. 1948-tól a debreceni Tudományegyetem oktatója, 1952-től egyetemi tanára. Kutatásának fő területe az absztrakt algebra, ezen belül az Abel-féle csoportok elmélete volt. Több kombinatorikai vizsgálatot és gráfelmélettel kapcsolatos művet írt. (KCs)

SZENTIVÁNYI Márton író, jezsuita rendtag (Szentiván, 1633. okt. 20.–Nagyszombat, 1705. márc. 29.). Nagyszombatban és a bécsi Pázmáneumban tanított bölcséletet, teológiát, egyházjogot. 1675–1705 között a nagyszombati kalendáriumot (*Calendarium Tyrnaviense*) szerkesztette, s megjelent cikkeiből enciklopédiát állított össze. Magyarországon elsőként helyezte tudományos alapokra a gyakorlati biológiai és gazdálkodási ismereteket. A *Corpus Juris Hungarici* (1696) című törvénygyűjtemény névadója és kiadója. (WNA)

SZIGETI György mérnök (Szentés, 1905. jan. 29.–Bp., 1978. nov. 27.), akadémikus, a vákuumfizika kiemelkedő művelője. Az Egyesült Izzó kutatólaboratóriumában a gáztöltésű egyenirányítók és az elektroncsövek fejlesztésében ért el jelentős eredményeket. A katód-sugárcsőknél az elsők között vizsgálta a működő izzókatód elektronemissziója és a fém kristályszerkezete közötti kapcsolatot. Bay Zoltánnal közös szabadalma (USA) a szilícium-karbidból készült elektrolumineszcens fényforrás (a mai világító diódák őse). Megszervezte és vezette az MTA Műszaki Fizikai Kutató Intézetet, ahol a vákuumtechnika, a szilárdtestfizika és a félvezetők hazai alkalmazásához szükséges alap kutatások folytak. (KCs)

SZIRMAI Albert zeneszerző (Bp., 1880. júl. 2.–New York, 1967. jan. 15.). A magyar operettkomponisták egyik legjelentősebb képviselője. A Népszínház-Vígopera korrepetitoraként tevékenykedett. 1909-ben sikerrel mutatták be *Táncos huszárok* című első operettjét. A legnagyobb elismerést *Mágnás Miska* című

darabjával aratta (1916), amelyet Európa-szer-
te sikerrel játszottak. Kabarédalai, sanzonjai is
igen népszerűek voltak. A kortársak szerint
nem volt olyan nap, hogy Budapest valamelyik
színpadán ne énekeljen Szirmai-dalt valaki.
Az 1920-as évektől New Yorkban élt. Utolsó
ismert műve a *Tündérlaki lányok* című (1964)
operettje. (KP)

TAMKÓ SIRATÓ Károly költő, műfordító
(Újvidék, 1905. jan. 26.–Bp., 1980. jan. 1.).
Diákköltőként Ady Endre hatása jellemzi,
majd az avantgárd felé tájékozódott, a *Magyar
Írás* köréhez tartozott. Jelentős kötete a *Papír-
ember* (1928), melyet dadaista gesztusok,
technokrata szemlélet és vizuális törekvések
jellemeznek. Kísérletezései során kidolgozta
a síkköltészet és a futurizmusból eredeztetett
dimenzionizmus elméletét. 1942-es *Kiáltás*
című kötete mítoszteremtő szándékot mutat,
az ötvenes években műfordítóként tért vissza
az irodalmi életbe. Jelentős öregkori kozmo-
logikus lírája és gyermekversei. (HZs)

TELEGDI-RÓTH Károly geológus (Bp.,
1886. nov. 14.–Bp., 1955. szept. 28.), a paleon-
tológia egyetemi tanára, akadémikus. 1909–29
között a Földtani Intézet munkatársa, végül
főgeológusa. 1929-ben a debreceni Tudo-
mányegyetemen megszervezte az Ásvány-
Földtani Tanszéket. 1936–45 között az Ipar-
ügyi Minisztérium egyik vezetőjeként az állami
bányászati kutatási tevékenység irányítója.
1947-től a budapesti Tudományegyetem ös-
lényntani tanszékének vezető professzora.
Magyarország geológiája I. rész (1929) című
műve a Kárpát-medence és a Kárpátok első
korszerű földtani szerkezeti szintézise. (KCs)

TUKÓRY Lajos katonatiszt, garibaldista
(Kőrösladány, 1830. szept. 9.–Palermo, 1860.
jún. 6.). 1848 őszétől részt vesz a honvédsereg
erdélyi harcaiban. Később a török hadseregben
harcolt a krími háborúban; 1859-ben az itáliai
magyar légió zászlóaljparancsnoka, részt vesz
Giuseppe Garibaldi szicíliai hadjáratában,
Palermo ostrománál halálos sebet kapott.

VÁLYI Gyula matematikus (Marosvásárhely,
1855. jan. 25.–Kolozsvár, 1913. okt. 13.), egyete-
mi tanár, akadémikus. Kidolgozta a legjobb
hatásfokú hajócsavar és szélkerék elméletét.
A kolozsvári egyetem elméleti fizika és matema-
tika professzoraként algebrát, számelméletet,
analízist, projektív geometriát, differenciálgeo-
metriát, Bolyai-geometriát, elektromosságtant,
fénytant és hőtant adott elő. Elévülhetetlen érde-
mei vannak Bolyai János fő művének a megis-
mertetésében, a Bolyai-geometria elfogadtatásá-
ban. (KCs)

VEDRES István mérnök (Szeged, 1765. szept.
22.–Szeged, 1830. nov. 4.), a magyar műszaki-
gazdasági szaknyelv egyik megteremtője, szépíró.
Elkészítette a Szeged környéki mocsarak lecsa-
polási tervét, így a róla Vedresházának elnevezett
3600 holdnyi mocsaras területét, ahol országos
hírű mintagazdaságot állított fel. Gazdaság-
fejlesztő elgondolásai közül kiemelkedik az or-
szágos gabonarakár, a szegedi téli kikötő és ha-
jógyár, az országos csatornahálózat és az átfogó
Tisza-szabályozás elvi megalapozása. (KCs)

VERMES Miklós fizikus (Sopron, 1905. ápr.
3.–Bp., 1990. ápr. 4.), Kossuth-díjas középisko-
lai tanár, az Eötvös Loránd Fizikai Társulat tisz-
teletbeli elnöke. Budapesten a faszori evangélikus
gimnáziumban tanított fizikát 1937–52 között,
majd az iskola megszűnte után Csepelen
a Jedlik Ányos nevet viselő gyakorló gimnázium
tanára lett. Kiváló tankönyvíró volt, fizikai
kísérleteit az Eötvös Loránd Fizikai Társulat
tanári ankétjain tanárok százai ismerhették meg.
Legendás hírű előadó volt, művei, publikációi
maradandó értékűek. Emlékére *Vermes tanár úr*
címmel 2000-ben könyvet adtak ki. (HV)

VIRÁG Benedek író, költő (Dióskál, 1754.
[?]-Buda, 1830. január 30. [?]). (Lásd a *Nemzeti
Évfordulóink 2004. c.* kötetet!)

WESELENYI Ferenc gróf ([?] 1605.–
Zólyomlipcse, 1667. márc. 27.) kiváló katona,
1655-től nádor. Vezéralakja volt az 1866-tól
szerveződjő, Zrínyi Péter horvát bán és Nádas-

dy Ferenc országbíró nevével fémjelzett főúri, Habsburg-ellenes összeesküvésnek, mely a megyei nemesség bevonásával – Erdély mintájára – laza török függőségben lévő önálló magyar állam megeremtésére irányult. A mozgalom fontos előzménye a Rákóczi-szabadságharcnak is. (Wesselényi az összeesküvés leleplezése előtt, 1667. márc. 27-én meghalt.)

ZAY Ferenc báró emlékiró ([?] 1505.–Zayugróc, 1570. okt. 10.). Padovában szerzett humanista műveltséget. Részt vett a mohácsi csatában, majd Ferinánd mellé állt. 1552-ben Külső-Szolnok vármegye főispánja, 1553–57 között Verancsics Antallal követ Konstantinápolyban. Hazatérve kassai főkapitánnyá nevezték ki, és bárói rangot kapott. Nándorfehérvár elestéről írt emlékiratot, amelyben a kronoló-

giai sorrendet mellőzve, oknyomozó módszerrel vázolta fel a tragédiához vezető szálakat. A politikusokról árnyalt jellemrajzot fest, erős Szapolyai-ellenes élel. (PB)

ZSIRAI Miklós nyelvész (Mihályi, 1892. okt. 10.–Bp., 1955. szept. 9.). A Báró Eötvös József Collegium tanára, a Finnugor Intézet vezetője, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke. Fő területe a finnugrisztika volt, de foglalkozott magyar és általános nyelvészettel is. Bemutatta Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel nyelvrokonsággal kapcsolatos munkásságát. Kiadta Reguly Antal és Pápay József osztják gyűjtésének egy részét. 1932–36 között szerkesztője volt a *Magyarosan* című nyelvművelő folyóiratnak, és csaknem húsz évig szerkesztette a *Nyelvtudományi Közleményeket*. (SM)

A tihanyi bencés apátságot 1055-ben alapította I. András király. Az alapítólevél az első eredetiben fennmaradt középkori magyar (latin) oklevél, egyben az első nagyobb finnugor nyelvemléket tartalmazza, s betekintést nyújt a 11. századi település- és társadalomtörténetbe. (ZsA)

600 ÉVE TÖRTÉNT

A városok képviselőivel tanácskozott Zsigmond király Budán, majd 1405. április 15-én törvényben intézkedett vámkedzvémenyeikről, egységes (budai) mértékrendszert írt elő számukra, ítékezésük legfőbb fóruma a tárnokmester lett. Ezzel a lépéssel kezdődött el Magyarországon a városok ügyeinek egységes kezelése, a szabad királyi városok rendszerének kiépülése. (ZsA)

550 ÉVE TÖRTÉNT

Vitéz János nagyváradai püspök 1455 táján Nagyváradon rendeztetett be csillagvizsgálót. Valószínű, hogy ezzel megelőzte az első korszerű európai csillagda, Tycho Brahe dániai obszervatóriumának alapítását. A püspök kérésére Georg Peuerbach bécsi professzor küldött műszereket a csillagda kialakításához. E csillagvizsgáló tiszteletére Peuerbach a kezdő délkört Nagyváradon keresztül rajzolta meg a *Váradai Táblázatok* elnevezésű munkájában. (Ez az a délkör, ami ma a táblázatokban egységesen Greenwichen fut át.) A táblázatok 1514-ben jelentek meg nyomtatásban Bécsben *Tabulae Eclipsyun* (Fogyatkozások táblázata) címmel, amit jól tudtak használni a tengerészek is. (PGy)

500 ÉVE TÖRTÉNT

A szabad királyválasztásról hozott határozatot 1505. október 13-án a rákosi országgyűlés. Az akkor politikai véleménynyilvánításra jogosultak (az „országglakók”, azaz a nemesek) ezzel lazítottak a trónöröklés dinasztikus eszénjén. A döntés egyik alapdokumentuma a rendiségnek és része a magyar parlamentarizmus előzményeinek. (ZsA)

Honerus János világföldrajza első kiadásában 1530-ban jelent meg Krakkóban Mathias Scharffenberg nyomdájában *Rudimentorum cosmographiae libri duo* címmel. A mű 1692-ig legalább 126 kiadást élt meg. Az 1533-tól Brassóban tanító, lutheránus Honerus műve második kiadásban 1542-ben Brassóban jelent meg verses formában, a saját maga készítette fametszettes térképekkel. Művének függeléke a világ első, újkori zsebtálasza volt. Honerus jól tudta hasznosítani a bécsi, majd ingolstadti professzor, Petrus Apianus kozmográfiai is, amelyek a csillagászat és földrajz alapjait mutatták be. Ne feledjük, hogy Honerus Bécsben szerezte diplomáját! (VML)

400 ÉVE TÖRTÉNT

Bocskai Istvánt Magyarország fejedelmévé választotta 1605. április 20-án a szerencsi országgyűlés. Az eredetileg Habsburg-párti bihari főúr, török ellen küzdő hadvezér szembekerült Béccsel, és a hajdúk segítségével indított felszabadító háborút. A „felkelt rendek” Bethlen Gábor javaslatára választották fejedelmévé, miután Erdély rendjei 1605. február 20-án már uralkodónak választották.

Hajdúkatonáinak kollektív nemességet adományozott Bocskai István 1605. december 12-én, és letelepítette őket a Szabolcs vármegye déli részén fekvő Dorog, Hadház, Kálló, Nánás, Sima, Vámospércs és Vid területén. Később, 1606. szeptember 2-án kelt rendeletében, Szoboszlót is a hajdúknak adományozta. Példáját az erdélyi fejedelmek, (Báthory Gábor, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) és számos főúr is követte. Ennek következtében a törökellenes védelmi övezetben különösen annak északkeleti szegletében, a Tiszántúlon és a Felső-Tisza vidékén hajdútelepülések egész láncolata jött létre. (CzI)

Istvánffy Miklós Pázmány Péterhez címzett 1605-ben kelt levelében megírta a hazai reformáció történetét (*De ortu et progressu haeresis in Hungaria*). II. Lajos király korára teszi a reformáció első magyarországi megje-

lenését, de Istvánffy úgy véli, hogy 1526-ot követően lehet komolyan számolni vele: a pártútok jól tudták használni az új eszméket az előjáróit vesztett katolikus egyházzal szemben. Többek között Perényi Péter és Drágffy Gáspár környezetében kialakuló körökről tesz említést. A reformátusok megjelenését későbbre, Kálmáncsehi Sánta Márton föllépésének idejére keltezi. Az ország romlása okának a protestantizmust tartja, ahogy később Pázmány is. (PB)

375 ÉVE TÖRTÉNT

Erdély fejedelmévé választja I. Rákóczi Györgyöt 1630. decemberében a segesvári országgyűlés. Ezzel lezárult egy átmeneti politikai válság, és folytatódott a Bethlen Gáborral elkezdődött politikai stabilitás és gazdaságikulturális emelkedés („Erdély aranykora”) a nagy uralkodó haláláig.

300 ÉVE TÖRTÉNT

A *Mercurius Hungaricus*, az első magyarországi hírlap 1705-ben indult meg. A latin nyelvű újság kiadását II. Rákóczi Ferenc rendelte el Esterházy Antal indítványára. Létrejöttének oka elsősorban a Habsburg-propaganda ellensúlyozása volt. Az 1705–10 között a lap egy-egy száma mintegy 100 példányban jelent meg. Főként a Rákóczi-szabadságharcral rokonszenvező külföldiek olvasták érdeklődéssel, így a lap jelentős hatást gyakorolt a külföldi közvéleményre. A második számtól a címe *Mercurius Veridicus ex Hungariára* (Magyarországi Igazmondó Mercurius) változott. (AA)

II. Rákóczi Ferencet 1705. szeptember 17-én „a haza szabadságáért konföderált Magyarország státusainak és rendeinek választott fejedelme” címmel választja uralkodónak, s ruházza fel teljhatalommal a nemesség, a városok és a katonaság nagyszámú küldötteinek részvételével tartott szécsényi országgyűlés. (II. Rákóczi Ferencet az előző évben már megválasztották Erdély fejedelmének.) A fejedelem mellé 24 tagú szenátust állítottak. Nagy jelentőségű lépés volt mindez az önálló államiság kiépítésének útján.

225 ÉVE TÖRTÉNT

A *Magyar Hírmondó*, a Pozsonyban hetenként kétszer megjelenő (1780. jan. 1.–1788. okt. 8.) hírlap volt az első magyar nyelvű újság. Első szerkesztője Rát Mátyás, majd Mátyus Péter, Révai Miklós, Barczafalvi Szabó Dávid, Szacs vay Sándor, Tállyai Dániel, Ungi Pál, Szabó Márton. A lap irányát szerkesztői határozták meg, de mintául a kezdeményező Rát által írt újság szolgált nekik, ami felvilágosult szellemben nyújtott sokoldalú tájékoztatást a bel- és a külföldi eseményekről. A lap *Magyar Mercurius* címmel Pesten folytatódott. (AA)

A magyar királyi tudományegyetemről 1780. március 25-én kelt Mária Terézia ünnepélyes beiktató oklevele, a *Diploma Inaugurale*. Ebben áttekintette az országban fennállott egyetemek múltját, a nagyszombati egyetem alapítását, általa eszközölt átalakítását, majd indokolta saját intézkedéseit. Az egyetemet Nagyszombatról az ország középpontjába, saját királyi várpalotájába, Budára helyezte át, illetve nagyszerű könyvtárral, gyűjteménnyel, kertekkel és csillagvizsgálóval látta el. A királynő az egyetemre ruházta a nagyszombati egyetem minden jogát és kiváltságát, és azt minden más egyetemtől függetlennek nyilvánította. (KCs)

Dugonics András: *Ulyssesnek (...) története* című eposza 1780-ban jelent meg Pesten. Dugonics a Trója veszedelmét követő eseményeket, illetve Ulyssesnek hosszas hajózását és tizenkét éven át tartó, viszontagságos kalandjait mondja el Homéroszt nyomán, ám nem klasszikus időmértékben, hanem példaképének, Gyöngyösi Istvánnak példáját követve, 12 szótagos, 4 soros, bokorrímes formában. Sokszor költőietlen, közönséges, mégis főként nyelve miatt érdemel figyelmet ez a mű: régi, népies és új alkotású szavak élénkítik a stílusát. (AA)

Révai Miklós: *Magyar ABC könyvetske, a nemzeti iskoláknak hasznokra* című munkája 1780-ban jelent meg Budán. (Három évvel a pozsonyi közzététel után.) A Mária Terézia által hazánkban is megindított tanügyszervezés hatására készült ez a tankönyv. A szlovák és magyar, kétnyelvű kiadás először

nyomatott és írott betűket, szótagokat sorol fel, majd hosszabb szöveget szótagol. Ezután következnek az egysoros szentenciák és a rövid, főként gyermekekről szóló, oktató jellegű történetek, például *A' jámbor erkölcsű gyermek, őszinte gyermek vagy A' jó Leányzó. (AA)*

Selyemgombolyító fölépítésére kapott engedélyt 1780-ban Zaneri Bertalan II. Józseftől. A hatszintes, 22 m magas selyemfonodát 1781–82-ben építették föl Óbudán, a mai Szentendrei út mentén, a filatorigáti HÉV-állomástól északra lévő területen. A kor színvonalán álló berendezések ellenére, az elegendő vízenergia hiánya és a szerkezeti fogyatékoságok miatt az üzem nem tudott nyereségesen működni. 1789-ben üzemelését végleg megszüntették. E fontos vállalkozás emlékét őrzi az egykori filátorokról, a fonókról elnevezett Filatori dűlő és a Filatorigát neve. (KCs)

200 ÉVE TÖRTÉNT :

A Gellért-hegyi csillagvizsgáló tervezési munkálatait 1805-ben kezdték meg. Pasquich Jánosnak, a pesti Tudományegyetemen a felsőbb mennyiségtan tanárának (1789–97), 1803 augusztusától az egyetemi csillagászati intézet másodcsillagászának javaslatára kezdődött meg az új, Gellért-hegyi csillagda tervezése. Az építkezés 1813 júliusában indult. Az 1815 októberében felavatott csillagdat Pasquich vezette 1824-ig. Utóda Tittel Pál lett. **1830-tól vált rendszeressé a Gellért-hegyi csillagda által „közvetített” déli harangjel,** amikor is fél perccel déli 12 előtt sok-sok kis harangütéssel jelezték a dél közeledtét, majd 12-kor egy hangos ütéssel jelezték a pontos delet. (GI)

Pethe Ferenc: Pallérozott mezei gazdaság című gazdasági kézikönyve 1805-ben jelent meg Sopronban. A magyar mezőgazdasági szakirodalom egyik legértékesebbjeként számon tartott mű kiadását az Esterházy-család – melynek uradalmában inspektorként szolgált – támogatta. A háromkötetes mű „a nemzet állapotjához szabva” foglalja össze a gazdasági ismereteket. A hazai gyakorlatot nemcsak általánosságban ismertette, hanem fejlesztését is szorgalmazta. A második kötet Pozsonyban (1808), a harmadik Pécsen (1814) jelent meg. (WNA)

175 ÉVE TÖRTÉNT

Conversations-lexikoni pör, azaz a reformkor egyik jelentős vitája azért pattant ki, mert Wigand Ottó könyvkiadó egy magyar nyelvű lexikon (*Tudományok és mesterségek közönséges tára*) előfizetésére felhívást bocsátott ki 1830. január 1-jén. Az Aurora-kör fiatal írói szerettek volna részt venni a készítésében, ezt azonban Döbrentei Gábor mint a kiadó tanácsadója, megakadályozta. Fenyéry Gyula és Bajza József röpiratokkal támadták meg Döbrenteit, akinek az oldalán Dessewffy József kapcsolódott be a vitába. (AA)

Széchenyi István gróf Hitel című könyve 1830. január 28-án jelent meg, melyből hamarosan 2000 példány kelt el. A mű mérföldkő volt a reformkor történetében: az ország sanyarú gazdasági életének elemzéséből kiindulva, a nemességet a társadalom iránti kötelességre ösztönözte, modern reformokat, így a hitelügy reformját szorgalmazta – mindezt a nemzet erkölcsi, gazdasági és politikai megújítása céljából.

A Franz I. (I. Ferenc) névre keresztelt gőzhajó, az előző évben megalapított „Első cs. kir. Szabadalmazott Duna-Gőzhajózási Társaság” első gőzhajója **1830. szeptember 4-én indult próbaútra** Bécs és Pest között. Béctől Pestig az utat 15 óra 32 perc alatt, a visszautat 48 óra 20 perc alatt tette meg, majd 1831. február 1-jétől megkezdte a két város közötti menetrendszerű forgalmat. 1835-ben a Társaságnak már négy dunai és egy tengeri gőzhajója volt, és még ebben az évben megalapította az óbudai hajógyárat. (KCs)

A Magyar Tudós Társaság alakuló ülését az 1830. évi országgyűlés időtartama alatt Pozsonyban, a főrendek termében **1830. november 17-én tartotta meg.** Az itt megjelent 14 igazgatótag első elnöknek Teleki József gróft, másodelnöknek Széchenyi István gróft választotta meg. Az akadémia elnöki tisztjét 1855-ben bekövetkezett haláláig Teleki József töltötte be. (Lásd bővebben a *Teleki-szócikk*nél!) (KCs)

A Nemzeti Társalkodó című erdélyi újság 1830-ban indult meg, az *Erdélyi Híradó* melléklapjaként. A korabeli erdélyi sajtóban, amely a fő politikai irányok szerint oszlott meg, ez a lap kezdte meg a magyarországi nemesi libe-

rális reformmozgalom népszerűsítését. Méhes Sámuel hagyományos, referáló stílusú szerkesztése után új, korszerűbb hangvételű akkor lett az újság, amikor 1842-ben Kemény Zsigmond báró vette át egy időre az irányítását. Kemény honosította meg Erdélyben a vezércikk műfaját: az első év 104 számából 44-nek ő írta a vezércikkét. (AA)

John Bowring: Poetry of the Magyars című antológiája 1830-ban jelent meg Londonban. A kötetben a Zrínyitől az ifjú Vörösmartyig terjedő korszak 97 magyar költeményének és 64 népdalának angol fordítása található meg. Bowringot főként a népdalkutatás foglalkoztatta, így került kapcsolatba a magyar irodalommal. Az antológia összeállításában Rummy Károly György segédkezett neki. A *Poetry of the Magyars* angolszász nyelvterületen a magyar költészet első, áttekintésében és teljességében máig sem utolért ismertetése volt. Bowring egy kötetnyi Petőfi-fordítását is kiadta *Alexander Petőfi* címen 1866-ban. (AA)

A Pyrker-pör, a reformkor egyik irodalmi vitája (1830–34) azért pattant ki, mert Kazinczy Ferenc lefordította prózában (*A' szent hajdan' gyöngyei*, 1830.) Pyrker János László német nyelvű költő verses művét (*Perlen der beiligen Vorzeit*, 1821.). Toldy Ferenc egyrészt azt kifogásolta, hogy Kazinczy prózába ültette át a hexametert, másrészt támadta azokat a főként arisztokrata írókat, akik magyarországi születésük ellenére német nyelven publikáltak. A vita a *Kritikai Lapok*, a *Der Spiegel* és a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain zajlott. (AA)

150 ÉVE TÖRTÉNT

A kéregöntésű vasúti kerék előállítására Ganz Abraham (1814–67) **1855-ben kapott szabadalmat.** 1856-ban pedig két évre kapott szabadalmat egy olyan anyag használatára, amely „minden öntöttvas tárgy egész felületét, vagy annak csak egy tetszőleges helyét acélkeménnyé teszi”. Ganz antimont (stibium) használt, s szabadalmában kimondja, hogy „ha bárki más csak a legcsekélyebb antimoniumot is alkalmazza, akkor az az én titkom, még ha az eljárás más módszer szerint történik is”. A kéregöntés technikáját az angol J. Burn találta fel 1812-ben, de az antimon felhasználásával történő kéregöntési

technika valóban Ganz saját találmánya, s az ezzel a technikával előállított termékek világhírűvé tették a Ganz-gyárat. (SL)

Az országos kataszteri földfelmérést rendelt el az 1855. március 4-i császári nyílt parancs. A felmérés során az alsó-ausztriai hossz- és földmértékek (öl = 1,896 m, négyszögöl = 3,596 m², kat. hold = 57,55 ár) alkalmazását írták elő. A kezdetben külföldi mérnökökkel végzett munkába hazai mérnökök is bekapcsolódtak, belőlük alakult ki az Országos Kataszteri Felmérés magyar geodéta kara. (1875-től a termőföld parcellánként megállapított és egy kataszteri holdra [= 1600 négyszögöl] vetített átlagos jövedelmét aranykoronában fejezték ki. Az aranykorona-érték jelzi még napjainkban is az egyes földterületek jövedelmezőségét.) (KS)

125 ÉVE TÖRTÉNT

A Népszava című napilap 1880. február 1-jén jelent meg. A munkásmozgalom reprezentatív újságja utóda volt a *Munkás Heti Krónikának*. Ez lett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt hivatalos orgánuma. 1944-ben betiltották, 1948-tól a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) lapja, 1956. november 4-től 1958-ig *Népakarat* néven jelent meg.

A Magyar Távirati Irodát (MTI) 1880. március 3-án alapította Maszák Hugó újságíró, grafikus és Egyesy Géza újságíró. Mindketten országgyűlési gyorsíróként is dolgoztak. A magánvállalkozásként induló intézmény kezdetben csak belföldi hírszolgáltatásra kapott engedélyt. Elsősorban az országgyűlés eseményeiről írtak. A vidéki lapokat táviratban tudósították a budapesti politikai, gazdasági, pénzügyi és kereskedelmi élet híreiről, valamint a fővárosi lapoknak adtak hírt a vidéken történt jelentős eseményekről. Az irodát 1898-ig Maszák vezette, Egyesy pedig szerkesztőként dolgozott. (CS)

Az első följegyzés által is hitelesített Balaton-átúszás 1880. augusztus 29-én történt. A Balatonfüred–Tihany távot Wesselényi Miklós báró tette meg először, 1836-ban. Ez azonban nem tekinthető Balaton-átúszásnak, mert nem az egész táv megtételét, hanem csak

a Tihanyi-öböl átúszását jelentette. Az első Balaton-átúszó székelyhídi Szekrényessy Kálmán volt, aki Siófokról Balatonfüredre úszva, 6 óra 45 perc alatt úszta át a Balatont. Országos szenzációt keltő produkcióját a következő években még háromszor megismételte. (KP)

Pezsgőkészítéssel foglalkozó műhelyét 1880-ban nyitotta meg Budafokon a Magyarországra települt francia Louis François, majd néhány évig Törley József gyárának pezsgőmestere volt. Louis (vagy ahogyan magát egy idő után nevezte: „Lajos”) François 1886-ban önálló céget alapított a Törley gyár szomszédságában, és öccsét, Cesart is idehívta. Sikerüket bizonyítja, hogy 1896-ban Bordeaux-ban „Diplome d'Honneur”-t, majd a párizsi kiállításon „Grand Prix”-t kaptak. A champagne-i technológiával (méthode champenoise) készülő François pezsgő ma is sokak öröme szolgálat. (E7)

100 ÉVE TÖRTÉNT

A Csonka-autó, azaz a Csonka János által tervezett első négykerékű postaautó **1905. május 31-én indult sikeres próbautójára** a pesti Műegyetem udvaráról. A nehéz terepen végrehajtott 2000 km-es utat a jármű 25 km-es óránkénti átlagsebességgel teljesítette. A Csonka-autó kocsiszekrényét a Glattfelder kocsigyár készítette, négyhengeres motorját Csonka tervezte és kivitelezte, az alkatrészek irányításával a Műegyetem műhelyében készültek. Innen számítjuk a magyar autógyártás kezdetét. (KC5)

A Budapesti Áru- és Értéktőzsde Szabadság téri palotáját 1905. október 30-án adták át ünnepélyesen. A tőzsde új, nagyszabású otthona (ma a Magyar Televízió székháza) Alpár Ignác tervei alapján épült föl a Szabadság tér 17. sz. alatt. Az épületben emléktábla őrzi a magyarországi tőzsde létrehozásában és a gazdasági élet felvirágoztatásának szolgálatba állításában kiemelkedő szerepet játszó személyek nevét. A táblán két jeles bankár, Lukács József és Neumann Miksa (Lukács György valamint Neumann János apjának) neve is megtalálható. (KC5)

A Figyelő című lapot 1905-ben indította meg Osvát Ernő, a rendkívüli szerkesztő egyéniség. Egyrészt a modernség térhódításához te-

remti meg az intézményi feltételeket, másrészt elősegíti az új irodalom kibontakozását, előfutára az 1908-ban induló *Nyugat* című folyóiratnak. Munkatársa többek között Ady Endre, Bíró Lajos, Fenyő Miksa, Hatvany Lajos, Elek Artúr, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Szini Gyula. Tanulmányok, kritikák, esszék láncolata a folyóirat, így nem elsősorban szépiroí művek által, hanem elméletileg képviselte a modern irodalmat. (HZ5)

Lénárd Fülöp (Philipp Lenard, 1862–1947) fizikus kapta az 1905. évi fizikai Nobel-díjat „a katódsugarakkal kapcsolatos munkásságáért”. Pályáját Eötvös Loránd, a Crookes-féle csőben létrejövő sugárzásokra, a katódsugarakra vonatkozó kutatásait pedig Heinrich Hertz mellett kezdte. 1893-ban olyan katódsugárcsővet épített, amelynek vékony alumíniumlemez-ből készített „ablaka” volt, azon a helyen, ahol a katódsugár eléri a cső falát. Az elektronok a Lénárd-ablakon kilépnek a szabadba, így tanulmányozásukhoz a korábbiaknál lényegesen tágabb lehetőség nyílt. (KC5)

A Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata **1905-ben indult útjára.** Azóta is a magyar nyelvudomány egyik legjelentősebb orgánuma. Kezdetben főként finnugrisztikai, nyelvtörténeti és etimológiai tanulmányokat közölt, az 1960-as évek óta azonban a leíró és az újabb nyelvészeti irányzatoknak is helyt ad hasábjain. Szerkesztői a 20. századi magyar nyelvészet kiemelkedő alakjai: Gombocz Zoltán, Melich János, Pais Dezső, Benkő Loránd. (SM)

A volfrámszálas izzólámpák gyártását 1905-ben kezdték meg Magyarországon az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. újpesti telepén, Juszt Sándor és Hanaman Ferenc 1904-es szabadalma alapján. A szabadalmat nyert eljárás lényege az volt, hogy egy szénszálla volfrám-hexaklorid-gázban való izzítással fém-volfrámot választottak le, és azután a szenet nedves hidrogén-atmoszférában való izzítással eltávolították. (KC5)

75 ÉVE TÖRTÉNT

A kriptontöltésű izzólámpáról Bródy Imre a Tungsram kutatóintézetből **1930. augusztus 11-i kelttel nyújtotta be** alapvető szabadalmi

bejelentését. A szabadalmi bejelentés szerint a kripton atomsúlya jobban megközelíti a volfrámét, mint a nitrogéné és az argoné, így kripton töltésével a lámpa élettartama azonos izzítási hőmérséklet és fénykihasználás mellett meghosszabbodik, illetve azonos élettartam mellett jobb hatásfokú lesz. Szabadalma alapján az Egyesült Izzó 1936-ban kezdte meg a kriptontöltésű, kettős spirális izzószálú lámpák gyártását. (KC_s)

A Nemzeti Sportuszoda 1930. december 3-án nyílt meg a Margitszigeten. Terveit Hajós Alfréd készítette. Felavatásakor Európa első fedett uszodája volt. Háromezer főt tudott befogadni. A Sportuszoda 1976-ban vette föl alkotója nevét. A létesítmény előcsarnokában áll az olimpiai bajnok és tervező szobra. Az épület falán emléktáblák hirdetik a vízi sportokban legkiemelkedőbb teljesítményt nyújtó magyar olimpiikonok nevét: a tekintélyes névsort Hajós Alfréd nyitja meg. (KC_s)

Krúdy Gyula (1878–1933) Boldogult úrfikoromban című regénye 1930-ban jelent meg. Színhelye és tematikája alapján a „pesti regényeknek” nevezett művek közé sorolják. A regény története a Bécs városához címzett vendéglőben zajló hosszúra nyúlt villásreggeli eseményeiből áll össze. Az író emlékezetfelfogása, időkezelése, illetve a történet metaforizálódása a 20. század első évtizedeinek előremutató regénytechnikai törekvéseihez kapcsolják Krúdyt ezt a talán legjelentősebb regényét. (HZ_s)

Radnóti Miklós első, Pogány köszöntő című kötete 1930-ban jelent meg. A versek között elégiák és ódák váltják egymást, a költő a természet és a szerelem görögös idilljében keresi az otthon (Naptestü szűzek, pásztorok és nyájak; Köszöntsd a napot!). A babitsi újklasszicizmus mellett még az avantgárd hatása is érződik e korai költeményeken: expresszionista, rímtelen, mozgalmas szabadversei nyugtalanságot sugároznak. A költő zsoldáros áhítattal ünnepli kedvesét, de már a későbbi költészetére jellemző szomorúság hangjai is megszólalnak a sorok között. (HZ_s)

Riszdorfer Ödön a megvilágítási időt automatikusan szabályozó fényképezőgépet 1930-ban szabadalmaztatta. Szabadalma két megoldást tartalmazott: az egyik a teljesen önműködő

rendszer, ahol a fényelektromos műszerben létrehozott és felerősített villamos áram a fényrekeszt vagy pillanatzárat közvetlenül állítja be. A másik megoldásnál a fotocellában keletkező áramot nem kell felerősíteni, mert a fényképezőgép fényrekesze és pillanatzára egy, a lencse köré szerelt fényelem (fotocella) útmutatása alapján kézi erővel szabályozható. (KC_s)

50 ÉVE TÖRTÉNT

Magyarország az ENSZ tagja lett 1955. december 14-én, tíz évvel a világszervezet megalakulása után 15 másik országgal, egyebek között Ausztriával, Bulgáriával, Finnországgal és Romániával együtt. Az osztrák államszerződés májusi aláírása után a Nyugat már nem ellenezte a volt német csatlósok felvételét, és elfogadta Molotov szovjet külügyminiszter javaslatát az ENSZ tagságának bővítésére. A bővítés következtében valamelyest meggyengült az Egyesült Államok helyzete a világszervezetben, a Szovjetunióé pedig kis mértékben erősödött. (BL)

Színes fotópapír gyártását kezdi meg 1955-ben Gáspár Béla fotokémikus eljárása szerint az Ilford cég a svájci Ciba vállalattal Cibachrome néven. A Cibachrome papírra színes pozitív (dia) képekről közvetlenül színes papírnagyítás készíthető. Előnye, hogy a kidolgozás egyszerű, és színei sokkal tartósabbak, élethűbbek, mint az egyéb színes képeké. Gáspár már 1933. október 25-én bemutatta Berlinben, a Német Kinotechnikai Társaság ülésén az általa felfedezett színroncsolósos „Gasparcolor” színesfilm-eljárást. (KC_s)

25 ÉVE TÖRTÉNT

Magyar űrhajós, Farkas Bertalan nyolcnapos űrrepülést hajt végre Valerij Kubaszov parancsnokkal, Popov és Rjumin űrhajósokkal **1980. május 26. és június 3. között** a Szaljut-6, Szojuz-35 és Szojuz-36 űrkomplexumon a Szovjetunió vezette Interkozmosz program keretében. Az űrutazás során orvosiológiai, fémtechnológiai, fizikai, távérzékelési és erőforrás-kutatási kísérleteket végez. Az első magyar kozmonauta magával viszi a világűrbe és „kozmosz könyvtárának” részeként bemutatja Petőfi Sándor *Nemzeti dalát* és Bolyai János alaphívét, az *Appendixet*. (KC_s)

Nemzeti Évfordulók Titkársága

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában 2003 februárja óta Nemzeti Évfordulók Titkársága néven új, szervező és koordináló stáb gondozza nemzeti évfordulóink ügyét. Korábban az államalapítás 1000. évfordulója, majd Kossuth Lajos születése 200. évfordulója megünneplésének szervezésére jöttek létre eseti jelleggel központi szervezetek. A titkárság létrehozásával biztosított az évfordulóiban rejlő erkölcsi, közéleti üzenetek szervezett és színvonalas közvetítésének, az évfordulós civil kezdeményezések felkarolásának és összehangolásának folytonossága.

A Magyar Millenniumot és Kossuth Lajos születése bicentenáriumát követően 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. és a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója emelkedett ki nemzeti évfordulóink sorából. 2004-ben Balassi Bálint születésének 450. évfordulójáról emlékeztünk meg. A megemlékezések tartalmasságáról és sokszínűségéről a tömegtájékoztatási eszközök útján is értesülhetett az ország.

A kormány 2003. október 18-án elfogadta a Magyar Köztársaság Nemzeti Emlékezet Programját. A program keretében évente hazánk egy nagy, történelmi jelentőségű évfordulójáról, szellemi nagyságáról emlékezünk meg kiemelten, amelyhez kutatási, ismeretterjesztő, közművelődési és helytörténeti programok társulnak. A továbbiakban nincs szükség arra, hogy az egyes évfordulókról külön kormányhatározat születessen, hanem a programban szereplő emlékek listája alapján nyílik lehetőség azok tudatosítására, a programok támogatására, az egyes emlékek központi ünneplésére.

A Magyar Köztársaság Nemzeti Emlékezet Programjáról szóló kormányhatározat alapján 2004 és 2010 között emlékvé keretében ünnepeljük Balassi Bálint, József Attila, Batthyány Lajos, Kazinczy Ferenc és Erkel Ferenc születésének, illetve az 1956-os forradalom és szabadságharc, valamint Mátyás király trónra lépésének jubileumi évfordulóját.

2005-ben ünnepeljük József Attila születésének 100. évfordulóját. Az emlékvé keretében változatos, szinte minden korosztályt megcélzó programokra kerül sor.

Az emlékekhez kapcsolódó operatív feladatokat a Nemzeti Évfordulók Titkársága látja el. A titkárság tevékenységei közé tartozik az évfordulókkal kapcsolatos pályázatok kiírása és lebonyolítása, az érintett tárcák, önkormányzatok és társadalmi szervezetek adott emlékvével kapcsolatos tevékenységének koordinációja, illetve az évfordulók népszerűsítése.

Ez a kiadvány, amelyet a Tisztelt Olvasó kezében tart, a Nemzeti Évfordulók Titkársága által indított sorozat második kötete, amely évente bemutatja a kultúra, a tudomány és a sport különböző területeinek aktuális hazai évfordulóit. Rövid kitekintés keretében ismertetjük az Európai Unió és a környező országok legfontosabb évfordulóit is az UNESCO listája alapján. Elsősorban a kultúra területén működő intézményeknek és civil szervezeteknek kívánunk ily módon tájékoztatást nyújtani.

A kötetben szereplő évfordulók az MTA Irodalomtudományi Intézet, az MTA Művészet-történeti Kutatóintézet, az MTA Történettudományi Intézet, a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége képviselőiből álló szerkesztőbizottság javaslatai és döntése alapján kerültek be. A válogatás alapjául szolgáló évfordulós lista és a felhasznált képanyag összeállításában nagy segítséget nyújtott az Országos Széchényi Könyvtár, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum. A szerkesztőbizottság határozata nyomán a kiadványba kizárólag a jubileumi, azaz 25-tel osztható évfordulók kerültek be, amelyek közül a hosszú szócikkekben a személyekhez, illetve eseményekhez kapcsolódó évfordulók kerülnek bemutatásra.

A titkárság a hazai és a nemzetközi évfordulókkal kapcsolatos aktuális hírekről, programokról a www.emlekev.hu honlapján nyújt tájékoztatást.

A Nemzeti Évfordulók Titkársága elérhető:

Telefon: (+36 1) 413-25-70
Fax : (+36 1) 413-28-17
E-mail cím: net.hirlevel@nkom.gov.hu
Internet: www.emlekev.hu

Kitekintés

Válogatás az UNESCO 2004. évi ajánlásaiból

Dánia

200 éve született Hans Christian Andersen

A dán költő, regényíró és elbeszélő, Hans Christian Andersen (1805–1878) életműve különleges helyet foglal el a világirodalomban. Útirajzokat, regényeket és verseket is írt, de világhírűvé vált 1835 és 1872 között megjelent meséivel szerzett. Andersen emelte irodalmi rangra a tündérmeséket, amelyek legalább annyira szólnak a felnőttekhez, mint a gyerekekhez. Az elnyomottakra, a társadalom perifériájára szorultak, a szenvedő gyerekekre irányított figyelem táplálta egész munkásságát. Magyarországon Andersen meséiből először Szendrey Júlia közölt 1856-ban válogatást. A dán meseíró, Hans Christian Andersen közkinccsé lett művei az UNESCO díszkiadásában is megjelentek.

Franciaország

100 éve hunyt el Jules Verne

A tudományos-fantasztikus irodalom atyja, Jules Verne (1828–1905) számos regényt, színdarabot és verset alkotott. Életművének egyetemessége a világirodalom meghatározó része lett. Különösen a fiatalok körében népszerűek kalandos utazásokról, földrajzi felfedezésekről, új tudományos ismeretekről szóló regényei, például a *Grant kapitány gyermekei*, a *Rejtelmes sziget*, a *Két évi vakáció*, a *Sándor Mátyás* vagy a tudományos-fantasztikus regények őskének tartott *Utazás a Holdba* című munkája. Jules Verne művei száz évvel halála után változatlan népszerűségnek örvendnek az egész világon.

Oroszország

100 éve született Mihail Alekszandrovics Solohov

Mihail A. Solohov (1905–1984) 1965-ben kapta meg az irodalmi Nobel-díjat. Első elbeszélése *Anyajegy* címmel 1924-ben jelent meg, majd nemsokára önálló kötetben adták ki *Doni elbeszélések* című elbeszélésgyűjteményét. Leghíresebb műve a *Csendes Don* című regény, amely a

kozák nép eposza lett. A többkötetes regényfolyam első darabjai 1928-ban, utolsó kötete 1940-ben jelent meg. Az író a Meljehov család élettörténete segítségével mutatja be a doni kozákság küzdelmes helyzetét az első világháború, a 1917. évi októberi forradalom, majd a polgárháború idején. Solohov a második világháborúban haditudósítóként dolgozott. Háborús élményeiből építkezik *Emberi sors* című kisregénye (1957).

250 éve alapították a Lomonoszov Egyetemet

Mihail Vasziljevics Lomonoszov kezdeményezésére alapították meg 1755-ben a moszkvai egyetemet. A polihisztor tudós az egyetem mellé nyomdát is szervezett. Az egyetem Lomonoszov, könyvtára Maxim Gorkij nevével. A Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem világszerte elismert felsőoktatási központ, amely több mint hetven ország diákjait fogadja. Az egyetemen a természettudományok oktatása a 20. század elejétől kapott nagyobb hangsúlyt: kutatóintézetek, laboratóriumok sokasága áll a tudomány szolgálatában. Több mint négyszáz közös kutatási programjuk van külföldi egyetemekkel, kutatóhelyekkel. A jubileumát ünneplő Lomonoszov Egyetem autonómiáját törvény szavatolja.

1000 éve alapították Kazany városát

Az oroszországi Tatárföld fővárosa, Kazany jól példázza a különböző kultúrák, az iszlám és a kereszténység közötti értékek áramlását. A táj és a legfontosabb épületek visszatükrözik a tatár és az orosz építőművészet együttélését, mely bolgár és olasz elemeket is magába olvasztott. A kazanyi Kreml régészeti és történeti együttese 2000-ben lett a Világörökség része. A kazanyi egyetemi nyomdában keleti nyelveken is nyomtattak könyveket. Az egyetem tudományos tekintélyét a híres matematikus, Nyikolaj Ivanovics Lobacsevszkij alapozta meg, aki Karl Friedrich Gauss-tól és Bolyai János-tól függetlenül jutott el a nem euklidészi geometriához.

Románia

50 éve hunyt el George Enescu

George Enescu (1881–1955), a világszerte ismert hegedűművész, zeneszerző, karmester és zenepedagógus 1881-ben született. A bécsi konzervatóriumban tanult hegedülni, majd a párizsi Conservatoire növendéke lett. Gabriel Fauré és Jules Massenet volt a mestere. Elvállalta a bukaresti filharmonikusok karmesteri tisztségét, és megalapította a fiatal román zeneszerzők támogatására az Enescu-díjat. A két világháború között jobbra Párizsban alkotott, és ott is hunyt el 1955-ben. Életműve előtt tisztelegve nyitotta meg a román kormány a George Enescu Múzeumot Bukarestben 1958-ban. Korai műveiben a német késő romantika hatása érződik, későbbi darabjaiban nagy szerepet szánt a román népdaloknak.

Magyar UNESCO Bizottság
1054 Budapest, Báthori u. 10.
Honlap: www.unesco.hu

Hasznos lexikonok, adattárak

- Budapest lexikon.* I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban.* Főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc. Bp., 1982–.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve.* Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia.* Bp., 2001.
- Kerékgyártó Árpád: *Magyarország emléknappjai.* 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon.* 1–3. köt. Főszerk. Fitz Péter. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok.* 1–3. köt. Szerk. Für Lajos és Pintér János. Bp., 1987.
- Magyar életrajzi lexikon.* Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–.
- Magyar géniusz.* Összeáll. Rácz Árpád, Szőrényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon.* Bp., 1993–.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok.* Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók.* Szerk. Révész Arnold István és Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon.* Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–.
- Magyar nagylexikon.* 1–18. köt. és pótkötet. Bp., 1993–2004.
- A magyar sport az eredmények tükrében.* Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve.* Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia.* Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990.* (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002.* 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig.* Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája.* Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században. IV. köt. Tudomány.* Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995).* Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben.* Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Magyar utazók lexikona.* Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.
- Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950.* Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink.* I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Péntzes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon.* 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna és Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona.* Bp., 2000.
- Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből.* 2. kiadás. Szerk. Rácz Árpád. Bp., 2002.
- Pedagógiai Lexikon.* 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka.* Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona.* Szekszárd, 1996–.
- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára.* Szeged, 1988.
- A sport krónikája.* Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)

- A technika krónikája.* Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.
- Technikatörténeti kronológia.* Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.
- Tudományos évfordulóink, 2004.* Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.
- Új magyar életrajzi lexikon.* Főszerk. Markó László. Bp., 2001–.
- Új magyar irodalmi lexikon.* 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.
- Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók.* Bp., 1958.
- Világhíres magyarok.* Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.
- Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* 1–4. köt. Bp., 1960–1970.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp., 1977.

Az írások szerzői

- A. Szála Erzsébet* Nyugat-Magyarországi Egyetem
Ádám András MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet
Ajkay Alinka Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Aknai Katalin MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
Alföldy Gábor Műemlékek Állami Gondnoksága
Bíró Gábor Gábor Dénes Főiskola
Borbi László MTA Történettudományi Intézet
Czigány István Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Császtrvay Tünde MTA Irodalomtudományi Intézet
Dávidházi Péter MTA Irodalomtudományi Intézet
Debreczeni Attila Debreceni Egyetem
Egyed Akos Erdélyi Múzeum-Egyesület
Estók János Eötvös Loránd Tudományegyetem
Gazda István Magyar Tudománytörténeti Intézet
Hidvégi Violetta Budapest Főváros Levéltára
Horváth Zsuzsa Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Kerényi Ferenc MTA Irodalomtudományi Intézet
Kiss Csongor Magyar Tudomány- és Technikatörténeti Műhely
Kozák Péter MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
Kubassek János Magyar Földrajzi Múzeum
Mészáros Ferenc Magyar Természettudományi Múzeum
Móra László MTA Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottság
Nagy Ferenc Magyar Tudomány- és Technikatörténeti Műhely
Oborni Teréz MTA Történettudományi Intézet
Paczolay Gyula Gábor Dénes Főiskola
Pap Balázs Pécsi Tudományegyetem
Pintér János Magyar Nemzeti Múzeum
Sain Ildikó MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet
Sain Márton (1915–1997) matematikus, gimnáziumi tanár
Sipka László Magyar Tudománytörténeti Intézet
Slíz Mariann Eötvös Loránd Tudományegyetem
Somogyi Éva MTA Történettudományi Intézet
Soós István MTA Történettudományi Intézet
Szállási Árpád Debreceni Egyetem
Szász Zoltán MTA Történettudományi Intézet
Tringli István MTA Történettudományi Intézet
V. Molnár László Pécsi Tudományegyetem
Valachi Anna Kaposvári Egyetem
Veres András MTA Irodalomtudományi Intézet
W. Nagy Ágota Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Zakar Péter Szegedi Tudományegyetem
Zsoldos Attila MTA Történettudományi Intézet

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>József Attila</i>	7
<i>Csokonai Vitéz Mihály</i>	12
<i>Divald Károly</i>	13
<i>Dobó István</i>	14
<i>Farkas Gyula</i>	15
<i>Fejér Lipót</i>	16
<i>Festetics György gróf</i>	17
<i>Földi János</i>	18
<i>Goldmark Károly</i>	19
<i>Gyarmathi Sámuel</i>	20
<i>Hajós Alfréd</i>	21
<i>Iharos Sándor</i>	22
<i>Kaffka Margit</i>	23
<i>Kalmár László</i>	24
<i>Káplány Géza</i>	25
<i>Kisfaludy Károly</i>	26
<i>Arthur Koestler (Köszler Artúr)</i>	27
<i>Madarász Viktor</i>	28
<i>Mikó Imre gróf</i>	29
<i>Orlai Petrich Soma</i>	30
<i>Petényi Salamon János</i>	31
<i>Pollack Mihály</i>	32
<i>Rejtő Jenő (P. Howard)</i>	33
<i>Reviczky Gyula</i>	34
<i>Rosti Pál</i>	35
<i>Szekfű Gyula</i>	36
<i>id. Szinnyei József</i>	37
<i>Teleki József gróf</i>	38
<i>Thököly Imre</i>	39
<i>Tisza Kálmán</i>	40
<i>Toldy Ferenc</i>	41
<i>Vörösmarty Mihály</i>	42
További évfordulók	43
Nemzeti Évfordulók Titkársága	64
Kitekintés	65
Hasznos lexikonok, adattárak	68
Az írások szerzői	70

